

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

35. AASTAKÄIK 2023 NUMBER 3 (408)

Miks me usaldame?	<i>Anu Realo</i> 387
Inspiratsioon	<i>Artur Alliksaar</i> 417
Saateks Artur Alliksaare luulekogule “Olematus võiks ju ka olemata olla”	<i>Leo Metsar</i> 444
Luulet	<i>Gili Haimovich</i> 454 <i>Tõlkinud Mathura</i>
Carl Espenberg laevaarstina Krusensterni juhitud ümbermaailmareisil	<i>Arvo Tering</i> 461
Realism sisserände-eetikas	<i>James S. Pearson</i> 501 <i>Tõlkinud Riin Kõiv</i>
<i>Arvustus:</i> Kas hulkade sõgedus hakkab taanduma? Douglas Murray. <i>Hulkade sõgedus: Sugu, rass ja identiteet</i> . Ing- lise keelest tõlkinud Maarja Maasikas, toimetanud Hille Saluäär. Tallinn: Postimees Kirjastus, 2022. 280 lk.	<i>Tõnis Arro</i> 538

Abstracts549
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. LV	
<i>Herbert Normann</i>555

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Graafika (serigraafia) lk 416, 443, 460, 500, 576:

RAUL MEEL (1941) õppis 1959–1964 Tallinna Tehnikaülikoolis (TPI) elektriinseneriks, on töötanud elektrimontöörina 1959–1961, vedelainete mahutite tareerijana 1962–1987, graafika eksperimentaalateljee meistrina 1987–1990, seejärel vabakutseline mitmekülgne kunstnik, konkreetse luule viljeleja ning mesinik.

MIKS ME USALDAME?

Anu Realo

Covid-19 pandeemia, poliitiline leerideks jagunemine, valeuudiste laialdane levik ja muud maailma kimbutavad hädad on tõstnud usalduse teema peale teadlaste ka laiema avalikkuse huviorbiiti. Keda, millal ja millistel tingimustel võib usaldada? Kas tasub usaldada kõike, mida ühismeediast loeme? Kas võib usaldada Eesti valitsust, et tegutsetakse nii Eesti riigi püsijäämise kui ka selle kõigi elanike parimates huvides? Kas usaldada oma perearsti, kes meid järjekindlalt gripi- või koroonaviiruse vastu vaktiseerima kutsub? Need on kahtlemata olulised küsimused, mille üle ikka ja jälle ajakirjanduses, avalikkuses ja ühismedias arutletakse. Samas teeb igaüks meist kümneid või sadu olulisi otsuseid päevas — enamasti selle üle mõtlemata —, mis otseselt tuginevad sellele, et me usaldame teisi inimesi või institutsioone, kellega kokku puutume. Me usaldame oma kallima vara — väikesed lapsed — pikkadeks päevadeks lasteaiaõpetajate hoole alla, lootes ja uskudes, et nad on seal niisama hästi hoitud ja kaitstud kui kodus. Me usaldame toidupoode, et neis müüdiv kaup on tervele kahjutu ja saastamata, ning bussijuhti, et ta viib meid Tartust Tallinnasse turvaliselt ja jõuab kohale ettenähtud ajal. On selge, et ilma usalduseta oleks hästi toimivat ühiskonda väga keeruline ette kujutada.

Seda, et usaldus on sidusa ja eduka ühiskonna *sine qua non*, teadis juba Adam Smith, kes teoses *Uurimus riikide rikkuse iseloomust ja põhjustest* (2005 (1776)) kirjutas veenvalt, kuidas usaldus on inimühiskonna progressi alus, sest ilma usalduseta muutub ühiskond Thomas Hobbesi ennustatud sõjatandriks, kus kõik üksteisega võitlevad (vt ka Evensky 2011). Üldiselt on sellega nõus ka tänapäeva sotsiaalteadlased, kes usalduse iseloomustamiseks sageli kasutavad metafoore nagu “liim” või “määre”, osutamaks

sellele, et usaldus on midagi, mis liidab inimesi ja soodustab nende tegutsemist ühiste eesmärkide nimel.

Kuna usaldusel on palju ilminguid, pole selle ühe ja täpse määratluse leidmine lihtne. Lihtsalt kokku võttes võiks öelda, et usaldus on hinnang või hoiak teiste inimeste või institutsioonide usaldusväarsuse suhtes. Kui inimene kedagi usaldab, siis on tal nende kavatsuste või käitumise suhtes teatud (enamasti positiivsed) ootused, mis ühtlasi tähendab, et inimene peab oma haavatavust tunnistama ja leppima, et kõik ei pruugi ootuspäraselt minna (Rousseau jt 1998). Usaldus sisaldab uskumust, et parimal juhul seisavad teised meie huvide eest ja halvimal juhul ei tee nad meile teadlikult või tahtlikult liiga (Delhey 2014). Seega sisaldab usaldus alati teatud annust riski, et asjad ei lähe päris nii, nagu loodetakse või oodatakse (McLeod 2021; Seligman 1997).

Usaldusel on ulatus, mille raadiust saab mõõta — usaldada võib vaid väga väheseid lähedasi inimesi (nt pereliikmeid), töökaaslasi, naabreid, tuttavaid, organisatsioone (nt pank või hoiu-laenuühistu), riiklikke institutsioone (nt kohtusüsteem, politsei, valitsus) ja/või inimesi üldiselt (Fukuyama 1995; Putnam 2008). Kui usaldus on seotud teatud kindlate inimeste või gruppidega, räägitakse sellest kui spetsiifilisest usaldusest. Usaldust kas riigi või muude institutsioonide vastu nimetatakse mõnikord vastavalt ka poliitiliseks või laiemalt võttes institutsionaalseks usalduseks. Käesoleva artikli keskmes on usalduse kõige laiem ja abstraktsim vorm, *üldine usaldus*, mida võib määratleda kui uskumust, et enamikku inimesi, sealhulgas täiesti võõraid, võib üldiselt hinnates usaldada.

KAS USALDUST SAAB MÕÕTA?

Nähtusi, mis näitavad ühiskonnas usalduse olemasolu või selle puudumist, on palju. Kui inimesed julgevad pimedas parki jalutama minna või oma üleriided valveta riidehoidu jätta, siis on see märgiks sellest, et teisi võib üldjuhul usaldada. Aktiivne osalemine e-valimistel, digiallkirja laialdane kasutamine ja tulumaksudeklaratsiooni esitamine interneti kaudu on kõik märgid sellest,

et inimesed usaldavad riiki ja selle toimimist.¹ Kuna kõik need asjad näitavad aga peale usalduse veel midagi, siis ei saa neid otse kasutada usalduse mõõdikuna. Samamoodi ei näita päeva-valgele tulnud korrupsioonijuhud tegelikku korrupsiooni taset ühiskonnas. Sellepärast on usaldusväärsem just korrupsiooni tajumise indeks,² mis koostatakse ekspertide ja avaliku arvamuse uuringute põhjal.

Kõige kindlam viis üldise usalduse mõõtmiseks on inimeste enda käest küsida, kas ja kui võrd nad teisi inimesi üldiselt usaldavad. Mitu rahvusvahelist sotsiaaluuringut kasutavad selleks üsna sarnast metoodikat.³ Näiteks Euroopa sotsiaaluuringus küsitakse vastajatelt: “Üldiselt hinnates, kas Teie arvates võib enamikku inimesi usaldada”, ja palutakse neil anda oma hinnang 11-pallisel skaalal vahemikus “enamikku inimesi ei saa usaldada” ja “enamikku inimesi võib usaldada”.⁴ “Maailma väärtuste uuringus”⁵ palutakse vastajatel valida kahe variandi vahel, s.t kas tema arvates “enamikku inimesi võib usaldada” või “peab olema väga ettevaatlik inimestega kokku puutudes”. Sellisel viisil üldise usalduse mõõtmise peamine probleem on selles, et pole sel-

¹Eesti viimastel kohaliku omavalitsuse valimistel 2021. aastal andis e-hääle 46,8% valimistel osalenud inimestest, vt www.err.ee/1608372573/kohalikel-valimistel-kais-haaletamas-54-8-protsenti-valijatest; viimase 20 aasta jooksul on antud ID-kaardi, Smart-ID ja mobiil-IDga üle 800 miljoni digiallkirja, vt www.ria.ee/uudised/20-aastaga-eestis-antud-ule-800-miljoni-digiallkirja; 97,1 protsenti 2021. aasta tuludeklaratsioonidest Eestis esitati elektroonselt, vt www.emta.ee/uudised/tuludeklaratsiooni-esitamise-tahtaeg.

²Vt en.wikipedia.org/wiki/Corruption_Perceptions_Index.

³Hea ülevaate usalduse mõõtmisest erinevates rahvusvahelistes uuringutes annab OECD sellekohane raport (vt OECD 2017).

⁴Vt www.europeansocialsurvey.org.

⁵“Maailma väärtuste uuring” (World Values Survey) on väidetavalt maailma suurim hoiakute, väärtuste ja uskumuste uuring. Koostöös “Euroopa väärtuste uuringuga”, mis algas juba 1981. aastal, hõlmab projekt rohkem kui 110 riiki, kasutades uuringutes enamasti rahvuslikult esinduslikke valimeid. Seni viimane ehk seitsmes “Maailma väärtuste uuringu” andmekogumislaine toimus aastatel 2017–2021, uuringu kaheksas voor peaks algama 2024. aastal.

ge, kui suurt hulka ja milliseid inimesi “enamik inimesi” hõlmab. On täiesti võimalik olukord, et üldise usalduse määr on kõrge, kuid usalduse raadius madal: inimene usaldab “enamikku inimesi”, pidades sealjuures silmas vaid oma perekonna või suguvõsa liikmeid (Delhey jt 2011). Seepärast on uuemates uuringutes, mille korraldajad on teadlikud usalduse raadiuse probleemist, kasutatud täpsustusi just võõraste ja “enamiku inimeste” määratlemisel. Lisaks küsitakse näiteks, kuivõrd inimesed usaldavad oma perekonda, naabruskonda ja inimesi, keda nad isiklikud tunnevad (nn sisegrupi liikmeid), ning inimesi, keda nad kohtavad kas esimest korda või siis on teisest religioonist ja rahvusest (nn välisgrupi liikmed) (Welzel, Delhey 2015).

Kas ja kuivõrd võime usaldada inimeste enda antud hinnanguid sellele, mil määral nad teisi usaldavad? Võib ju olla, et inimene usaldab teisi vaid sõnades ja tema tegutsemine näitab igasuguse usalduse puudumist. Laiemalt taandub see arutelu üldisemale küsimusele, kui palju ennustavad hoiakud käitumist, ja see on juba viimased sada aastat olnud üheks sotsiaalsühholoogia keskseks uurimisteenaks (Ajzen 2000; Ajzen, Fishbein 1977). Viimaste kümnendite uuringud hoiakute ja käitumise seose kohta võib kokku võtta järgmiselt: küsimus ei ole enam niivõrd selles, kas hoiakud ennustavad käitumist, vaid selles, millal ja millistel tingimustel nad seda teevad. Paljud uuringud on näidanud, et hoiakud ennustavad käitumist edukalt siis, kui nad on inimesele hõlpsamini kättesaadavad (Glasman, Albarracín 2006). Mida see tähendab? Võtame siinkohal näiteks suhtumise Covid-19-vastasessse vaksineerimisse, mis pandeemia keerulisematel aegadel palju tähelepanu pälvis. Oletame, et küsitluse järgi oli inimese hoiak Covid-19 vaksineerimisse positiivne, kuid kas võime selle põhjal järeldada, et ta käis ennast ka koroonaviiruse vastu vaksineerimas? Teadusuuringute tulemuste põhjal juhtus see suurema tõenäosusega juhul, kui inimene oli Covid-19 vaksineerimise üle sagedamini mõelnud (nt selle kohta lugenud, selle üle arutlenud), kui ta oli pidanud oma hoiakut vaksineerimise suhtes sagedamini väljendama (nt vaielnud vaksineerimise ohutuse üle töökaaslaste või sugulastega) või kui tal oli selle hoiakuga seoses mingi konk-

reetne varasem kogemus või käitumuslik väljund (nt oli ta ennast juba mitmel varasemal sügisel gripi vastu vaktsineerinud).

Kui nüüd usalduse mõõtmise juurde tagasi tulla, siis enamasti on usalduse ja usaldava käitumise seost uuritud laboris korraldatud eksperimentide abil, mis lubab teadlastel jälgida uuringus osalejate uskumusi, ootusi ja käitumist kontrollitud keskkonnas. Mõned uuringud on üldise usalduse ja usaldava käitumise tugevat seost kinnitanud, teised mitte nii veenvalt. Samas on uuringutes kasutatud väga erinevat metoodikat, sh usalduse või üldise usalduse mõõtmisel, mis teeb tulemuste võrdlemise keeruliseks (vt Bauer jt 2019). Ühes vähestest uuringutest, kus kasutati nii küsitlust kui ka käitumuslikku eksperimenti, leiti, et küsimus selle kohta, kui palju inimesed teisi üldiselt usaldavad, ennustas usalduslikku ja koostööle suunatud käitumist hilisemas eksperimendis (Fehr jt 2002). Samas on nii selles kui ka mitmes teises uuringus leitud, et usaldava käitumise parimaks ennustajaks on vastaja eelnev usalduslik käitumine (Glaeser jt 2000). Ehk teisisõnu: isegi kui pole selge, kui hästi üldise usalduse mõõdik suudab usaldavat käitumist ennustada, näib see mõõtvat seda, kui usaldusväärse inimesega on tegemist (vt ka Rotter 1980).

KUIDAS USALDUS KUJUNEB?

Sageli räägitakse sellest, et usaldus ei teki niisama, vaid see tuleb välja teenida, või et usaldus on habras ja kui see kord on purunenud, siis on seda raske taastada.⁶ Intuitiivselt on üsna lihtne mõista, miks inimesed usaldavad oma pereliikmeid või teisi inimesi, keda nad teavad või tunnevad. Keerulisem on aga vastata küsimusele, kuidas tekib üldine usaldus ehk miks peaksime usaldama võhivõõraid inimesi, keda me ei tunne. See küsimus on seda olulisem, mida rohkem ilmub uurimusi, kus näidatakse veenvalt,

⁶Hea näide on 2022. aasta oktoobris ametisse asunud Ühendkuningriigi peaministri Rishi Sunaki esimene kõne, milles ta Briti avalikkuse poole pöördudes selgelt rõhutas: “Usaldus tuleb välja teenida. Ja ma teenin välja teie usalduse”, vt www.gov.uk/government/speeches/prime-minister-rishi-sunaks-statement-25-october-2022.

et üldine usaldus on inimeste koostöö alus (Balliet, Lange 2013; Spadaro jt 2022) ja kuidas see on seotud paljude positiivsete tulemitega nii ühiskonna kui ka indiviidi jaoks. Selles osas, kuidas ja millal üldine usaldus täpsemalt kujuneb, on uurijad aga jagunenud mitmesse leeri (Dinesen, Bekkers 2017).

N-ö kultuurilise lähenemise pooldajad väidavad, et üldine usaldus on püsiv hoiak, mis kujuneb sotsialiseerumise käigus lapseas ja mis on üsnagi immuunne hilisemate elukogemuste suhtes (vt Dawson 2019; Uslaner 2002, 2017). Ehk teisisõnu: see, kas inimene teisi üldiselt usaldab või mitte, sõltub ennekõike sellest, kui usaldavad olid tema vanemad ja vanavanemad ning milline oli lapsea kodune keskkond ja sotsiaalmajanduslik staatus (Uslaner 2008). Üldise usalduse taseme tõus või langus ühiskonnas saab selle lähenemise pooldajate sõnul toimuda vaid põlvkondade vahetuse tõttu.

Samas näitavad teised uuringud, et üldise usalduse määr ühiskonnas võib muutuda kiiremini, kui sotsialisatsioon seda võimaldaks — üldise usalduse tõus Eestis viimase paarikümne aasta jooksul on siinkohal parim näide (Beilmann jt 2021). Nii usuvad kogemusliku lähenemise esindajad, et üldine usaldus on pigem hoiak, mida võivad oluliselt mõjutada mitmesugused kogemused kogu inimese elu jooksul (Mewes jt 2021). Üldine usaldus võib kas tõusta või langeda sõltuvalt sellest, kui positiivsed on inimeste tegelikud igapäevaelu kogemused kas võõraste inimeste või institutsioonidega suhtlemisel (Glanville, Paxton 2007). Viimasel juhul on leitud, et kui olulisi riiklikke institutsioone ja ametnikke tajutakse ausate ja usaldusväärsetena, tekib inimestel ootus usaldada ka teisi inimesi, sealhulgas neid, keda nad isiklikult ei tea ega tunne (Mewes jt 2021; Rothstein 2011; Seifert 2018).

Kolmanda lähenemisena võib usaldust käsitada kui päriliku osakaaluga isiksuseseadumust, mis iseloomustab seda, kuidas inimene teda ümbritsevale keskkonnale reageerib. Kui kasvatus ja lapsepõlve koduse keskkonna osa on peetud isiksuse seadumuste kujunemisel üsnagi väikeseks (Loehlin jt 1998), on siiski viimastel aastatel ilmunud palju töid, milles näidatakse, kuidas elusündmused võivad isiksuse seadumusi muuta ja mõjutada (nt Bleidorn jt 2018; Sutin jt 2022). Isiksuse seadumuste kirjeldamise

ja rühmitamise levinud viisiks on viie faktori mudel, mille üks peamistest seadumustest — sotsiaalsus — näitab seda, milline on inimese üldine valmisolek teisi inimesi usaldada, olla omakasupüüdmatu, abivalmis, sõbralik ja leplik (Allik, McCrae 2002). Üldise usalduse hinnangute ja sotsiaalsuse seadumuse vahel on leitud olevat positiivne seos (Jasielska jt 2021), kuigi samas on selge, et sotsiaalsus on palju laiem omadus kui lihtsalt usaldus. Käitumisgeneetika uuringud on näidanud, et ligikaudu 40% sotsiaalsuse hajuvusest on seletatav pärilikkusega (Vukasović, Bratko 2015), pärilikkuse osa üldise usalduse kujunemisel aga varieerub erinevate uuringute tulemusel 5 ja 20 protsendi vahel (Lange 2015; Lange jt 2014).

Omaette küsimus on see, kas ja kuivõrd on spetsiifiline usaldus ehk siis usaldus teatud gruppide suhtes (nt perekond, naabrid, riiklikud institutsioonid) vajalik alge üldise usalduse tekkeks. Kas on võimalik inimesi üldiselt usaldada, usaldamata sealjuures näiteks oma pereliikmeid või rahvuskaaslasi? Selle üle vaidlevad teadlased seniajani. Mitmete uurijate arvates on spetsiifiline ja üldine usaldus täiesti erinevad asjad ning ei ole mingit alust arvata, et kui me näiteks usaldame oma perekonda, siis tähendab see kohe ka seda, et usaldame ka teisi inimesi üldiselt (vt Newton, Zmerli, 2011). Veelgi enam, kõrge spetsiifilise usalduse määr võib üldist usaldust hoopis kahandada: mida tugevamad on seosed lähiringi kuuluvate inimeste vahel (nt perekond või suguvõsa), seda vähem usaldatakse teisi inimesi üldiselt (Realo jt 2008; Uslaner 1999; Warren 1999). Loogiliselt võttes on siiski raske ette kujutada inimest, kes usaldab teisi inimesi üldiselt, kuid ei kedagi konkreetselt. Seda seisukohta näib toetavat ka suurem osa empiirilisi uuringuid, milles on leitud, et spetsiifiline ja üldine usaldus on omavahel positiivselt seotud (Newton, Zmerli 2011; Steinhardt, Delhey 2020; Hoorn 2014; Welzel 2010). Kui inimesed vastavad, et nad üldiselt usaldavad enamikku teisi inimesi, siis suure tõenäosusega usaldavad nad ka oma pereliikmeid, töökaaslasi või naabreid. Vastupidine ei pruugi aga olla tingimata tõsi — spetsiifiline usaldus (nt usaldus perekonna või rahvuskaaslaste suhtes) on küll oluline, kuid mitte piisav eeltingimus usaldamiseks neid inimesi, keda inimesed ei

tea ega tunne. See tähendab, et üldise usalduse kujunemist mõjutavad lisaks mingid muud tegurid, nagu näiteks see, kui palju on inimestel võimalik arendada ja ära kasutada enda potentsiaali, teha oma elus eesmärgipäraseid valikuid ja tegutseda nende saavutamise nimel (Welzel, Delhey 2015), majanduslik heaolu (Inglehart 1997) või sellised riigitasandi tegurid nagu riigivalitsemise ja õigussüsteemi tõhusus ning demokraatia kvaliteet (Newton, Zmerli 2011).

Seega näib kokkuvõttes, et üldise usalduse lähteid tuleb ilmselt otsida nii keskkondlikest (sh ühiskondlikest) kui ka individuaalsetest omadustest ja nende koosmõjust. On üsna tõenäoline, ei olegi ühte universaalset valemit, mis aitaks üldise usalduse kujunemist kõikjal mõista ja seletada. Kindlasti on mõni inimene loomupäraselt usaldavam kui teine, kuid kas see kalduvus ka tegelikus elus rakendub, sõltub suurel määral ajastu ja keskkonna tingimustest ning inimese varasematest kogemustest.

USALDUS — PÕHJAMAA KULD

Peale vaimse ja ainelise kapitali saab inimene koguda sotsiaalset kapitali, mis aitab luua ja ülal hoida inimsuhete võrgustikku (Realo, Allik 2009). Üldine usaldus on selle sotsiaalse kapitali tuum, mida üldjuhul määratletakse kui tegelikku ressursi või potentsiaalset tulu, mis tekib inimese kuulumisest mitmesugustesse gruppidesse ja suhtevõrgustikesse (Bourdieu 1986; Coleman 1988; Putnam 2006). Näiteks on leitud, et riikides, kus on rohkem sotsiaalset kapitali ja kõrgem üldise usalduse määr, on üldjuhul suurem majanduskasv ja paremad majandusnäitajad, madalam kuritegevuse tase, tõhusam ja demokraatlikum valitsemine, suurem kodanikuaktiivsus ning väiksem sotsiaalne ebavõrdsus. Samuti näitavad uuringud, et kõrge usaldusega riikides on inimestel parem füüsiline ja vaimne tervis ning kõrgem eluga rahulolu ja eluiga (vt Beilmann, Realo 2018).

Muidugi ei ole pelgalt eelnimetatud seoste põhjal võimalik midagi öelda nende põhjuslikkuse kohta, mistõttu ongi väga oluline püüda mõista seda, kuidas üldine usaldus tekib ja kujuneb. Seda eriti põhjusel, et üldine usaldus on maailmas jaotunud väga

ebahütlaselt. “Maailma väärtuste uuringu” andmetel (Haerperfer jt 2022), mis korraldati 85 riigis aastatel 2017–2022, küsiti uurin-
gus osalejatelt ka seda, kas nad võiksid üldiselt väita, et enamik-
ku inimesi võib usaldada või et inimesi ei tohiks üleliia usaldada.
Vastajate osa, kes väitsid, et enamikku inimesi võib usaldada, va-
rieerus 74 protsendist Taanis kahe protsendini Zimbabwes.⁷ Vaid
kuues uuringus osalenud riigis oli üldise usalduse määr kõrgem
kui 60% — lisaks juba nimetatud Taanile ka Norras, Soomes, Hii-
nas, Rootsis ja Islandil.

Kui Hiina kõrvale jätta, mille mõneti üllatuslikult kõrge üldise
usalduse määr on juba pikemat aega sotsiaalteadlastele huvi pak-
kunud (vt nt Allik, Realo 2004; Delhey jt 2011; Steinhardt 2012;
Steinhardt, Delhey 2020),⁸ on kõigi eelnimetatud riikide ühis-
nimetajaks Põhjamaa. Põhjamaad on aastakümneid silma paist-
nud äärmiselt kõrge üldise usalduse määra poolest, mistõttu on
usaldust neis maades hakatud kutsuma “Põhjamaa kullaks” (And-
reasson 2017; Holmberg, Rothstein 2020). Samas on oluline mär-
kida, et Põhjamaad ei ole mitte ainult üldise usalduse, vaid ka
paljude muude edetabelite tipus, olgu selleks siis õnnelikkus ja
heaolu, jõukus, sotsiaalne, sooline ja majanduslik võrdsus, ma-
dal korruptsiooni tase või tõhus ja demokraatlik valitsemine. Nii
võib öelda, et Põhjamaades valitsev kõrge üldise usalduse tase on
osa positiivsest nõiarangist, milles mitmesugused “hea ühiskon-

⁷Eesti vastav näitaja kõnealuses uuringus oli 34%, mis paigutas
meid üldjärjestuses Singapuri ja Jaapani vahel kõrgele 21. kohale.

⁸Hiinat nagu ka teisi konfutsiaanlikke riike iseloomustab ajalooli-
selt kõrge familism ehk perekonnakollektivism, mis seab usalduse ra-
adiusele üsna kitsad piirid (Fukuyama 1995). Seda kinnitavad uuringute
tulemused, mille järgi on üldise usalduse määr Hiinas küll kõrge, kuid
usalduse raadius väga väike (Delhey jt 2011). Seega on üks võimalik
tõlgendus Hiina kõrgele üldise usalduse näitajale, et kultuuri- ja reli-
gioonitraditsioonidest tulenevalt mõtlevad hiinlased “enamiku inimes-
te” all üsnagi kitsast ringi lähikondlasi, keda nad siis tõepoolest jäägitult
usaldavad. Seda, et kõrge üldise usalduse näitajad Hiinas oleksid kantud
poliitilisest hirmust või sotsiaalsest soovivatusest, analüüsid otseselt ei
kinnita (Steinhardt 2012).

na” institutsionaalsed ja kultuurilised näitajad üksteist toidavad ja toetavad (Delhey, Newton 2005; Martela jt 2020).

Nii ei tule üllatusena, et Põhjamaid iseloomustab ühtlasi väga kõrge asukoht Ingleharti-Welzeli ellujäämise-eneseväljenduse kultuurimõõtmel, mis väljendab nihet majandusliku ja füüsilise turvalisuse rõhutamiselt eneseväljenduse, subjektiivse heaolu ning elukvaliteedi väärtustamise suunas (Inglehart, Welzel 2005). Ingleharti (1990) sõnul püüdlevad peaaegu kõik inimesed vabaduse ja autonoomia poole, kuid majandusliku kitsikuse tingimustes tuleb inimestel oma ainelise ja füüsilise turvalisuse tagamiseks tegeleda ennekõike ellujäämiseks vajalike asjadega. Postmaterialistlike ja eneseväljenduslike väärtuste olulisus, sh üldise usalduse määr, saab suureneida vaid olukorras, kus inimestel on piisavalt majanduslikke ja ainelisi vahendeid, et ellujäämise nimel poleks vaja enam iga päev vaeva näha. Samas oleks mõistagi naiivne arvata, nagu määratleks ühiskonna arengut ja väärtuste muutumist ainult majanduslik kasv. Isegi kui laias plaanis võttes toetab riigi jõukuse kasv üldise usalduse tõusu ning teiste postmaterialistlike väärtuste tugevnemist ja esilekerkimist, mõjutab seda protsessi veel ka riigi poliitiline, ajalooline ja religioosne taust (Inglehart 2018).

Covid-19 pandeemia tõstis “Põhjamaa kulla” väärtust veelgi. Pandeemia puhkemisest alates on teadlased püüdnud välja selgitada, kuidas seletada koroonaviirusesse nakatanute ja vaktsineeritute osakaalu erinevusi riigiti. 2022. aasta alul mainekas teadusajakirjas *Lancet* ilmunud mahukas uurimuses võeti vaatluse alla mitmesugused poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed tegurid, nagu näiteks demokraatia, sotsiaalne ebavõrdsus, riigivalitsemise tõhusus, kriisiks valmistumine, arstiabi kvaliteet ja palju muud, kokku 177 riigis. Mõnevõrra üllatuslikult selgus, et riigi madal Covid-19-sse nakatumise määr ja kõrge vaktsineerimise osakaal oli kõige tugevamalt seotud sellega, kui palju inimesed üldiselt teisi ja oma riigi valitsust usaldavad (Bollyky jt 2022). Kui kõigis riikides oleks üldise usalduse määr olnud niisama kõrge kui Taanis, oleks uurijate sõnul kogu maailmas olnud 2021. aasta septembris koroonaviirusesse nakatunute hulk 40% väiksem. Miks? Usaldus teiste inimeste ja valitsuse vastu on seotud rahvatervis-

hoiu-alaste nõuannete ja piirangute parema jälgimisega: kui inimesed jälgivad riigi kehtestatud käitumisjuhiseid viiruste leviku ja haigestumise vältimiseks, siis nad eeldavad, et teised inimesed nende ümber teevad sedasama.

“KES MAAILMA USUB, SELLELE MAAILM
KURJA TASUB”?⁹

Mitu põlvkonda eestlasi on üles kasvanud vanemate ja vanavanemate manitsussõnade abil “usalda, aga kontrolli”,¹⁰ mille varjatud alatoon osutab sellele, et kedagi ega midagi ei tasu ülemäära usaldada ja et alati peab teistega suheldes olema mõnevõrra ettevaatlik. Inimesi, kes teisi liialt usaldavad, peetakse sageli lihtsamelseteks ja kergeusklikeks ullikesteks, kel tegelikust elust ja reaalsusest puudub adekvaatne arusaam. Sellist igapäevaelus levinud kuvandit kinnitavad ka teadusuuringute tulemused: inimesel, kes teisi usaldab, arvatakse olevat hea iseloom, teda peetakse ausaks, sõbralikuks ja teiste suhtes hoolivaks, aga mitte kuigi pädevaks, intelligentseks ega praktiliseks (Evans, Calseyde 2018).

Huvitaval kombel näitavad aga uuringud, et kergeusklikkus, naiivsus ja usaldus pole sugugi üks ja seesama asi ning et inimesed, kes teisi üldiselt rohkem usaldavad, on hoopis vähem kergeusklikud kui need, kes on teiste kavatsuste suhtes pigem skeptiliselt meelestatud (Rotter 1980; Yamagishi jt 1999). Üheks olulisemaks indiviidi tasandi teguriks, mis aitab üldist usaldust enustada, on vaimne võimekus — mida kõrgem intelligentsuse tase ja parem haridus, seda rohkem inimesed üldiselt teisi usaldavad (Hooghe jt 2012; Sturgis jt 2010). Selle ühe seletusena on

⁹Eesti vanasõna, vt www.folklore.ee/cgi-bin/vanas1?item=H:HF:749.

¹⁰Selle populaarse vene vanasõna (*Доверяй, но проверяй*) tegi külma sõja lõpuaastatel üleilmselt kuulsaks tollane Ameerika Ühendriikide president Ronald Reagan, kes väidetavalt kasutas seda fraasi paljudel kohtumistel Nõukogude Liidu juhi Mihhail Gorbatšoviga, kui arutluse all oli keskmäära tuumarelvastuse piiramise lepingu ettevalmistamine.

pakutud sotsiaalse pädevuse või intelligentsuse teooriat, mis väidab, et kõrgema vaimse võimekuse ja haridustasemega inimesed oskavad paremini mõista neid ümbritsevat sotsiaalset keskkonda ja seeläbi teha vahet usaldusväärsetel ning ebausaldusväärsetel inimestel ja olukordadel. Ühtlasi tähendab see, et nende usaldust kuritarvitatakse elu jooksul vähem, sest nad ei usalda neid, kes võiksid seda teha. Samal ajal need, kes ei suuda sotsiaalseid suhteid nii edukalt hinnata, satuvad sagedamini olukorda, kus nende usaldust reedetakse, mille tulemusena nende üldine usaldus teiste vastu kahaneb veelgi (Yamagishi 2001).

Samas näitab mõne aasta tagune uuring, et positiivne seos hariduse ja üldise usalduse vahel kehtib vaid tõhusa riigivalitsemisega riikides, mis suudavad oma seadusi, norme ja muid regulatsioone edukalt rakendada (Güemes, Herreros 2019). Tõhusa valitsemisega riikides, nagu näiteks eelmainitud Põhjamaad, on usaldust palju ning seos kõrghariduse ja üldise usalduse vahel on positiivne: mida kõrgem haridus, seda rohkem inimesed teisi usaldavad. Nõrkades ja vähem tõhusate valitsemisega riikides, kus üldist usaldust oleks hädasti vaja selleks, et korvata tõhusate riiklike institutsioonide puudumist, on seos hariduse ja üldise usalduse vahel negatiivne, s.t kõrgema haridusega inimesed kalduvad teisi vähem usaldama. Kuidas seda seletada? Kui riigi tõhusus ei toeta üldise usalduse kasvu ja levikut, on riigis usaldavaid ja usaldusväärseid inimesi liiga vähe, mistõttu teiste inimeste usaldamine võib kasu asemel tuua kaasa hoopis kahju. Seega pole imestada, et “usalda, aga kontrolli” põhimõtte oli nõukogude ühiskonnas ellujäämiseks ainuvõimalik lahendus — kui ühiskonnas üldise usalduse norm puudub, võib teiste pimesi usaldamine inimesele väga halvasti lõppeda (Rothstein 2005). Vastastikune usaldamine ja usaldusväärsus, mitte kergeusklikkus, aitavad kaasa ühiskonna edukale ja tõhusale toimimisele (Putnam 2008).

KAS JA KUIVÕRD ÜLDINE USALDUS VANUSEGA MUUTUB?

Üheks indiviidi omaduseks, mida üldise usaldusega seoses ei ole piisavalt uuritud, on vanus. See on mõnevõrra üllatav, sest kui

lähtuda eeldusest, et üldine usaldus on pigem indiviidi seadumuslik omadus, siis oleks väga oluline teada, kas ja kui palju see inimese elu jooksul muutub. Usalduse kujunemist lastel on käsitletud ennekõike nende kognitiivse võimekuse ja prosotsiaalse käitumise arengu vaatenurgast, kasutades selleks mänguteooria mitmesuguseid rakendusi (Evans jt 2013). Isiksusepsühholoogia perspektiivist vaadates on paljudes uurimustes leitud, et sotsiaalsus, mille üheks iseloomustajaks on usaldus, on vanusega positiivselt seotud. See on üsna üldine nähtus, mis on leidnud kinnitust paljudes kultuurides (nt Costa jt 2000; Donnellan, Lucas 2008; Kajonius, Johnson 2018), kuid põhiliselt on olnud tegemist läbilõikeuuringutega.

Kestvusuuringud täiskasvanute hulgas, kus on jälgitud samu inimesi pikema aja jooksul ning analüüsitud üldise usalduse muutust või stabiilsust vanuse muutudes, on andnud mõnevõrra vastuolulisi tulemusi. Ühendkuningriigi rahvastiku suhtes esindusliku valimiga korraldatud uuringu tulemused näitasid, et kümne aasta jooksul (1998–2008) muutus üldise usalduse määr üsna vähe, pakkudes seega kinnitust teooriatele, mis käsitavad üldist usaldust püsiva ja üsnagi stabiilse omadusena (Dawson 2019). Ameerika Ühendriikides aastatel 2006–2014 korraldatud paneeluuringu andmed kinnitasid aga hoopis varem Taanis, Hollandis ja Šveitsis saadud uuringutulemusi, et üldise usalduse määr muutub aja jooksul märkimisväärselt ja on hästi ennustatav selle järgi, kas inimene on kogenud töökaotust ja kuidas on muutunud tema usaldus poliitiliste institutsioonide vastu (Mewes jt 2021). Samas ei vasta kumbki uuring otseselt küsimusele, kas ja kui palju üldine usaldus elu jooksul muutub, sest vaatlusalune periood oli selleks lihtsalt liiga lühike.

Läbilõikeuuringsid, milles on vaadeldud üldise usalduse ja vanuse seost, on samuti üsna vähe. Seni kõige ülevaatlukomas uuringus analüüsiti vanuse erinevusi üldise usalduse tasemes 38 riigis, kasutades selleks “Maailma väärtuste uuringu” 5. küsitluse andmeid (Li, Fung 2013). Üldise usalduse ja vanuse vahel leiti universaalselt tugev positiivne seos, s.t vanemad inimesed usaldasid teisi üldiselt rohkem kui noored. Sellele on pakutud mitu võimalikku seletust. On teada, et usaldus loob vundamenti

lähedasteks inimsuheteks, kuid ka selleks, kui palju inimesed on valmis teistele toetuma ja nendega seotud olema. Kuna vanemad inimesed peavad ennekõike oluliseks emotsionaalset seotust, siis on nad ka valmis teisi üldiselt rohkem usaldama, et ennast emotsionaalselt kindlamalt tunda. Teiselt poolt võib suurem usaldus teiste suhtes olla vanemas eas üheks toimetuleku mehhanismiks. Kuna kognitiivsed ja füüsilised võimed vanemas eas langevad, on paratamatult varem või hiljem vajalik hakkamasaamiseks teistelt abi saada, mistõttu võib olla implitsiitselt kasulik tajuda teiste käitumist ja kavatsusi usaldusväärsemal ja positiivsemal viisil (Li, Fung 2013). Kokkuvõttes toetab see uuring isiksusepsühholoogias leitud, mille järgi sotsiaalsus (mille üheks alatunnuseks on usaldus) vanuse kasvades suureneb (Costa jt 2000).

Kõnealuses uuringus ei arvestatud paraku sellega, et leitud seos üldise usalduse ja vanuse vahel võib tuleneda hoopiski põlvkondlikest erinevustest. Uurides üldise usalduse muutust Ameerika Ühendriikides aastatel 1972–1998, leidsid sealsed teadlased, et üldise usalduse ja vanuse vahel on tagurpidi U-kujuline seos — üldine usaldus on kõige madalam noorte seas, suureneb keskikka jõudes ja hakkab siis vanuse kasvades jälle kahanema (Robinson, Jackson 2001). Ühtlasi näitasid sama uuringu tulemused, et kõnealuse 26-aastase perioodi jooksul muutusid inimesed Ameerika Ühendriikides üldiselt vähem usaldavaks (vt ka Putnam 2008). Üldise usalduse languse peamise põhjusena toodi välja kohordi või generatsiooni efekt — iga põlvkond peale neid, kes olid sündinud enne 1940. aastaid, on eelmisest vähem usaldav.

Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et inimese mis tahes omaduse ja vanuse seoste uurimine on üsna keeruline, sest raske on eristada vanuse, põlvkonna ja ajastu mõju uuritavale tunnusele. Ehk siis üldise usalduse määra muutus elu jooksul võib kajastada nii a) vanusega seotud muutusi, nagu nt bioloogiline küpsemine või sotsiaalsete rollide muutus; b) põlvkondlike muutusi, s.t madalama või kõrgema usalduse määraga põlvkondi asendavad järgmised; kui ka c) ajastu mõju, kus teatud sotsiaalsed või kultuurilised muutused ühiskonnas mõjutavad üldise usalduse määra samal ajal kõigi põlvkondade jaoks, kuid võivad seda teha eri moel. Nagu oleme eluga rahulolu ja vanuse seost uurides näidanud, on

nende kolme teguri mõju väga keeruline nii sisuliselt kui statistiliselt lahutada, sest ei ole piisavalt kestvus- ja läbilõikeuuringuid, mida oleks korraldatud eri põlvkondade kohta ja eri aegadel (Realo, Dobewall 2011).

ÜLDISE USALDUSE TÕUS JA LANGUS

Palju on räägitud ja kirjutatud sellest, kuidas üldine usaldus (ja sellega koos ka sotsiaalne kapital) Ameerika Ühendriikides on juba 1970. aastatest peale olnud kiirel langusteel (Paxton 1999; Putnam 2006; Wilkes 2011). Kui 1973. aastal väitis 46 protsenti “Ameerika üldise sotsiaaluuringu” (*US General Social Survey*) vastajatest, et nad üldiselt usaldavad teisi inimesi, siis 2018. aastaks oli see näitaja kahanenud 32 protsendini (Mewes jt 2021; Vallier 2020). Nagu eespool juba öeldud, on selgelt näha suundumus, kuidas iga järgmine põlvkond on eelmisest vähem usaldav, mis sellise arengu jätkudes võib sotsiaalteadlaste hinnangul kaasa tuua umbusul ja usaldamatusel põhineva ühiskonna (Clark, Eisenstein 2013). Usalduse langus ei tekita muret mitte ainult sotsiaalteadlastele, vaid ka ameeriklastele endile, kelle arvates on teiste inimeste usaldusväärsus viimase kahekümne aasta jooksul märkimisväärselt kahanenud.¹¹

Usalduse ja sotsiaalse kapitali languse üheks peasüüdlaseks on peetud ameeriklaste ülemäärast individualismi, mille ohjeldamatu kasv võõrandab inimesi üksteisest, hävitab kogukonnatunde ning viib paratamatult solidaarsuse ja üldise usalduse kadumisele ja egoismi võidukäigule (vt Allik, Realo 2004; Realo, Allik 2009). Juba Alexis de Tocqueville, kes külastas Ameerika Ühendriike 1831. aastal ja kirjutas oma tähelepanekute põhjal teose *Demokraatia Ameerikas*, hoiatas ameeriklasi selle eest, et nende kalduvus ajada igaüks oma asja võib viia nende riigi hävinguni (Tocqueville 1995 (1835)). Paradoksaalselt on aga individualism üsna tugevalt seotud hoopis usalduse kasvuga, ja seda nii Ameerikas kui ka mujal maailmas: neis ühiskondades, kus ini-

¹¹Vt www.pewresearch.org/politics/2019/07/22/the-state-of-personal-trust.

mesed saavad oma elu ja tegevuse üle ise otsustada ja vastutavad ise oma tegude eest, ollakse ka rohkem valmis usaldama teisi inimesi peale oma sugulaste või pereliikmete. Seega on individualism üldise usalduse kujunemise ja usalduse raadiuse laienemise vajalik eeltingimus, mitte selle hävitaja (Allik, Realo 2004; Beilmann jt Realo, 2018; Realo jt 2008).¹²

Üldise usalduse kadu ei ole ainult Ameerika mure. Hiina ühiskonna ennenägematult kiire sotsiaalmajanduslik moderniseerumine viimase neljakümne aasta jooksul on kohalike võimude ja teadlaste sõnul kaasa toonud tõsise “usalduskriisi”, kus traditsioonilised usaldusvormid enam ei tööta ja uued pole veel välja kujunenud (China... 2013).¹³ ÜRO viimases inimarengu aruanDES (2021/2022) ja 2022. aasta algul avaldatud turvalisuse eriaruandes kurdetakse ühest suust, et üldine usaldus on üleilmses maldalseisus (UNDP 2022a, 2022b). Tuginedes maailma väärtusteuuringu viimaste voorude andmetele, näitavad aruannete koostajad, et nende inimeste osa, kelle arvates võib teisi inimesi üldiselt usaldada, on langenud üleilmselt vaid 30 protsendini. Nii madal pole see näitaja väidetavalt veel kunagi olnud. Üheks üldise usalduse languse põhjuseks peetakse tajutud turvatunde kadu. Taas kord “Maailma väärtuste uuringu” andmete põhjal arvatud tajutud turvatunde indeks näitab, et kuus vastajat seitsmest üle kogu maailma tundsid ennast keskmiselt või väga ebaturvaliselt juba

¹²Oma hiljutises bestselleris *Kas rootslased on inimesed?* (Är svensken människa?) väidavad Henrik Berggren ja Lars Trägårdh (2022), et nii nagu usaldus on ka autonoomia ja iseotsustamisõigus vältimatud eeltingimused tõelise armastuse ja kiindumuse kujunemiseks.

¹³Alates turumajandusele ülemineku reformide rakendamisest 1979. aastal on Hiina majanduskasv olnud maailma kiireim, Hiina keskmine aastane sisemajanduse kogutoodangu juurdekasv viimasel neljakümnel aastal on olnud ligikaudu 9,5% aastas (Morrison 2019). Linnastumise osakaal Hiinas on ajavahemikus 1980 (19,4%) kuni 2021 (64,7%) suurenenud rohkem kui kolm korda, tuues kaasa suuri muudatusi inimeste senises harjumuspärasel elukorralduses. Samas näitavad Hiina eri piirkondades korraldatud rahvusvahelised uuringud, et perekonnakeskne usaldus on hoolimata moderniseerumisest endiselt kõrge ega näi kuidagi olevat mõjutatud kiiretest sotsiaalmajanduslikest muutustest (Steinhardt, Delhey 2020).

enne Covid-19 pandeemiat, Venemaa kallaletungi Ukrainale ja majanduskriisi. Tajutud turvatunde indeks põhineb ÜRO peaaesamblems 2012. aastal heakskiidetud ideel, mille järgi peaks kõikidel inimestel olema tagatud nende alusvajaduste katmine, füüsilise turvatunne ja inimväärlikus.¹⁴ Indeks kombineerib mitmesuguseid tunnuseid, mis mõõdavad ebakindluse eri tahke, sh sõjaohu, kuritegevuse või muu vägivalda oht ja sotsiaalmajanduslik ebakindlus (ebapiisav sissetulek, oht kaotada töö, toidu või ravimite nappus jpm). Turvatunne on väga tugevasti seotud üldise usaldusega: madala tajutud turvatundega inimestel on kolm korda väiksem tõenäosus teisi inimesi usaldada (UNDP 2022a).

Kuigi Rootsi on üks neist maailma riikidest, kus ÜRO turvalisuse eriaruande järgi (UNDP 2022a) tunnevad inimesed enamat väga turvaliselt, on sealiski hakanud viimastel aastatel kostma murenoote, et “Põhjamaa kuld” ehk aastakümneid väga kõrgel olnud üldise usalduse näitaja on hakanud tasapisi kokku kuivama. Selle üheks põhjuseks peetakse asjaolu, et üldiselt kõrge usaldusnivoo varjus on mitu olulist ühiskonnarühma — 16–29-aastased noored, põhiharidusega inimesed, sisserändajad väljastpoolt Euroopat, töö kaotanud või sotsiaalhoolekande toetust vajavad inimesed, kelle hulgas usalduse määr on märkimisväärselt madalam ja langusteel. Samuti on täheldatud, et teistest palju vähem usaldavad on Rootsi Demokraate toetavad inimesed, kelle osa ühiskonnas on viimastel aastatel jõudsalt kasvanud (Holmberg, Rothstein 2020).¹⁵ Üldine usaldus on tugevas seoses sellega, kui suurena tajutakse ühiskonnas vastandumist (Lee 2022), ning arvatakse, et tegemist on justkui nõiaringiga: vähene üldine usaldus teiste inimeste vastu suurendab ühiskonnas tajutud vastandumist, samal ajal kui ühiskondade suurem lõhestumine viib omakorda üldise usalduse kadumiseni (Vallier 2020).

Samas tuleb märkida, et üldise usalduse languses on siiski ka märkimisväärsed erandeid, nagu näiteks Taani, kus üldise usal-

¹⁴Vt www.un.org/humansecurity/reports-resolutions.

¹⁵Rootsi Demokraadid said 2022. aasta Rootsi Riksdagi valimistel teise tulemuse ning kuuluvad nüüd ka valitsuskolitsiooni.

duse määr aastatel 1979–2009¹⁶ oluliselt kasvas ning kus erinevalt Ameerikast näib iga järgmine põlvkond olevat eelmisest usaldavam. Üldise usalduse määra tõusu taga Taanis on uurijate sõnul haridustaseme tõus ning riigiinstitutsioonide kvaliteedi ja usaldusvääruse paranemine (Sønderskov, Dinesen 2014). Nagu eespool juba öeldud, on kõik need tegurid leitud olevat üldise usaldusega märkimisväärselt seotud.

Ka Eesti kuulub üldise usalduse allakäigu suundumuses pigem vastuvoolu ujujate hulka. Nagu oleme varem kirjutanud, oli üldise usalduse kasv Eestis aastatel 1996–2018 mitte ainult Euroopa, vaid kogu maailma taustal üsna muljetavaldav. Vähe-malt osalt oli see seotud üldise inimarengu paranemise ning riigi oluliste institutsioonide tõhususe ja usaldusvääruse kasvuga. Nii toetab Eesti juhtum pigem neid teoreetilisi seisukohti, mille järgi on üldine usaldus sotsiaalse keskkonna omadus või sotsiaalne norm, mida inimesed elu jooksul oma kogemuste põhjal õpivad ja kujundavad (Beilmann jt 2021; Beilmann, Realo 2018). Samas on oluline märkida, et vahetult pärast iseseisvuse taastamist üldise usalduse määr Eestis nii nagu ka paljudes teistes Ida-Euroopa riikides hoopiski langes, jõudes suurimasse madalseisu 1990. aastate keskpaigas (Realo 2013). Üldisemalt on seda suundumust tõlgendatud kui reaktsiooni keerulistele majanduslikele, sotsiaalsetele ja poliitilistele oludele, mille riikide iseseisvuse taastamine 1990. aastate alul kaasa tõi (Inglehart, Baker 2000). Usalduse langust postkommunistlikes riikides on aga seletatud ka sellega, et suurte poliitiliste ja sotsiaalsete muutuste järel oli inimestel alateadlik hirm demokraatliku siirde ebaõnnestumise ees, sh selle ees, et riik võib varasemasse valitsemismudelisse tagasi langeda. Alles siis, kui inimesed veendusid reformide edukuses ning selles, et siire demokraatlikku õigusriiki ja kodanikuühiskonda oli pöördumatu, hakkas usaldus nii riiklike institutsioonide kui ka inimeste vastu üldiselt suurenema (Sztompka 1999).

¹⁶Üldise usalduse määr Taanis oli ka 2017. aastal korraldatud “Euroopa väärtuste uuringu” ja “Maailma väärtuste uuringu” järgi nii-sama kõrge kui kümnend varem ehk ligikaudu 77% (Realo 2019).

Samas ei tasu Eesti ühiskonna üldise usalduse jätkuva tõusu osas üleliia optimistlik olla. Kuigi inimesed on muutunud usaldavamaks kui taasiseseisvusaja algul, võib usalduse määra tõus vähemalt osalt olla põhjustatud asjaolust, et nõukogude ühiskonnast tulles oligi üldise usalduse nivoo üsna madal (Realo 2019). Samuti pööras usalduse tõusukõver pärast 2011. aastat taas langusteele, olles 2018. aastal umbes samal tasemel kui kümmekond aastat varem (Beilmann jt 2021; Realo 2013). Nii nagu juba mainitud Rootsis ja mitmes teises Euroopa riigis (nt Berning, Ziller 2017; Holmberg, Rothstein 2020), on Eestis üldise usalduse määr märkimisväärselt madalam nende inimeste hulgas, kes tunnevad, et Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE) on neile nende huvide ja vaadete seisukohast kõige lähedasem või kelle arvates ei ole Eestis praegu ühtegi erakonda, kes nende vaateid esindaks. Usaldus valitsuse ja ajakirjanduse vastu on EKRE toetajate hulgas samade küsitluste andmetel veelgi madalam.¹⁷ Kui lähtuda uuringutest, mis on näidanud, et just usaldus poliitiliste institutsioonide vastu mõjutab üldist usaldust ja mitte vastupidi (Mewes jt 2021; Seifert 2018; Sønderskov, Dinesen 2014) ning et usalduse kadu valitsuse ja teiste riiklike institutsioonide vastu toob kaasa parempoolsete erakondade toetuse tõusu (Lamprianou, Ellinas 2017), siis võib kaudselt tõmmata niite üldise usalduse languse ja EKRE toetuse tõusu vahel, mis viimase kümne aasta jooksul on kasvanud ühelt protsendilt 25-ni.

KOKKUVÕTTEKS

On üsna üldine reegel, et inimesed kogu maailmas usaldavad rohkem neid, keda nad teavad ja kellega teatud kokkukuuluvust tunnevad, kui vähivõõraid inimesi (Welzel, Delhez 2015). Samas ei

¹⁷Need tulemused on arvatud SA Liberaalne Kodanik (salk.ee) tellimisel 2022. aasta märtsis ja juulis Eesti elanikkonna suhtes esinduslikel valimisel korraldatud küsitluste andmete põhjal, milles osales kokku 2400 vastajat. Statistiliselt olulised erinevused üldise usalduse määras erakonna toetajate lõikes jäävad püsima ka siis, kui arvesse võtta inimeste olulised sotsiaaldemograafilised näitajad, nagu nt vanus, haridus ja rahvus.

piisa sellisest kildkondlikust usaldusest, et modernset ühiskondlikku masinavärki õlitatult töös hoida. “Hea ühiskonna” toimimiseks on lisaks vaja üldist usaldust ehk seda, et inimeste usalduse raadius ulatuks nende pere- ja naabruskonnast kaugemale. Riikides, kus on kõrge üldine usaldus, usaldavad inimesed üldjuhul ka neid, keda nad tunnevad, kuid vastupidine ei pruugi tingimata paika pidada: spetsiifiline usaldus laieneb üldiseks usalduseks vaid teatud tingimustel ehk käsikäes sotsiaalmajandusliku heaolu tõusuga, mis vabastab inimesed neid seni kammitseenud traditsionaalsete ja sidusate gruppide mõjuvõimust ning annab neile võimaluse oma elu üle ise otsustada. Samas, üldine usaldus, majanduslik heaolu, demokraatia, tõhus riigivalitsemine, sotsiaalne sidusus ja võrdõiguslikkus — kõik need “hea ühiskonna” näitajad on omavahel nii läbi põimunud, et on raske, kui mitte võimatu põhjust ja tagajärge eristada. Päril selge on aga see, et liberaalse majanduspoliitika alusprintsip, *laissez-faire*, saab Adam Smithi sõnul edukalt toimida vaid üldise usalduse tingimustes. Peaaegu iga tehing, aga kindlasti need, mis leiavad aset pikema aja jooksul, sisaldab teatud annuse usaldust (Arrow 1972). Seega, kui usaldus kaob, loobuvad inimesed tehingutest, mis varem või hiljem toob kaasa majanduse languse ja halvimal juhul selle kokkukukkumise (Evensky 2011; Smith 2005 (1776)). Sedasama võib öelda riikide kohta tervikuna: ilma üldise usalduse normita on tänapäeva demokraatlike ühiskondade edukas toimimine raske, kui mitte võimatu.

Suur tänu Jüri Allikule väga heade märkuste ja soovitude eest ning Tarmo Jüristole võimaluse eest kasutada SA Liberaalne Kodanik küsitluste andmeid. *Autor.*

Kirjandus

- A j z e n, Icek 2000. Nature and operation of attitudes. — *Annual Review of Psychology*, Vol. 52, No. 1, pp. 27–58
- A j z e n, Icek, Martin F i s h b e i n 1977. Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of empirical research. — *Psychological Bulletin*, Vol. 84, No. 5, pp. 888–918

- Allik, Jüri, Robert R. McCrae 2002. A Five-Factor Theory perspective. — Robert R. McCrae, Jüri Allik (eds.). *The Five Factor Model of Personality Across Cultures*. (International and cultural psychology series.) New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers, pp. 303–322
- Allik, Jüri, Anu Realo 2004. Individualism-collectivism and social capital. — *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 35, No. 1, pp. 29–49, doi:10.1177/0022022103260381
- Andreasson, Ulf 2017. *Trust: The Nordic Gold*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers
- Arrow, Kenneth J. 1972. Gifts and exchanges. — *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 1, No. 4, pp. 343–362
- Ballet, Daniel, Paul A. M. Van Lange 2013. Trust, conflict, and cooperation: A meta-analysis. — *Psychological Bulletin*, Vol. 139, No. 5, pp. 1090–1112
- Bauer, Paul C., Florian Keusch, Frauke Kreuter 2019. Trust and cooperative behavior: Evidence from the realm of data-sharing. — *PLoS ONE*, Vol. 14, No. 8, e0220115, doi:10.1371/journal.pone.0220115
- Beilmann, Mai, Liisi Kõõts-Ausmees, Anu Realo 2018. The relationship between social capital and individualism-collectivism in Europe. — *Social Indicators Research*, Vol. 137, No. 2, pp. 641–664
- Beilmann, Mai, Laur Lilleoja, Anu Realo 2021. Learning to trust: Trends in generalized social trust in the three Baltic countries from 1990 to 2018. — Anna Almakaeva, Alejandro Moreno, Rima Wilkes (eds.). *Social Capital and Subjective Well-being: Insights from Cross-Cultural Studies*. (Societies and political orders in transition.) Cham, Switzerland: Springer, pp. 19–43
- Beilmann, Mai, Anu Realo 2018. Öppides usaldama: Üldine usaldus Eestis aastatel 1990–2016. — *Akadeemia*, nr 6, lk 979–1009
- Berggren, Henrik, Lars Trägårdh 2022. *The Swedish Theory of Love: Individualism and Social Trust in Modern Sweden*. (New directions in Scandinavian studies.) Transl. by Stephen Donovan. Seattle, WA: University of Washington Press
- Berning, Carl C., Conrad Ziller 2017. Social trust and radical right-wing populist party preferences. — *Acta Politica*, Vol. 52, No. 2, pp. 198–217, doi:10.1057/ap.2015.28

- Bleidorn, Wiebke, Christopher J. Hopwood, Richard E. Lucas 2018. Life events and personality trait change. — *Journal of Personality*, Vol. 86, No. 1, pp. 83–96, doi.org/10.1111/jopy.12286
- Bollyky, Thomas J., Erin N. Hulland, Ryan M. Barber, James K. Collins, Samantha Kiernan, Mark Moses, ... Joseph L. Dieleman 2022. Pandemic preparedness and COVID-19: An exploratory analysis of infection and fatality rates, and contextual factors associated with preparedness in 177 countries, from Jan 1, 2020, to Sept 30, 2021. — *The Lancet*, Vol. 399 (10334), pp. 1489–1512, doi:10.1016/S0140-6736(22)00172-6
- Bourdieu, Pierre 1986. The forms of capital. Transl. by Richard Nice. — John G. Richardson (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood Press, pp. 241–258
- China News Service 2013. 社科院报告显示中国社会陷入信任危机. — Vt www.pkulaw.com/news/ddad4eb1c6d84d3bbdfb.html?isFromV5=1
- Clark, April K., Marie A. Eisenstein 2013. Interpersonal trust: An age-period-cohort analysis revisited. — *Social Science Research*, Vol. 42, No. 2, pp. 361–375, doi.org/10.1016/j.ssresearch.2012.09.006
- Coleman, James S. 1988. Social capital in the creation of human capital. — *American Journal of Sociology*, Vol. 94, pp. S95–S120
- Costa Jr., Paul T., Robert R. McCrae, Thomas A. Martin, Valery E. Oryol, Ivan G. Senin, Alexey A. Rukavishnikov, ... Anu Realo 2000. Personality development from adolescence through adulthood: Further cross-cultural comparisons of age differences. — Victoria J. Molfese, Dennis L. Molfese (eds.). *Temperament and Personality Development across Life Span*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 235–252
- Dawson, Chris 2019. How persistent is generalised trust? — *Sociology*, Vol. 53, No. 3, pp. 590–599, doi:10.1177/0038038517718991
- Delhey, Jan 2014. Trust. — Alex C. Michalos (ed.). *Encyclopedia of Quality of Life and Well-being Research*. Dordrecht: Springer Netherlands, pp. 6743–6747
- Delhey, Jan, Kenneth Newton 2005. Predicting cross-national levels of social trust: Global pattern or Nordic exceptionalism? — *European Sociological Review*, Vol. 21, No. 4, pp. 311–327
- Delhey, Jan, Kenneth Newton, Christian Welzel 2011. How general is trust in “most people”? Solving the radius of trust prob-

- lem. — *American Sociological Review*, Vol. 76, No. 5, pp. 786–807, doi:10.1177/0003122411420817
- D i n e s e n, Peter T., René B e k k e r s 2017. The foundations of individuals' generalized social trust: A review. — Paul A. M. Van Lange, Bettina Rockenbach, Toshio Yamagishi (eds.). *Trust in Social Dilemmas*. (Oxford series in human cooperation.) Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 77–99
- D o n n e l l a n, M. Brent, Richard E. L u c a s 2008. Age differences in the Big Five across the life span: Evidence from two national samples. — *Psychology and Aging*, Vol. 23, No. 3, pp. 558–566, doi:10.1037/a0012897
- E v a n s, Anthony M., Ursula A t h e n s t a e d t, Joachim I. K r u e g e r 2013. The development of trust and altruism during childhood. — *Journal of Economic Psychology*, Vol. 36, pp. 82–95, doi.org/10.1016/j.joep.2013.02.010
- E v a n s, Anthony M., Philippe P. F. M. van de C a l s e y d e 2018. The reputational consequences of generalized trust. — *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 44, No. 4, pp. 492–507, doi:10.1177/0146167217742886
- E v e n s k y, Jerry 2011. Adam Smith's essentials: On trust, faith, and free markets. — *Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 33, No. 2, pp. 249–267, doi:10.1017/S1053837211000034
- F e h r, Ernst, Urs F i s c h b a c h e r, Bernhard v o n R o s e n b l a d t, Jürgen S c h u p p, Gert G. W a g n e r 2002. A nationwide laboratory: Examining trust and trustworthiness by integrating behavioral experiments into representative surveys. — *Schmollers Jahrbuch: Zeitschrift für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften / Journal of Applied Social Science Studies*, Vol. 122, No. 4, pp. 519–542
- F u k u y a m a, Francis 1995. *Trust, the Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press
- G l a e s e r, Edward L., David I. L a i b s o n, José A. S c h e i n k m a n, Christine L. S o u t t e r 2000. Measuring trust. — *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 115, No. 3, pp. 811–846, doi:10.1162/003355300554926
- G l a n v i l l e, Jennifer L., Pamela P a x t o n 2007. How do we learn to trust?: A confirmatory tetrad analysis of the sources of generalized trust. — *Social Psychology Quarterly*, Vol. 70, No. 3, pp. 230–242, doi:10.1177/019027250707000303

- G l a s m a n, Laura R., Dolores A l b a r r a c i n 2006. Forming attitudes that predict future behavior: A meta-analysis of the attitude-behavior relation. — *Psychological Bulletin*, Vol. 132, No. 5, pp. 778–822, doi:10.1037/0033-2909.132.5.778
- G ü e m e s, Cecilia, Francisco H e r r e r o s 2019. Education and trust: A tale of three continents. — *International Political Science Review*, Vol. 40, No. 5, pp. 676–693, doi:10.1177/0192512118779184
- H a e r p f e r, Christian, Ronald I n g l e h a r t, Alejandro M o r e n o, Christian W e l z e l, Kseniya K i z i l o v a, ... B i P u r a n e n (eds.) 2022. *World Values Survey: Round Seven — Country-Pooled Datafile Version 4.0*, doi.org/10.14281/18241.18
- H o l m b e r g, Sören, Bo R o t h s t e i n 2020. *Social Trust: The Nordic Gold?*. QOG The Quality of Government Institute, Department of Political Science, University of Gothenburg, Working Paper Series 2020:1, vt gupea.ub.gu.se/handle/2077/63131
- H o o g h e, Marc, Sofie M a r i e n, Thomas de V r o o m e 2012. The cognitive basis of trust: The relation between education, cognitive ability, and generalized and political trust. — *Intelligence*, Vol. 40, No. 6, pp. 604–613
- H o o r n, André van 2014. Trust radius versus trust level: Radius of trust as a distinct trust construct. — *American Sociological Review*, Vol. 79, No. 6, pp. 1256–1259, doi:10.1177/0003122414555398
- I n g l e h a r t, Ronald F. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- I n g l e h a r t, Ronald F. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- I n g l e h a r t, Ronald F. 2018. *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing and Reshaping the World*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- I n g l e h a r t, Ronald F., Wayne E. B a k e r 2000. Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. — *American Sociological Review*, Vol. 65, No. 1, pp. 19–51
- I n g l e h a r t, Ronald F., C. W e l z e l 2005. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. New York, NY: Cambridge University Press
- J a s i e l s k a, Dorota, Radosław R o g o z a, Anna Z a j e n k o w s k a, Mary B. R u s s a 2021. General trust scale: Validation in cross-

- cultural settings. — *Current Psychology*, Vol. 40, No. 10, pp. 5019–5029, doi:10.1007/s12144-019-00435-2
- K a j o n i u s, Petri J., John Johnson 2018. Sex differences in 30 facets of the five factor model of personality in the large public (N = 320,128). — *Personality and Individual Differences*, Vol. 129, pp. 126–130, doi:10.1016/j.paid.2018.03.026
- L a m p r i a n o u, Iasonas, Antonis A. E l l i n a s 2017. Institutional grievances and right-wing extremism: Voting for Golden Dawn in Greece. — *South European Society and Politics*, Vol. 22, No. 1, pp. 43–60, doi:10.1080/13608746.2016.1207302
- L a n g e, Paul A. M. Van 2015. Generalized trust: Four lessons from genetics and culture. — *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 24, No. 1, pp. 71–76
- L a n g e, Paul A. M. Van, Anna A. E. V i n k h u y z e n, Danielle Posthuma 2014. Genetic influences are virtually absent for trust. — *PLoS ONE*, Vol. 9, No. 4, e93880, doi:10.1371/journal.pone.0093880
- L e e, Amber H. 2022. Social trust in polarized times: How perceptions of political polarization affect Americans’ trust in each other. — *Political Behavior*, Vol. 44, No. 3, pp. 1533–1554, doi:10.1007/s11109-022-09787-1
- L i, Tianyuan, Helene H. F u n g 2013. Age differences in trust: An investigation across 38 countries. — *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, Vol. 68, No. 3, pp. 347–355
- M a r t e l a, Frank, Bent Greve, Bo Rothstein, Juho Saari 2020. Chapter 7. The Nordic exceptionalism: What explains why the Nordic countries are constantly among the happiest in the world. — John F. Helliwell, Richard Layard, Jeffrey D. Sachs, Jan-E. De Neve (eds.). *World Happiness Report 2020*. New York: Sustainable Development Solutions Network, pp. 128–145
- M c L e o d, Carolyn 2021. Trust. — Edward N. Zalta (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford, CA, vt plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/trust
- M e w e s, Jan, Malcolm Fairbrother, Giuseppe N. Giordano, Cary Wu, Rima Wilkes 2021. Experiences matter: A longitudinal study of individual-level sources of declining social trust in the United States. — *Social Science Research*, Vol. 95, 102537, doi.org/10.1016/j.ssresearch.2021.102537

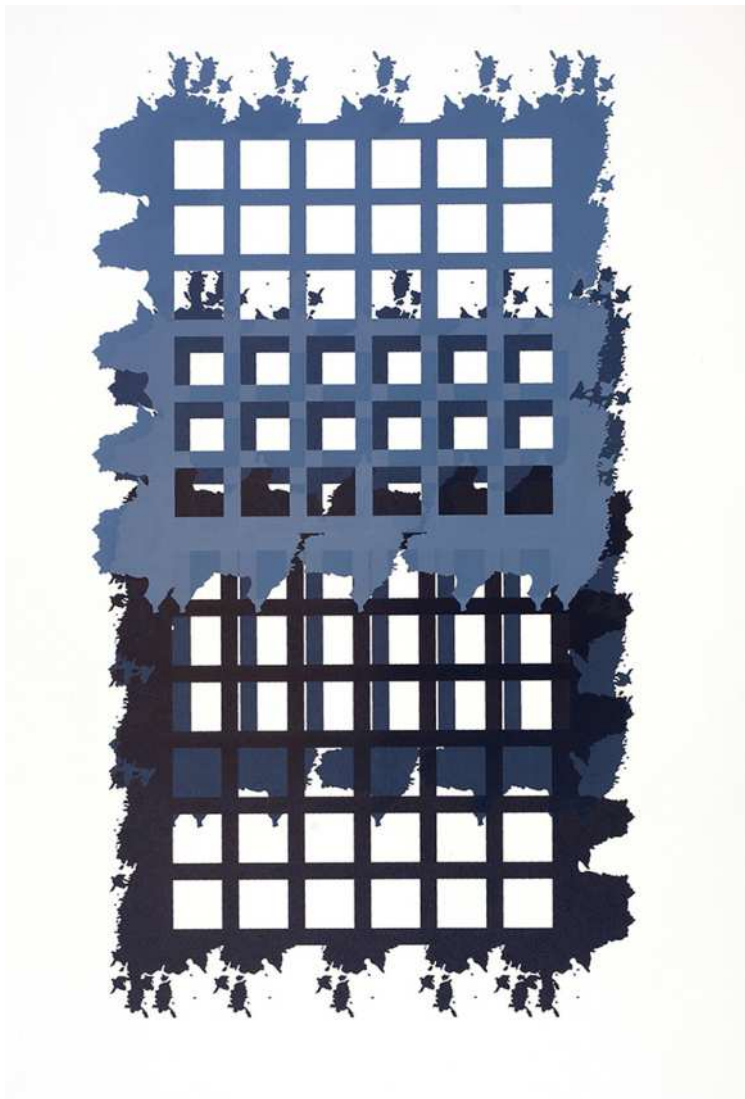
- MORRISON, Wayne M. 2019. *China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States*. EveryCRSReport.com, vt www.everycrsreport.com/reports/RL33534.html#_Ref366159479
- NEWTON, Ken, Sonja Zmerli 2011. Three forms of trust and their association. — *European Political Science Review*, Vol. 3, No. 2, pp. 169–200, doi:10.1017/S1755773910000330
- OECD 2017. *OECD Guidelines on Measuring Trust*. Paris: OECD Publishing, vt www.oecd.org/governance/oecd-guidelines-on-measuring-trust-9789264278219-en.htm
- PAXTON, Pamela 1999. Is social capital declining in the United States?: A multiple indicator assessment. — *American Journal of Sociology*, Vol. 105, No. 1, pp. 88–127
- PUTNAM, Robert D. 2006 (1995). Üksi keeglisaalis: Ameerika kahanev sotsiaalne kapital. Tlk Aet Ringborg. — *Akadeemia*, nr 5, lk 1003–1025
- PUTNAM, Robert D. 2008 (2000). *Üksi keeglisaalis: Ameerika kogukonnaaelu kokkuvarisemine ja taassünd*. Tlk Jürgen Innos, Marian Raamat ja Irja Toots. Tartu: Hermes
- REALO, Anu 2013. Väärtused. — Mati Heidmets (peatoim.). *Eesti maailmas*. (Eesti inimarengu aruanne 2012/2013.) Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, lk 43–56, www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:236075
- REALO, Anu 2019. Väärtuste muutus aastatel 1990–2018 — Ingleharti kultuuriliste väärtuste dimensioonid. — Mare Ainsaar, Tarmo Strenze (toim.). *Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga*. Tallinn: Arenguseire Keskus; Tartu: Tartu Ülikool, lk 19–35, www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:426376
- REALO, Anu, Jüri Allik 2009. On the relationship between social capital and individualism-collectivism. — *Social and Personality Psychology Compass*, Vol. 3, No. 6, pp. 871–886
- REALO, Anu, Jüri Allik, Brenna Greenfield 2008. Radius of trust: Social capital in relation to familism and institutional collectivism. — *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 39, No. 4, pp. 447–462, doi:10.1177/0022022108318096
- REALO, Anu, Henrik Dobewall 2011. Does life satisfaction change with age?: A comparison of Estonia, Finland, Latvia, and Sweden. — *Journal of Research in Personality*, Vol. 45, No. 3, pp. 297–308, doi.org/10.1016/j.jrp.2011.03.004
- ROBINSON, Robert V., Elton F. Jackson 2001. Is trust in others declining in America?: An age-period-cohort analysis. — *Social Sci-*

- ence Research, Vol. 30, No. 1, pp. 117–145, doi:10.1006/ssre.2000.0692
- Rothstein, Bo 2005. *Social Traps and the Problem of Trust*. (Theories of institutional design.) Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Rothstein, Bo 2011. *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. Chicago, IL: University of Chicago Press
- Rotter, Julian B. 1980. Interpersonal trust, trustworthiness, and gullibility. — *American Psychologist*, Vol. 35, No. 1, pp. 1–7, doi:10.1037/0003-066X.35.1.1
- Rousseau, Denise M., Sim B. Sitkin, Ronald S. Burt, Colin Camerer 1998. Not so different after all: A cross-discipline view of trust. — *Academy of Management Review*, Vol. 23, No. 3, pp. 393–404
- Seifert, Nico 2018. Yet another case of Nordic exceptionalism?: Extending existing evidence for a causal relationship between institutional and social trust to the Netherlands and Switzerland. — *Social Indicators Research*, Vol. 136, No. 2, pp. 539–555
- Seligman, Adam B. 1997. *The Problem of Trust*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Smith, Adam 2005 (1776). *Uurimus riikide rikkuse iseloomust ja põhjustest*. I–II. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Mart Trummal. Tartu: Ilmamaa
- Sønderskov, Kim M., Peter T. Dinesen 2014. Danish exceptionalism: Explaining the unique increase in social trust over the past 30 years. — *European Sociological Review*, Vol. 30, No. 6, pp. 782–795, doi:10.1093/esr/jcu073
- Spadaro, Giuliana, Caroline Graf, Shuxian Jin, Sakura Arai, Yukako Inoue, Eleanor Lieberman, ... Daniel Balliet 2022. Cross-cultural variation in cooperation: A meta-analysis. — *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 123, No. 5, pp. 1024–1088, doi:10.1037/pspi0000389
- Sztompka, Piotr 1999. *Trust: A Sociological Theory*. (Cambridge cultural social studies.) Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Steinhardt, H. Christoph 2012. How is high trust in China possible?: Comparing the origins of generalized trust in three Chinese societies. — *Political Studies*, Vol. 60, No. 2, pp. 434–454

- Steinhardt, H. Christoph, Jan Delhey 2020. Socio-economic modernization and the “crisis of trust” in China: A multi-level analysis of general and particular trust. — *Social Indicators Research*, Vol. 152, No. 3, pp. 923–949, doi:10.1007/s11205-020-02466-w
- Sturgis, Patrick, Sanna Read, Nick Allum 2010. Does intelligence foster generalized trust?: An empirical test using the UK birth cohort studies. — *Intelligence*, Vol. 38, No. 1, pp. 45–54, doi.org/10.1016/j.intell.2009.11.006
- Sutin, Angelina R., Yannick Stephan, Martina Luchetti, Damaris Aschwandén, Jie Hyun Lee, Amanda A. Sesker, Antonio Terracciano 2022. Differential personality change earlier and later in the coronavirus pandemic in a longitudinal sample of adults in the United States. — *PLoS ONE*, Vol. 17, No. 9, e0274542, doi:10.1371/journal.pone.0274542
- Toqueville, Alexis de 1995 (1835). *Tähelepanekuid Ameerika demokraatiast*. (Hortus Litterarum.) Tlk Henno Rajandi. Tallinn: Hortus Litterarum
- UNDP (United Nations Development Programme) 2022a. Special Report on Human Security. New York, hdr.undp.org/content/2022-special-report-human-security
- UNDP (United Nations Development Programme) 2022b. Human Development Report 2021–22: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. New York, hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22
- Uslaner, Eric M. 1999. Democracy and social capital. — Mark E. Warren (ed.). *Democracy and Trust*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 121–150
- Uslaner, Eric M. 2002. *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Uslaner, Eric M. 2008. Where you stand depends upon where your grandparents sat: The inheritability of generalized trust. — *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 72, No. 4, pp. 725–740
- Uslaner, Eric M. 2017. The roots of trust. — Yaojun Li (ed.). *Handbook of Research Methods and Applications in Social Capital*. (Handbooks of research methods and applications.) Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, pp. 60–75
- Vallier, Kevin 2020. *Trust in a Polarized Age*. Oxford, UK: Oxford University Press

- Vukasović, Tena, Denis Bratko 2015. Heritability of personality: A meta-analysis of behavior genetic studies. — *Psychological Bulletin*, Vol. 141, No. 4, pp. 769–785
- Warren, Marc E. 1999. Democratic theory and trust. — Mark E. Warren (ed.). *Democracy and Trust*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 310–345
- Welzel, Christian 2010. How selfish are self-expression values?: A civicness test. — *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 41, No. 2, pp. 152–174
- Welzel, Christian, Jan Doherty 2015. Generalizing trust: The benign force of emancipation. — *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 46, No. 7, pp. 875–896, doi:10.1177/0022022115588366
- Wilkes, Rima 2011. Re-thinking the decline in trust: A comparison of black and white Americans. — *Social Science Research*, Vol. 40, No. 6, pp. 1596–1610
- Yamagishi, Toshio 2001. Trust as a form of social intelligence. — Karen C. Cook (ed.). *Trust in Society*. (The Russell Sage Foundation series on trust 2.) New York: Russell Sage Foundation, pp. 121–147
- Yamagishi, Toshio, Masako Kikuchi, Motoko Kosugi 1999. Trust, gullibility, and social intelligence. — *Asian Journal of Social Psychology*, Vol. 2, No. 1, pp. 145–161, doi.org/10.1111/1467-839X.00030

ANU REALO (1971) on lõpetanud Tartu Ülikooli sotsioloogia erialal 1993, filosoofiadoktor psühholoogia erialal (1999, TÜ). Warwicki Ülikooli (Ühendkuningriik) psühholoogia osakonna professor a-st 2016, TÜ külalisprofessor, Eesti Teaduste Akadeemia ja Academia Europaea liige. *Akadeemias* avaldanud artiklid “Vene hinge otsingul” (koos Jüri Allikuga; 2013, nr 8, lk 1413–1458), “Välismaal kõrghariduse omandamise kavatsuste rahvuslikud erinevused” (koos Enel Pungase, Kadri Tähe ja Tiit Tammaruga; 2015, nr 6, lk 1060–1081), “Õppides usaldama: Üldine usaldus Eestis aastatel 1990–2016” (koos Mai Beilmanniga; 2018, nr 6, lk 979–1009) ja “Teadust teha on põnev” (koos Jüri Allikuga; 2019, nr 12, lk 2271–2282).

RAUL MEEL. Aknad ja maastikud 66-1 (1991)

INSPIRATSIOON

Artur Alliksaar

Suviöö oli üsna soe, aga kõikjale laiuv ja kõigesse tungiv udu ujus uinuvate tühjade väljade kohal pikkade valkjate koonaldena. Peeter lõdises kergelt, tundes ta vormitu käe niisket puudet kuklal ja oimudel. Veel vagunikupeeski istudes hinge vallanud meeoleolu oli äkki haihtunud kõige tusaseks tegevamal moel, ja kuidas ta ka ei pingutanud end, et taastada kas või osakestki sellest, kas või selle nõrka varjutaolist vastukajagi, ta püüdlusi kroonis ebaedu. See oli tulnud ootamatult nagu hetkeline lapseunenäo sähvatus, põgus ja kaduv, kuid ometi niisuguste liigist, mille ähmane järelmaik jääb kauaks ja erutab hinge alati uudsel ja taibatamatul viisil. See oli alateadvuse fantasm, soovulma kordumatu kangastus, meeltes ammugi kindlad kontuurid kaotanud iha, tung leida kaastlast hingelise identsuse piiril, eneselegi poolikult mõistetav oamiskirg armastuses, kaugemale ulatuv juhuslikest ja kohmakaist kehalisist kokkupuuteist. Sellised tunded, milliseid ta väga harva enda juures koges, tegid ta elevaks ja häbelikuks ühtlasi. Naljakas ja piinav mõelda, — ta teadlik kujutlusvõime ei suutnuks iialgi produtseerida midagi nii meelevaldset ja pöörast: Marje jääb Marjeks, kuid tal on Helga silmad, suured ja sügavad nagu soolaukad, Helga meloodiline naer ja huulte pisut põlglik-pilkelikuna tunduv hoiang. Helga ent on liitnud endasse Marje nukra ning mõtliku graatsia, õlgade ja puusade poisiliku rühi, käte väljendusrikkuse ja kumera lauba all peituvate mõtete raskesti läbitava maailma. Õigemini ei jäägi ei Helgat ega Marjet, nad muutuvad liitolen-

Vt Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv (= EKM EKLA), F 316, M 3:21. Alliksaarte kodu põlemisest jäänud jälgedega käsikirjast on puudu lk 13–14 ja kaks korda on lk 24 (üks neist lõiguta “Vasak käsi oli tõstetud [---] oli rase”).

diks, jääb vaid iseloomulike omaduste seoses, vastupidises keemilisele sünteesile, mis muudab algaineid tundmatuse ni ja nende kvaliteetide hävingu pinnal loob midagi hoopis uut ja algupäras

Kui ligidased ja siiski kauged üksteisele, kui sarnased ja ometi võõrad on inimhinged oma toimimisis, suhtluis ja igatsuis. Nad on lihtsalt tajutavad ja lõpuni mõistetamatud nagu liblikalend või sügismetsade värviilu. Vähiim lõhe olevat raskeimini ületatav. Nii vist väljendas üks mõttetark. Kui kaoks see lõhe, see liiga rangelt tõmmatud piirjoon isendite vahel, see soovide ja saavutatuste alaline traagika, mis mõnikord liiga kaugele minnes saab sündmuste ja saatuste traagikaks! See viiks inimese suure sammu edasi vabanemise teel ürgigandite köidikuist, oleks väljapääsuks valuliste vastuolude lämmatavast labürindist, astumiseks suurte harmooniate päikeseriiki, kus vaist võrdsustuks mõistusega ja kirk tasakaalustuks südametunnistusega. Aga sellele peab eelnema uue elutunnetuse täielik küpsemine, ta võidulepääs igaühe teadvuses eraldi. Praegu varjutavad taevast veel tihti tormipilved ja tuulte tujukus laastab õitsevaid aedu. On öid, mille pimedus tundub liialdatuna ning halle, üksluisi ja piinavaid päevi. Kui palju on tarvis aega ja kannatlikkust, et seletada kas või ühtainsat südant, murda mõnd väärveendumust, kummutada eelarvamusi. Ja siiski on elu ilus. . .

Mida ligemale tee viis rannakülale, millises paiknes kalapüügiartelli keskus, seda tuttavlikumaks muutusid maastikud, seda silmale harjunumaks metsatukad ja paepealsed ööhämaruses ebamääraseks sulanduvate kivikangrute siluettidega. Kaks varasemat siinviibimist — viimasest möödus nüüd just pool aastat — olid Peetri mälusse vajutanud terava jälje. Esmakordne — siis kui Helga talle küllakutse saatis. Aastate tagant ei tundunudki see juhtum ei tavatuna ega solvavana: aja raviv käsi oli parandanud peidetud südame mõra. Sellest jäi vaid mingi nukker-naļjakas ebatõelisuse mulje. Kui Helga hiljem kinnitas, nagu oleks ta oma esildisega mõelnud kõige paremat, siis pidi Peeter nõustuma ka selle väitega. Ent siiski veider mõte: paluda omaenese pulmapeost osa võtma oma esmaarmastatut, meest, keda Helgaga sidusid nii paljud intiimse värvinguga mälestused ja kes ta hiljem hülgas, just siis, kui olnuks paras aeg abielluda, jättes järele ainult vei-

di kibestust ja isegi mitte mingeid õigustuskatseid oma teguvii-
sile. Niisuguseks kujunes vähemalt Peetri enese arvamus kauge-
mas tagasivaates. Hetketi esitas ta endale tõsiseid süüdistusi, us-
kudes, et need tekivad südametunnistuses, ja ei märganudki neis
sisalduvaid egoismi sugemeid. Ignoreerida sellist naist, — milli-
ne meeltepimedus! Mitte naine, vaid maiste võlude kontsentrat-
sioon. Mitmekülgne andekus, esinduslikkus, iseloomu leebus, ha-
rukordne kohanemisvõime kõige vastakamate miljööde eripära-
susega. Ja silmad ükski, need nii suured, nii sügavad, täis üllatusi
ja mõttevarjundite kajastumismängu! Helgasse võiks kiinduda ka
siis, kui tas polekski muud kui vaid need silmad. Hingepeegel,
õeldi kunagi. Niisuguste silmade taga peab tõesti peituma kaunis
ja külluslik hing. Lombroso püüdis inimkaraktereid seletada kol-
ba kuju järgi, aga silmi pole vist veel ükski teaduse entusiast kat-
sunud samataoliseks vahendiks valida. Põhjust selleks aga oleks.
Peetrile on vahel paistnud, nagu lahkaks ta juurdlemisvõime ela-
vaid inimesi, eraldades üksikuid osi tervikust ja lastes neid hakata
elama oma iseseisvat žestide ja vihjete tummelu. Nendelgi puh-
kudel pääsevad inimeste juures maksvusele kõigepealt samuti sil-
mad. Neis on sugestiooni suurt saladust.

Unelmad ei tavatse korrata kohtumisi. . . Möödalastud võima-
lus olla kaotatud võimalus. Ent siin on erand. Kireleek lakkas,
aga sümpaatiasäde ei kustunud aastate tuhas. Kuid kas on mõel-
dav taastada ammu vaibunud tundeid? Polegi see vast nii oluline.
Nende asemele tärkavad võib-olla uued, palju tugevamad ja täius-
likumad.

Peeter aeglustas sammu. Öö oli sametmust ja plastselt läbi-
paistev nagu jaapani tušijoonis. Merivaikkollane kuu sukeld-
us pilvede sügavikku, kord põgenes välja sellest valkjate liniku-
te merest, vist kartes takerduda nende tardunud lainetuses. Val-
gust langes alla otsekui osavalt paigutatud rampidest ja kadakate
kroonlühtrid põlesid sinakas tules. Udu oli haihtunud. Kastenii-
kes rohus kutsusid tillukesed jaaniussid üksteist sätendavate sig-
naalidega. Õhus oli mereavaruste läheduse soolast hõngu.

Peetri süda tagus kuuldavate löökidega, kuigi erutada oli al-
les vara. Kui hea oleks olla oma miljardite ergurakukeste abso-
luutseks peremeheks ja allutada oma tahtele neis tekkivaid reakt-

sioone, juhtides neid soovitud ajal soovitud kanaleisse nagu telegraafiimpulsse kaablite võrku. Kui saaks niiviisi valitseda oma närvitalitluse ja hingeliigutuste üle, kui pikk võiks siis olla eluga.

Lõppeks, millest erutudagi. Kõiges on tunda eelnevat kokkulepet, kuigi seda pole täpselt sõnastatud. Helga poolt seatud tähtaeg on täis saanud. Juba aasta eest lahkus Valdur, ta mees, sellest rahutust maailmast. Siin peab olema hääbunud õnne uuestisünni algus. Ta peab selgitama pilvisse mattunud eluhorisoni. Täna peab otsustuma kõik. Ükski ettenähtamatu seik ei või segada Peetri ammuse igatsuse täitumist.

Ka see, et ta armastas Marjet? Võib-olla et armastaski. Armastab ehk nüüdki veel? Peeter ei taha mõelda Marjele, kartes muutuda sentimentaalseks ja kõhklevaks.

Saavutused ja kordaminekud igapäevases elus sõltuvad samast, millest lahingoperatsioonide edukus sõjatangreil. Nad kuuluvad ainuüksi enesekindlaile ja tasakaalukaile. Kes vääratab, peab üle elama kaotuse kibeduse. Kuid kõik ei saa võita. See oleks vastuolus looduse dialektilise printsiibiga. Tõtt öelda tuleb ka kaotusest midagi kasulikku. Kogemus vähemalt. Või hoiatav pretsedent. Ainult et kaotajaks osutada ei taha keegi, isegi need, kes kaotust suudaksid kergesti taluda.

Pealegi on täna tarbetu tungida elunähtuste nii üksikasjalisse eritellu. Peaasi, et temale, Peetrile, tagaks algav päev ta elu ilusaima võidu.

Marje suhtes on ta vähemalt vormiliselt talitanud aumehena. Nende abielu purunemine ei või rikkuda Peetri ühiskondlikku reputatsiooni. Kellelgi pole talle ette heita midagi ebakõlblat või alatut. Lahutusetaotlus on esitatud rahvakohtule. Marje materiaalse hüveolu eest on hoolt kantud. Ja lapsi neil ju ei ole. Lasteta pole perekonda. Kuid kas abielugi?

Mis elupartneriks saakski olla Peetrile Marje. Kahtlemata on tas midagi meeldivat. Kuid meeldivat on nii paljudes naistes, võib-olla isegi kõigis, kui ainult osatakse seda avastada. Mitte kõik meeldiv ei tingi armastust. Neid mõisteid lahutab veel väga suur vahemaa. Marje on liiga lihtne, vähe haritud, intellektilt

abituvõitu. Peetrile on tarvis täispartnerit, täissobivust, huvide ja kalduvuste täielikku vastavust.

Mõistmine eeldab sarnasussuhet. Ega keegi ei ütle ometi, et neis on midagi sarnast, Marjes ja temas. Marje on kahtlemata keena, on tubli naine ja väärilugupidamist. Kuid see on ka paraku kõik. Abielu jaoks on sellest ilmselt vähe. Marjest pole ju nõtket ja vaimukat vestlejatki.

Helga on midagi muud. Midagi diametraalselt vastupidist. Helga ligiduses saab loovaks iga mõte, viljakaks iga juhuslikult ajus vilksatav värsimotiiv. Peeter on poeet. Sellest järeldub, et tal on õigus oma tööd, oma loomingut, oma kutsumust seada kõrgemale kõigest muust. Ta tahab teenida ühiskonda, pühenduda tervikuna sotsialistlikule kunstile. Ta on juba teinud endale nime, teda tuntakse, hinnatakse, arvestatakse, kuid ta tunneb, et ta pärisülesanne seisab alles ees. Ta on suuteline veel palju andma, saab näha, vast rohkemgi, kui teatakse oodata. Suurt tähelepanu äratanud poeem "Tulisi süli" ja menukalt läinud ooperi "Vabaduse sünd" libreto pole talle veel mingiks võimetepiiriks. Kõik, mis takistaks ta loominguliste plaanide sujuvat kulgu, on taunitav ja peab välja lülituma ta eluringist.

Kokku puutudes kolleegidega, külastades toimetusi, viibides arutlusõhtuil ja kutsealaseil koosolekuil ilmutas ta kiiduväärset aktiivsust, võttes osa kõikvõimalikest üritusist ja keskusteludest. Keegi ei tajunud ta siseheitlusi. Vahel tahtnuks otse näidata kellelegi oma hingerahu lünka, valjuhäälselt välja kisendada, et ka temal on kannatusi, kuid ikka ta hoidus seda tegemast kartuses näida naeruväärsena ja äratada kahjurõõmu. Pealegi pole viisakas seada oma muresid defileerima kaasinimeste ninaesisele.

Nüüd leiab ta jälle seesmise rahu ja tundemaailma kristalliseerumise. Selleks vajab ta eelkõige kodu, tõelist kodu, täis kooskõla ja emotsioonide soojust.

Ei saa ju lõpmatult jätkata selle põrgutule talumist. Magad ühega ja unistad teisest. Niisugusest košmaarist võib pikapeale hulluda.

Viivuks meenus talle pooluni vagunis. Rumal hallutsinatsioon. Milleks kõiksugu viirastustega vaevata oma kainelt ja realistlikult arutlevat pead.

Helga hubane korter uppus mahedavärvilistes abadžuurides pehmenenud valguse hoovusse. Peetrit võttis vastu nukrate küüniliste sinisilmadega noormees, kes esitles end maalikunstnik Ants Raudnana.

“Tulite Helgale külla. Väga armas teist. Meil ongi siin muidu nii idülliline, üksluine ja igav. Kõigest tüdinetakse omal ajal, isegi tarkusest ja headusest. Helga rõõmustub igasugusest visiidist. Meeste ligiolekul ta muutub sädelevaks. Lihtsalt kobrutab teravmeelsust. No-noh, ärge vaadake mind nii võõristava pilguga. Eelmainitud huvid on ju puhtplatoonilist päritolu. Saagem tuttavaks, istugem maha ja lõbutsegem pisut klaasi konjaki ja mõnusa vestluse varal,” ütleb noormees ja lisab selgituseks, et Helgat ennast praegu kodus ei ole. Ta on hakanud praktiseerima oma kadunud mehest vakantseks jäänud kohal ja on ootamatult välja kutsutud kaugesse kalurikülla raskesti haige juurde. Ta peab tagasi jõudma öösel või siis varahommikul.

Alul vesteldi tagasihoidlikkudel, pisut nagu otsitud teemadel, selles kerges konversatsioonikäsitluses, mis ei kohusta millekski. Lausutavad sõnad olid määratud pigemini mõtete varjamiseks. Raudna täitis klaasid.

“Kas pole märkimisväärne, et head viinaretseptid on algselt olnud mungaordude leiutiseks. Paremat paradoksi ei oskaks välja mõelda. Kahtlemata on pooled eluvõludest kontrastsuse tänuvõlglast. See on tõsiasi, mis leiab kinnitamist kõigis inimsuhetes kuni abieluni. Inimesed on head, aga paljudel ei jätku jõudu oma loomunõrkuste suunamiseks kahjututesse kohtadesse. See sugusest puudusest saavadki alguse sobimatuse motiivid. On hea, kui osatakse teadlikult hoiduda mõne eksisammu sooritamisest, kuid tagantjärei kahetseda tehtut, see tähendab just tegu ennast ja mitte ta põhjusi või ajendeid, tundub mulle lausa rumalana. Mu mõistus ei käsita seda. See on sama hea kui kahetseda oma noorusiga tas sisaldunud kergemeelsuse ja eluvõõrasuse tõttu või tunda tuska kümne aasta eest olnud vihmade suve pärast.”

Peeter istus enesesse kapseldununa. Pagan võtaks, milline intuitsiooninäivus! See inimene otse loeb ta mõtteid. Ja vastab neile küsimusi saamata. Vastab ärritava täpsuse ja pahameelt äratava teravusega. Peeter ei saa aru, milleks see võõras üldse viibib siin. Helga ju teadis ometi, et ta tuleb, et ta saabub just täna ja tahab tingimata kohe minna peamisele, välja puistata oma südames käärivat kärsitust. Tahaks viia Helgat kõrvaltuppa ja paari hästi läbimõeldud küsimuse varal tuua kõigesse selgust. Kuid ei ole Helgat. On ainult see noor küünik. Ahriman elegantses ülikonnas, see Peetri enese mina negatiivse alapoolle elav kehastus. Mingi ebameeldiv, rõhuv pakitsus on rinnas, käed tõmbuvad higinõudeks, pilkudest on kadunud üleolev ja kerge lend, see võrratu uljuse tunnus, mida kõikide poolt on peetud Peeter Saarne välisilme loomulikuks koostisosaks. Ta ei suuda oma tähelepanu keskendada millelegi. Ta vaatleb tuba, millises nad viibivad, ja ei näe peaaegu midagi. See tähendab, ei näe seda, mida ta tahaks näha. Kentsakad piskasjad omandavad täna tohutu tähenduse. Tävaliselt jäävad nad väljapoole tajupiiri, kuid nüüd nihkuvad nad esikohale, hakkavad valitsema, tungivad tunnetesse. Teel kadunud kraenööp koormab hirmsa etiketiüksimusega. Olgu ta neetud koos muu tühja-tähjaga, mis vandenõulise visadusega kipub süngestama Peetri meeleolu.

Ümmargusel lauakesel lebab partii hooletult laialipaisatud mängukaarte, põrandavaip on kokku rullitud kellegi jalapuutest, kaminasimsil tukub idiootlikult šokolaadpruun kunstklaasist elegant. Kamina kõrval madalal diivanil on istunud kaks teineteise ligiduse hurmas. Totrate sümbolite ja ennete naiivne ja nõme võimuhaaramise katse! Seintel reproduktsioonid ja nende seas ehtne Viiralt, poos justkui veidi protesteeriv, akt, külm- või kuivnõel. Peeter tunneb äkki endas kerkivat kuuma kiivust, viha nende piltide vastu. See kurku nõöriv ängistustulv hämmastab teda, täites teda viimse nahapoorini. Pildid on päevast päeva elanud koos Helgaga. Nad on olnud ta joobumuste ja janude tunnistajaiks, jaganud ta õrnusi ja valupuhanguid. Nemad on olnud ta liitlased, ta üksildase elu ligidased seltsimehed. Peeter tunneb end praegu täiesti kaalutuna nende surnud paberilehtede paigutatud värviutoopiate kõrval.

Raudna, nähes, et vastasistuja jäi vaikima, jätkas ringkäiku oma mõtetegaleriis.

“Imelik asi on armastus. Tal peab olema palju erisuguseid liike ja variante. Armastatakse mitte ainult mitmel erisugusel viisil. Kõige veidram on nimelt see, et armastatakse ajaldasa mitmeid erinevaid objekte ja hing ei tundu sugugi lõhenevat sellest armutunnuste paralleelsusest. Kodumaa, perekond, kunst, loodus, lemmikharrastused, üks ole kõik nimetatud mõisted üksteisest väga erinevad, aga armastus nende kõigi vastu võib ühes ja sessamas hinges olla võrdselt tugev. Nende armuleekide paljus ei hävita meid oma tulilõõsas. Ta ainult soojendab ja valgustab me teed. Siit järeldub, et ei maksa näha evidentset kõlbelist lõtvust inimesis, kes otsekui jaotavad oma armastust mitmete vahel. Sellised nähtused ei pruugi olla ainuüksi atavistlikeks retsidiivideks minevikumaailmast, kus polügaamia oli ühiskondlikuks normiks. Nad võivad samahästi põhineda hingeerisusel, mille juures esineb lisakomponendi olemasolu, või kui tohib nii väljenduda, liigne potentsiaalne kolle, milles samuti toimib tung tegevusse rakenduda. Sellepärast ma pean täiesti mõeldavaks, et võib teesklemata anda oma armastust mitmele poole ja endalegi jääb veel midagi varuks.”

Peeter suutis end koguda elementaarse vastuväite vormistamiseks. Midagi peab ju ütlema sellele kullatud suuga filosoofile. Vastasel juhul võiks too hakata oma vaikivat kaaslast pidama osakeseks toasisustuse butafooriast.

“Teie tendentsid on siiski liiga julged ja veidi ohtlikud. Mitte ainult sellepärast, et nad võivad viia vastuollu seadusega ja muude sellesarnaste traagiliste tagajärgedeni. Halvem on see, et nad kõigutavad inimväärikuse põhialuseid. Voorus ja kultuur on inimeste kollektiivse mina eneseavaldusi. Eetiliste vormelite elureegli nägemine on terve hingeelu välditamatuks vajaduseks. Mina igatahes ei saa tunnustavalt suhtuda vabaarmastuse apoloogiatesse. Mis aga puutub teie teooria tähtsamatesse üksikpunktidesse, siis luban endale kahelda nende kõigi paikapidavuses. Kui keegi hakkab tegelema teie poolt kirjeldatud pendeldusmenetlusega, siis pole siin mitte põhjuseks avalduda ihkavad hingeenergia varud, vaid lihtne pettumus või ka rahuldamatus eluseltsilise teatud

laadi tundevähesuse tõttu. Ma mõtlen kõigepealt seksuaalset külmust.”

“Ei vääri uskumist. Arstiteadlased väidavad praegusel ajal üksmeelselt, et ei olele üldse frigiidseid naisi. Mehed ainult ei vaevuvat mõnikord mõistma üksikute naisindiviidide psühho-füsioloogilist erandlikkust.”

“Meeldiv saab olla ainult see, mida tehakse vabalt, teadlikult ja ausalt, sattumata konfliktiks iseenda sisetundega. Parem on ette näha kui koormata ennast hilinenud etteheidete ballastiga.”

“Ärge unustage, et ka lihtsana näiva tõe olemus osutub mõnikord väga komplitseerituks. On hetki, kus ma ei küüni tabama midagi uut ja köitvat end ümbritsevate harjunud asjade seas ja tajun karjuvat tarvidust lahti saada vanade mõtete ja elamuste kasutamata jäänud riismeist. Neil puhkudel on mul kombeks võtta molbert ja laskuda kahekõnne merega. Meri on palju ekspressiivsem kui ükskõik milline inimestest. Muidugi paeluvad mind ka kalurid, nende karge ja karastava töö poeetiline ilu, hele puri sinendavas kauguses, õhtuti naasvate kaatrite õnnelik väsimus. Kui nad on alles kaugel rannast, kostub nende mootorite sumin värsket kala haistnud kassikarja nurrulöömisena. Aga üle kõige on ikkagi mere enese tuhande palge hingemattev pitoresksus. Arvututes lõuendites tahaksin jäädvustada mere kõiki eriilmeid.

Muidugi on mul olnud ka väikesi kõrvalhüppeid. Olen endale mõnikord lubanud põgusat vaheldust loominguliste plaanide realiseerimise monotoonses ranguses. Möödunud nädalal tuli vallatu idee kujutada Helgat merivahust sündiva Aphroditena. Muide, ta on mulle tihti olnud modelliks. Võrratu naine ja mitte ainult öiste elamuste jaoks. Ärge seda talle enesele öelge, võtab veel kätte ja suleb kogu oma armastuse endaarmastusse. Vaimustusest nõretades tegin talle tookord oma kavatsuse teatavaks. Tema, narr, teeskleb häbelikkust ja ütleb, et nõustun küll, aga ainult siis, kui lepid sellega, et istun mõnele kaugemalasuvalle kivile. Juhuslikud möödakäijad võivad näha ta liiga eelarvamustevaba poseerimist. Polnud parata, tuli nõustuda. See valehäbi mõnevõrra vähendas maali efektiivsust, kuid ühe osa mind hurmanud mõttest sain siiski edasi anda. Tuli end tublisti pingutada, et päästa detailide mak-

simaalset täpsust, ühtlasi säilitades kõiki rakursinõudeid. Soovite ehk näha? Ta on küll veel veidi viimistlematu, see minu jumalatar, aga mingi mulje ta ikkagi annab.”

Ootamata erilise loa või nõusoleku saamist astus Raudna nurgas lebvate lõuendite juurde, haaras nende hulgast paberrulli, avas ta ja asetas Peetri ette.

“Lihtne akvarell, naturalismi ja lürismi liitnustega. Natuke palju on vist ainult sinakaid toone. Värviproportsioonide tabamine ei õnnestunud vast kõige paremini. Ma jään arvama, et Egeuse päikesetõus on Balti omast tunduvalt punakam.”

Peeter vahtis maali puurivate, kujutisest läbi vaatavate silmades. Ta ei adunud selles ei armujumalanna õndsast olemisalgust, ei kunstnikuhinge ülemeelikut kapriisi. Ta nägi ainult alasti Helgat vormidetailide sihilikus rõhutatuses. See oli võõrale tahtele alistumise rusuv võrdkuju. Vähemalt Peetrile paistis see nii. Ja kõiges Ants Raudna poolt enneöeldus ja hiljem jutustatavas sai märgatavaks imepeene ja imepideva juhtmotiivi punane niit, mingi rafineeritud ükskõiksuses taotletava sihi poole sammumise järjekindlus.

Kõigest sellest tungis imelikku nõrdimust Peetri hinge. Ta tahtis seda allutada, kerkida selle kohale, kuid ei leidnud argumenti, millele toetuda. Mitte niiviisi ei pidanuks vaatama sellele edvistavale, targana näida tahtvale kollanokale. Peaks leidma tõhusaid vastuväiteid ja nende kaalukuse sulgema ühteainsasse kompaktsesse fraasi, nii et see välja lennates ainsal hoobil purustaks võõra eneseteadvuse võika kindlusemüüri. Niiviisi aga ei veena [---].¹

Ja ka siis jääb see vist viimseks lülilik omanikupretensioonide järk-järgulise hääbumise protsessis.

Nagu tardumuse ookeani põhjast kuulas Peeter Raudna häält, kui see ütles:

“Poleks kunagi arvanud, et kaheteistkümnes konjak mõjub nii kainestavalt. Lähen ja töötan pisut, kui teil selle vastu midagi ei ole. Soovin teile kõige rahulikumat ööd.”

¹Käsikirjast on puudu kaks masinakirjalehekülge.

Hommik tuli nagu õnnetootus lõhnade ja helide ohjeldamatus voos. Niisugused hommikud puhkevad ainult helkjate meeleolude ja kirkastunud tunnete tarvis. Peeter oli veetnud unetu öö. Ta oli kuulnud Helgat naasvat ja adus ta ligiolekut, kuid polnud teda veel näinud. Öhtused kõnelused tundusid nüüd jampsliku palavikusonimusena. Peetris tärkas uus lootus, visa ja meeleheitlik. Kuid seegi jäi hõljuma kusagil teadvuse ja alateadvuse udusel piiril.

Nii nad kõndisid teineteise kõrval valgel liival, majesteetlike mändide varjulise võlvi all. Allee kummaski otsas võis aimata laiui päikesesse uppuvaid nurmi ja õhuvirvendusi kaldapealses tuulevaikes. Näis, nagu läbiksid nad ajutist, põgusat ööd ja suunduksid rõõmsaimelisse, kindlameelsesesse päeva, täis tundmatute elamuste heldemeelsust.

Peeter ei sõandanud puudutada Helga käsivart, kartes, et kompamisastingu meeldiv erutus võiks olla nõrgem nendest, mis säilitati ta mälus. Ta ainult piidles ainiti naise nägu ja figuuri saledat rühikust, kramplikult otsides ainet mõne legendaarse mälestuse esilemanamiseks. Juttuki nende vahel ei tahtnud sobida nii, nagu oli sobinud alles poole aasta eest. Mingi mõistetamatu vägi aheldas mõtet ja keelt. Mindi aeglaselt nagu matuserongis. Helga pilgus polnud lugeda muud kui kerget nõutust ja mittemidagiütlevat armastusväärsust. Tähendab, Peetri saabumine ei vähendanud nende vahemaad. Ligemaletulek oli vaid meeltepete, nägemislummus, milles südamel pole antud kaasa kõnelda.

Vaikus kestis kaua. Tasse valgus kusagilt kanduvat kalarappe ja pehastunud viljapuude aroomisegu. Peetri hinges toimus samasugune lämmatav tunnete segunemine.

“Peatume hetkeks, Helga. Mul on vaja sulle midagi pihitada.”

“Ma ei ole volitatud pihitumisi vastu võtma. See kuulub jumalasalaste ametifunktsioonidesse.”

“Helga, ma räägin tõsiselt.”

“Ka minul pole erilist tuju naljatamiseks.”

“Ma sõitsin siia ju sinu kutsel.”

“See on õige, kuid kutse saatmise ja sinu saabumise vaheajal olin ma sunnitud mõndagi ümber hindama.”

“Mille sunnil?”

“Raske öelda. Igatahes peale pikki läbirääkimisi oma südame ja mõistuse vahel.”

“Koostasid endale uue eelistusjärjekorra?”

“Veel mitte, kuigi kavatsen koostada.”

Nad seisid teineteise vastas. Sõnad väljusid võõrastavatena, võltsidena ja õõnsatena, kukkusid pargihämarusest looritatud murule ja veeresid laiali mööda lauskja nõlvaku kallet. Taamalt kostus ulguvee lainete liikumise kärsituid, tõtlemaid rütme. Või oli see vere kohin oimude taga?

“Ütle siis vähemalt, kas Valdur viis midagi sinust endaga hauda kaasa. Mingi tundekeel sinus on katkenud. Sa oled läinud teistsuguseks. Sinus on vähe säästetud sellest Helgast, kellega tookord tutvusin Curzufi küpressisalude taustal. Oli mäletamisväärne suvi. Musta mere äärsed kütkestavad loodusepildid sööbisid kustumatult mällu. Kui palju lilli! Orhideede õhetavad laud, magnooliate lõhnapiilavus, mesilaste sumin akaatsiates. Ent kõige selle külla keskel sina, Helga, põhjamaa lill, ihalust ja unistusi äratav. Kõik see, mis pärast järgnes, kust, ütle, kust ma võtaksin jõu selle unustamiseks? Kui imelikud võivad olla meelelise armastuse avaldumisvormid, kui nüanssiderohke ta värvigamma. Kõik oleneb instrumendi häälestuspuhtusest ja mängukultuuri nivookõrgusest. Sa ei tea, kui kummaline võib olla mehe kirk, igas allasurumises tuhandekordseks kasvav. Petlik on ta näilik vaibumine, kohutav ta taastekke orkaan. Usu mind, ma pole veel kunagi olnud nii aval kui täna ja nii ligidal tõele.”

“Ma ei karda orkaane, olen harjunud merirajude iga metsikusega. Torm on suurepärase loodusenähtus.”

Helga hääli kõlas tasa ja ebakindlalt, vastuolus öeldud sõnade mõttega.

“Valdur ei viinud minust midagi kaasa. Ma pole jäänud vaesemaks. Olen hoopis rikkastunud mõningase elutarkuse poolest. Soovinuksid sa mu hukkumist koos temaga? Indias oleles veel üsna hiljuti komme, mille kohaselt lehestunud naine põletati koos ta surnud mehega. Nüüd on selle kombe täitmine keelatud.

Ära unusta, et meid, naisi, on maailmas rohkem. Ükskord, kui me loome oma amatsoonideriigi, me taaskehtestame seal selle seaduse. Ainult vanale vastupidisel kujul. See oleks terve meie soo väikeseks kättemaksuks sajaditepikkuste suurte alanduste eest.”

“Jäta see jutt, Helga. Sulle ei sobi selline süngus. Sa lihtsalt tahad põigata eemale meie arutelu peateemast.”

“Ma avastan sinus üha uusi jooni. Kahjuks enamasti negatiivseid. Täna näiteks tegin kindlaks su täieliku võimetuse mõista naise hingeelu ja mõtteviisi. Kentaurile oleks see andestatav, poeedi juures aga on silmatorkavaks puuduseks. Võta siis teatavaks: kui naine andub, tahab ta kaasa anda oma hinge. Selleks peab ta leidma partneri, kes vääriks nii kallist kingitust. Mõistad sa nüüd? Ole tänulik, et seletan sulle veidi psühholoogilist aabitat. Sinu käsitöös võib seda kibedasti tarvis minna.”

“Jessenin lahendas selle probleemi hoopis teisiti ja vist paremini. Ta ütles, et mees just tingimata tahabki jõuda naise hingeni, kuid ainukene tee sinna läheb keha kaudu. See takistus teeb eesmärgi saavutamise vaevarikkaks ja mõnevõrra väsitavaks.”

“Kas see Jessenin alati väljendus nii jutlunult?”

“Sugugi mitte. Ta oskas olla õige õrn. Kunagi unistas ta kärnkonna paaritamisest valge liiliaga. Olnud huvi ei tagastu enam, ärgu ärgaku uinunud piin. . . Ka see on temalt. Tunnen teda päris hästi. Tõlkisingi pisut. Aga nüüd lase end kas või kordki suudelda.”

“Ei, ma ei taha. Jäta palun. Miski pole mõttetum kui üksainus suudlus.”

“On küll. Keeldumine.”

“Naudinguile annab loomuliku jume ainuüksi lootus kestvusele ja kordumisele. Ühe suudlusega ent ei tõestata midagi. Samuti kui sõnadega.”

“Kuid millega siis üldse saab tõestada armastuse ehtsust? Kas ainult sündinud faktide ette seadmisega, vastupanujõu valvsuse uinutamisega, vägivald ja vallutamisega? Kuid neiski kõneleb enamasti himu või kirk ja harva armastuse enese hääl.”

“Tõestada vast ehk siiski saab, ainult et igäihele pole see jõukohane. Keskaegsed rüütlid tõestasid armastust sellega, et lonks-
haaval neelasid alla oma südamedaamide vannivee, kui selles ju-
ba kaua oli kümmeldud. Meie karske ajastu seesuguseid tõestusi
ei nõua. Ja vaevalt leiduks neelajaidki. Tõestada saab siiski vaid
kuidagi eriskummaliselt, mingil drastilisel viisil, kuid ometi ilma
loomuvastasuseta. Näiteks nii, nagu tõestas oma emaõigusi naine
Saalomoni kohtumõistmise tuntud loos.”

“Kuidas seda mõista?”

“Mõista kuidas tahad.”

“Oota, oota, see vajab pisut järelemõtlemist. Üks hetk — see
tähendab, sa mõtled. . . sa mõtled ju loobumist?”

“Kohasemat sõna leiduks vaevalt.”

“Kuid see on juba hoopis imelik. Lihtsalt mingi skolastika.
Mõtete tulevärk, mis kustudes ei jäta jälgegi. Lõppeks ei muutu
sünelused sellepärast mitte sugugi vähem veetlevaks, et armastus,
mille nimel nad algasid, jääb tõestamata. See tõde on juba palju
elulähedasem.”

“Võib-olla küll, kuid igäihel on lubatud evida isiklikke põhi-
mõtteid ja tõekspidamisi.”

“Ka siis, kui nad nende kandjale endale kahjulikuks osutu-
vad?”

“Ka siis. Üldse, milleks teha lõket sohu, kui kõrval on kuiv
kiltmaa. Milleks tegelda vaimude väljakutsumisega või püüda
äratada surnuid ellu, kui elavate maailmas on niipalju paeluvat.
Valdur on surnud. Mind sinuga sidunud tunded samuti. Mõlemad
on tagasipöördumatult möödunud.”

“Kuula ometi, Helga, ma ju armastan sind. Tõestada ei oska,
kuid armastan.”

“Ants räägib sedasama.”

“Ja mida sa talle vastad?”

“Ta ei vaja vastust. Ta on armastuse mõistmiseks kohaldatud
paremini kui sina.”

“Õieti on see temast alatu tungida meie mõlema vahele.”

“Ära riiva teda. Ta on mulle ainult sõbraks. Ma ei ole talle veel kinkinud oma soosingut. Ent see päev võib tulla.”

Peeter kaotas enesevalitsuse. Just nagu vaadanuks ta kusagilt eemalt enesele, Helgale ja nende üheskoos kulgevaile toimingui-
le, nägi ta, kuidas nad mõlemad sirutuvad teineteise poole nagu kaks nõtket tulekeelt, põimuvad teineteise kramplikult ja kõvasti ja juba ta suudleb Helgat, üks, kaks, viis. . . Loendamatu arv kor-
di. Kui nad viimaks vabanevad sellest põimangust, lausub Peeter toonil, milles on võrdselt palvet ja käsku: “Õhtul ma tulen siis. . . sinu juurde.”

Mille peale Helga vastab: “Mis sinuga ikka teha. Tule siis pea-
legi, va kiusupunn. Tõelisele armastusele pole ükski ohver liiga suur.”

Paiskas selle välja juba minekul, sõnu pooleldi üle öla pil-
lutades nagu helmeid katkenud paelaga keest. Pistis siis korraga punuma nagu ehmunu, jooksul ööritades keha ja kõrgele tõstes päevitunud kederluid. Temaga lendas kaasa mingi kelmika õnne-
igatsuse kihk. Ta oli nagu üsna nooruke tütarlaps, kes on val-
mis kandma neitsilikkuse kaotuse riisikot äkki läitunud armastuse lõõsas.

Peeter seisis kaua paigal, rõõmust juhm.

Rand avanes nagu paljude illustratsioonidega raamat. Kaks kajakat kisendas peadpööritavas kõrguses, ligindudes teineteise-
le ja jälle eemale pörkudes, just kui järgiksid nad mingi kinnis-
unelma lennutrajektoori. Nende kaebed kaikusid veepiirde korra-
pärasust leevendava unipahura hiigelkuuse smaragdrohelises lad-
vas. Loidud lained suudlesid kaldakivide koredaid kühme, korrates oma liigutusi üllatavas täitumatuses ja mitte põrmugi arvestades vastuarmastuse väljenduste täielikku puudumist. Paar paendlikku rohuliblet oli tunginud läbi liivapinnase, silmitsedes uudishimuli-
kult end ümbritsevat vormide ja värvide väsimatut teisendumist.

Peeter istus kaua liikumatuna, nagu elanuks ta enda sisse sel-
lesse kärsika, kannatliku voogamise, kivide ja kangastuvate kau-
guste piirideta peisaazi.

Vasakult, võrgukuuri poolt, ligines suur sõudepaat. Õlikuube-
des mehed koolutusid vahetpidamatult ette ja taha, otsekui kiiku-

des, tõmmates pikki aere mõõdukalt ja rütmiliselt, nagu jäljendades muusika akorde. Mulje teravus suurenes sellest, et mehed laulsid. See oli uljahäälne ja vali, sütitav ja nakatav laul.

Meloodia sulgus kiiretes, sööstuvates kadentsides. Tas väljendus siiras, apellatsioonideta elurõõm, lihtsa tegevuse loomuliku laadiga rahul olevate inimeste optimism. Laul laius mere ja taeva vahel. Ta näis tungivat kõiksusse ja täitvat selle otsast otsani. Loojanguvarjundites kergelt eretav meri kandis teda oma lainetaval turjal kaugustesse otsekui täispurjedes paati või sätendavasoomuselise kalaparve. Ta oli saanud osakeseks looduse hingestatud panoraamis.

Peeter tundis tas ära ühe oma lauludest, ammu kirjutatu Piri-ta suvipäeva päikesesäras, kus Peeter oli viibinud koos Marjega ja oma tulevikuunistustega. Need purunesid, aga laul jäi. Laul sai paljude ühisomandiks, kuulus kõigile, ja igapähele, kes ta huultele võttis, oli õigus asendada tas algselt elanud tundeid oma isiklikkudega, ligidastega, mõistetavatega, anda talle uus otstarve ja tähendus. Peeter tundis end hetkeks mattuvat mingi kurbusega segatud uhkuse laine alla, justnagu oleksid tuhandete rõõmud ja valud tunginud ta südameverre ja teinud selle oma kodumaaks.

Äkki, just siis, kui osadus ümbritsevaga näis saavat kõige vahetumaks, kui tunded tõusid sellele tugevusastmele, kus nad olemata oma laadist kõik ühte viisi hakkavad tegema haiget, haaras Peetrit suur erutus, sarnane sellega, mis valdab pilooti kõrgusisse kihutava lennuki pardal. Tunded tulvasid, mõtted tihenesid ja raskusid, sõna astus sõna juurde, lause lükkus lausele, helid, ainult Peetrile kuuldav, korrastusid ja hakkasid moodustama süsteemi, kujundid sisenesid teadvusse, kättpidi kaasa tõmmates teisi.

Peetri hinges sündis uus laul. Tal polnud tarvidust üles märkida selle sõnu. Ta teadis, et uustulnuk ei lahku tast enam. Käies temaga kaasas, elades tema elu, täites kogu ta olemust, nagu vesi täidab allikat, ta ainult küpseb temas, muutub elastsemaks ja kujukamaks tunnistundi ja päevast päeva. Temast on sama võimalu vabaneda nagu mõttest endast. Ükskord ta ilmub paberile, töödeldud ja täis elujõudu. Ta motiiv on lihtne nagu ürgigavene loodus ja ta intonatsioonides võib täheldada kõigi ta sünni ajen-

danud elementide liitumist. Ta on määratud kõigile, ta saab teenima rahvast, seda teovõimsat, tahtekindlat, tulevikku ründavat hiiglast. Rahvas vajab laule. Laulu saatel on kergem elada ja luua. Vastsündinu multiplitseerub, hakkab kasvama ja arenema miljonil komplitseeritud kujul, kuigi ta ise käsitleb üsna tavalisi mõisteid ja nähtusi.

Ükskord me õpime esitama elu edasiviivat tõeliselt kaunil kujul. Ei, ärge arvake, et see, mida me praegu teeme, hakkab siis tunduma tühisena. Ükski katsetus pole kasutu, ükski kogemus pole väärtusetu ja iga eksituse põhjas peitub mingi tõhus orientiir. Tavalisest tuleb osata kirjutada ebatavaliselt, ütles Ehrenburg. See on muidugi väga raske, aga tuleb aeg, mil me seda suudame. Jõuame kord niikaugemale, et kivi hakkab elama taidurikäe all ja tehasekorstnate suits teeb võltsimatult hardaks, mõjudes nii, nagu viiruk keskaja inimesele. Poesiale on kasuks iga puhastustuli. Võitluseta pole võitu, otsimiseta arengut. Aga suunda peab ikka teadma. Ilma selleta ei saa olla tõelist loomingut. Sihtideta kunst on ainult meeleolutsemine ja afektatsioon. See kuid on mõttetu, sest looduses olevad need juba ületamatult ehedal valmiskujul. Meeleolu võib enda välja elada vete kohinas, tuulehoos, lindude laulus. Poesia ent peab sisaldama inimteadvuse ehitavat eesmärki. Selles kätkeb ta ülevus ja jõud.

Õhtuvarje sadas maha nagu kuiva vihma. Silmapiiri ta ha kaduv päikene heitis endast pika püstloodis särajoome nagu prožektorikiirte joa. Helga majakene kerkis kutsuvana keset pargi tuhmuvat rohelust.

Peeter astus lävele tasases, ebateadlikus heldimuses, mingi eneselegi mõistetamatu ettevaatusega, peaaegu hiilides. Seinlamp põles õdusa kumaga. Helga lebas kanapeel ja magas.

Peetri tähelepanu kiindas väikesel vanamoodsel kirjutuslaual lasuv paberilehtede lade. Vist mingi käsikiri. Küllap mõni meditatiivne uurimus, arutles Peeter. Alistudes kergele uudishimukihule ligines ta lauale ja hakkas lehitsema pabereis, silmitsedes neid aeglaselt ja hajameelselt nagu hauakirju.

Värsid. Kas Helga enda poolt kirjutatud? Vaevalt. Nähtavasti mingi tundmatu poeedi looming. Luuletused olid kirjutatud vürt-

sitatud, sädelevas maneeris, enamikul neist oli selgesti tajutav dekadentlik koloriit. Silm jäi siin-seal peatuma.

“Ma tahan, et sa mõistaksid, mis tähendus on sel, et sinu sõrmepuuteist on üks koht mu mälus hell. Ma triivin öös kui ammu kursi kaotand karavel, ja elu jookseb tühjaks nagu roostes liivakell.”

Teisal:

“Kaks relvis keerubit mu unes vahti peab juba palju öid, ja neis on jõud, mis raputab poolküpsed mässunõud mu salajaselt lootusvõralt lahti.”

Peeter raputas pead, nagu tahtes peletada piinavaid mõtteid, ja kauges lauast. Uudishimu oli lakanud. Huvi samuti.

Helga lebas endiselt, muutmata ilmet ja asendit.

Vasak käsi oli tõstetud kaelale, just nagu olnuks tal raske hingata, parem rippus lõdvalt põrandani. Laud pilkusid vaevalt-märgatavalt, paljastades tumepruunide silmaterade ääri. Huuled tõmblesid nagu mingite salapärase sõnade päri, põsed hõõgusid unilembuses. Ta nägu oli habras, piinatud ja kütkestav.

Peeter pidi just puudutama ta õlga, et teda äratada. Seal ta bas ta pilk millegi, mis talle momentaanselt seletas ebaloomuliku Helgas, mille üle ta päeval oli nii palju ja tulemusteta pead murdnud. Hämmastav avastus mõjus tasse nagu välgulöök, mis lõhestab kalju kaheks. See täitis ta hinge jubedate resonantsidega, sapistega nagu alandus. Helga oli rase.

Peeter väljus nagu unes. Majaesisel oleks ta peaaegu kokku põrganud Ants Raudnaga. See tuli vist pikemalt matkalt. Ta püksid olid kortsunud, sandaalid tolmused. Kogu ta hoiangus avaldus mingit süütut kõrkust, teadvusetut ja pahelist demonstratiivsust. Silmad hiilgasid kahvatult. Ta pöördus Peetri poole, küsiv muie suul:

“Kuhu siis seltsimees Saarne nii kiiresti. . . ”

“Pean lahkuma. Helistati. Paluti kiiresti linna sõita. Tähtsa asja pärast. . .”

“Pöörduge siis ikka kunagi tagasi. Helga vast pettuks muidu. Mis minusse puutub, siis kohtuksin teiega siin alati meelsasti.”

Peetri häälel kostus talle eneselegi võõrana, kui ta lausus: “Õelge mulle, palun, üht. Kas te tõesti usute armastavat Helgat?”

Raudna puhkes naerma. “Ma ei armasta ennastki. Kuidas te võite siis nõuda, et armastaksin kedagi teist, mulle põhiliselt võõrast isendit?”

Peeter peaaegu karjatas: “Kuid teil on ju ometi olnud temaga kaugeleulatuvaid suhteid!”

Raudna toon jäi muutumatult rahulikuks. “Suhted suheteks, mis neid ikka eitada. Ma ei ole seda suhtlemist ju kunagi kahetse-
senud. Helga-taolisi naisi on vähe. Temast ei küllastuta nii ruttu. Temas on mingit värskendavat jõudu, veetlevat vitaalsust, elaa-
ni, kui sellel sõnal on teie jaoks mingi tähendus. Kuid armastusel pole kõige selle juures mingit osa etendada. Meie oleme laval, armastus on vaatesaal. Jõuad sa siis kõike tunda, mis selle pi-
medates nurkades pesitseb. Ja üldse, — mina ei oskaks sundida ennast armastama šampust isegi ta kuldkollase mullidekihina pä-
rast. Mina armastan mitte veini, vaid joomist ennast.”

Lisas siis peale väikest pausi: “Kõige tähtsam on mitte saa-
da sentimentaalseks. Maailmas on selletagi palju labast. Labasus
aga on suurim pahe. Seda ütles Wilde ja see on ta parim aforism.
Tõsi, ta ütles küll teisal, et ainult sentimentaalsed hinged olevat
võimelised taastootma meeleolusid, kuid selles ta eksib. Ka ge-
niaalsed inimesed räägivad mõnikord rumalusi. Ja millekski mul-
le vanu meeleolusid tagasi igatseda, kui leidub nii palju uusi nagu
tundmatuid puuvilju, mis pole veel keelel sulanud. Tunnen vastu-
meelsust nii antikvariaatide, arhiivide kui ka muuseumide suhtes.
Ühesugused kolikambrid kõik. Tolm ja tuhnimine selles, millest
õnneks ollakse juba üle saadud ja välja kasvatud. Just nagu lei-
nalaul kadunud aegadele. Tuleb tunnetada oma kohta kaasajas ja
olla iga päev uus. Selles on elu mõte ja kunsti suurus.

Noh, piisab vast sellest arutelust. Kui te soovite saada mult armujumalanna kooptat, olen valmis täitma teie soovi. Ainult et peate mulle teatama oma aadressi, et saaksin seda teile saata.”

Peeter pomises kohmakalt nagu koolipoiss: “Ei... ole vist mõtet. Vähemalt ligemal ajal mitte. Arvatavasti pean varsti sõitma välismaale, ühele kongressile.” Ja tundis otsekohe põletavat piinlikkust oma vale pärast.

“Sellisel juhul muidugi jah. Kahju küll. Teinuksin seda rõõmuga. Mina ise ei pea lugu rändamisest mööda kaugeid maid. Eelistan rännata inimhingedes. Elamus on suurem. Ja reisikulud väiksemad. Võib veel Helgale midagi edasi anda, või kõnelesite juba ise kõik lõpuni?”

“Täna, pole tarvis. Kõige tähtsamat elus mõistetakse kõnelusteta. Muide, andestage mu pealetükkivust, veel üks küsimus. Kas te ei arva, et teie vaimulaad, teie mõttekäikude veidrus ei tingi seda, et te oma päevad lõpetate hullumajas?”

“Kui minu horoskoobis on ette nähtud hulluks minna, siis endale truuks jäädes tahaksin minna just niiviisi. On huvitavam... ja lõbusam. Endast lugupidav inimene ilmutab isikupära kõiges, — kingapaelte lahtiharutamise viisist kõnnakuni, millise ta valib võlla minekuks. Igaühes on just niipalju valgust, kuipalju mahub ta enese südamesse. Kõik muu on pettepill.”

Peetrit tiivustas üksainus aje — ära siit, kiiremini ja kaugemale. Ta peab jälle leidma kontakti iseendaga. Kui maja põleb, peab päästma vähemalt vallasvara. Kes teab, vast õnnestub kustutada veel hoonet ennastki.

Ta rajab endale tee tagasi Marje juurde. Ta peab olema selleks suuteline. Küllap suudab, küllap.

Peetri hinges hakkas taashelisema ta uue laulu varieeruv meeloodia. Helises küll aramini, kui oli helisenud esmalt, aga ikkagi helises. Ainult et vist mitte tema polnud autoriks. Selle laulu kirjutas saatus.

Ja juba ta nägi enda ees Marjet ta tagasihoidliku armastuse lihtsas puhtuses. Marje mõistab ja andestab kõik. Sellest hüvituselt on Peetrile küllalt.

Põgenevate ja jälitavate mälestuste kaosest lõikus sellesse pilti üks teine, teravapiirdeline nagu söövitushapetest alles märg gravüür: Helga, meri, männid, Aphrodite, ruineeritud armuööd, võidurõõmuläige kalkides sinisilmades, jahedates nagu jää.

SAATEKS

Ajalehe *Edasi* toimetuse ja Eesti NSV Kirjanike Liidu Tartu osakonna korraldatud teisele jutustustevõistlusele 1958. aastal esitati tähtjaks 22 tööd (vt Olaf Utt, "Muljeid, tähelepanekuid, võrdlusi: Mõnda jutustustevõistluse tulemustest". — *Edasi*, nr 212, 26. X 1958, lk 2–3; ka: "Alustas tööd kirjandusvõistluse žürii". — *Samas*, nr 197, 5. X 1958, lk 2; mõlemad nähtavad ETERA portaali kaudu). Võistluse žüriisse kuulusid tollane EKP Tartu Linnakomitee poliithariduse kabineti juhataja Armilda Jürimäe, Tartu linna TSN Täitevkomitee esimehe asetäitja Felix Kotta, TRÜ eesti keele kateedri dotsent Juhan Peegel, ajalehe *Edasi* (pea)toimetaja Meinhard Teder, (pea)toimetaja asetäitja Olaf Utt ja kultuurielu osakonna juhataja August Luur.

Esimene preemia (2000 rbl) määrati Mart Kaldale, s.t Elva keskkooli õpetajale ning ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi aspirandile Heino Puhvelile, jutustuse "Vürtspoodnik" eest, teine preemia (1500 rbl) Raimond Kaugverile jutustuse "Traadikera" eest. Kahete kolmandat preemiat (kumbki 1000 rbl) jagasid TRÜ ajalooüliõpilane Vilma Vares (snd Paguta, hiljem Mullari) ja Tartu Rajoonidevahelise Koduloomuuseumi direktor, hilisem *Edasi* ajakirjanik Lia Essenson (snd Baumann, hiljem Kevvai) ühiselt kirjutatud loo "Rohelisest päevikust" ning Ain Kaalep jutustuse eest "Igav inimene". Kolm ergutuspreemiat (à 500 rbl.) said Tartu Linna Kliinilise Sünnitusmaja meditsiinistatistik ja arhivaar Voldemar Raidaru jutustuse "Koolivennad", tulevane näitekirjanik ja teatrikriitik Vambola Rähn jutustuse "Kangelase portree" ja *Edasi* toimetuse töötaja Maiga Varik jutustuse "Mitte sellepärast" eest. Ära märgiti Aleksander Siivase jutustus "Vabanemine", Tartu 5. keskkooli õpetaja Maria Palli (hiljem Särgava) jutustus "Surve" ja TRÜ üliõpilase, hilisema *Edasi* ajakirjaniku Elmar Uugi jutustus "Kättemaks".

Oma pikas jutustustevõistluse töid analüüsisivas artiklis käsitleb Olaf Utt peale esiletõstetute ühtlasi autoreid mainimata veel selliste pealkirjadega jutustusi nagu "Hilissügis", "Kangelase portree", "Kõnelus lauluisaga", "Mitte sellepärast", "Murrang Killaveres", "Noormees põhimõtetega", "Noorusepäevade märkmikust", "Nägemus", "Oma koht

elus”, “Tagasi tulles”, “Töökaaslased”, “Tülbasoo tädi” ja “Uudismaale”.

Pikem lõik tema “kokkuvõtetes ja järeldestes” on pühendatud ka “Inspiratsioonile”:

Eespool on toonitatud, et käesoleva aasta võistlustööde kõige meeldivamaks jooneks on see, et autorid on võtnud vaatluse alla meie nõukogude tänapäeva elu mitmesugused avaldused ja probleemid. Ent samal ajal sunnivad võistluse tulemused siiski meelde tuletama, et mitte iga kaasajast kirjutatud teos ei ole kaasaegne selle sõna tõelises mõttes.

Selle tõe kõige ilmekamaks illustratsiooniks on jutustus “Inspiratsioon” (“ $2-2=0$ ”). Arvukad vihjed kinnitavad, et see banaalse võitu armulugu toimub meie päevil. Kuid mis see aitab, kui kogu loos, tegelastes, nende ellusuhtumises ja mõttelaadis pole jälgegi tänapäevast, kui autor jääb kiretuks nii oma tegelaste kui ka nende küsitava väärtusega ideede suhtes. “Inspiratsiooni” sisu ja vormis torkab silma võõrastav snobism. Loeme esimest silmapuutuvat lauset esimeselt leheküljelt: “See oli alateadvuse fantasm, hüljatud ja kardetud soovulma kordumatu kangastus, meeltes ammuigi kindlad kontuurid kaotanud iha. See oli tung leida kaaslast hingelise identsuse piiril...” Ent niisama mõttetult-peenutsevalt räägib mitte ainult autor ise, vaid ka eranditult kõik tema tegelased. On ilmne, et “Inspiratsiooni” autor ei ole algaja, tal on sulge ja eruditsiooni, kuid ta seekordse loo ideelis-kunstiline tulemus on igatahes ligilähedalt võrdne märgusõnas esitatud aritmeetiliste tehte omaga.

Järeldus: ei tee teost tänapäevaseks ainuüksi olustikulised detailid, kui töös puudub peamine — tõeliselt kaasaegne elutunnetus. Kuid päriselt kaasaegseks ei saa pida ka seesugust teost, milles on küll vajalik ja väärtuslik idee, ent mis oma kunstiliselt tasemelt ei vasta tänapäeva nõuetele.

*

Artur Alliksaare jutustuse võimalikest isikliku elu tagamaadest võib aimu saada Margit Mõistliku raamatu *On raske vaikida ja laulda*

mul: Artur Alliksaare elust peatükkidest “Armastuse teed on voolavad kui veed” ja “Aistitavaks tihenendud vaikus rohkem kõneleb kui kõnekus” (Tallinn: Menu Kirjastus, 2011, lk 119–123). Tema meeleolu sel ajal ja seega ühtlasi “Inspiratsiooni“ tausta iseloomustagu aga ka Alliksaare kiri 29. juunist 1958 Eino Lainvoole, mille ta läkitas Karjalast (vt “Sõna on mu kirk ja nõrkus: Artur Alliksaare laagri- ja asumiskirju. II” (*Akadeemia* 1990, nr 2, lk 397–399):

Paljude valuliselt vaikivate päevade taga tunnen taas hinges vastupandamatut vajadust reageerida oma siiraimate ja sisimate soovide kutsumusele. See on saanud mulle kategooriliseks imperatiiviks selle mõiste kõige täpsemas ja tõelisemas tähenduses. Kohutavalt raske on taluda seda vaimse blokaadi ja informatsioonilise alatoidetuse seisundit, millisesse ma välisasjaolude mõjul vägivaldselt olen surutud vältavaks ajaks. Kuigi vaikus ja üksindus ja eemalolek mõnikord on väga võluvateks ja hingekosutavateks nähtusteks ja kannatused ning tugevad elamused kunstiteose saamiseeldusiks, ma hakkan üha suurema ja suurema selgusega tundma, kuidas see üledoseeritud ühekülgsus mustade värvide sünges mängus vapustab närve ja soodustab depresioonimeeleolude tekkimist. Sügisspliin kevades on igatahes väga ebaloomulik ja ebaloomulikuna tundub iseendale ka ta kandja. Sa ei kujutle võib-olla, kui väga ma mõnikord tahaksin vähem mõtiskleda ja rohkem tegutseda, vähem vaadelda ja tugevamini siseneda reaalsesse osadusse elust, vähem januda ja rohkem juua, mitte ainult luua, vaid ka pisut maitsta oma loomingu vilju. Aeg ruttab, peagi läheb mu jaoks täiesti kaduma näitelava suur hurmav tõelus ja mingi auahnuse kuradikene, kes mingil määral esineb vist igas inimhinges, teeb mu rahutuks, sisendades mulle, et mul kunagi ei saa jätkuma jõudu ja võimalust minetada oma kohta pimedas vaatesaali varjulisimas nurgakeses. Igatahes, nii imelik kui see ka pole, see just äsja täis saanud vabaduses veedetud aasta ei pakunud mulle absoluutselt mitte midagi peale täieliku pettumuse ja nõrdimuse. Kohati näib, et ta oli isegi ihnem ja vaenulikum nii mu isikliku igapäevase elu kui loomingu tegevuse suhtes, kui nii mõnigi laagriromantikast läbi imbunud koletuslik kloostriaasta. Või on see tõesti vaid näivus, tulenev sellest, et ma liiga suurel määral läbi imbusin eelolnud eluseisundi võikaist erisusist ja nüüd küllalt kiiresti ei suuda kohaneda muutunud olude ja tingimuste uudusele. Nii või teisiti, — pole põhjust seda Sinu ees salata, — juba ammugi pole ma näinud midagi rõõmustavat enda ümber, ja

rahuldumiseni võõra õnne nautimisest pole mul veel niipea šansse jõuda. Nälg ja küllastumatus kõikvõimalikes esinguliikides ja -vormides, see on kõik, mida saatus mulle praeguseni heaks arwab osaks saada lasta. Ma muidugi ei taha öelda, et unistan mingeist väikekodanlikest idüllidest ja harmooniatest, — need oleksid mu psüühikale vast veelgi vähem vastuvõetavad, kuid ma leian siiski, ja enda arvates kõigiti põhjendatult, et on tõepoolest pisut julm ja ülekohtune lasta kõik positiivne endas lõplikult puruks muljuda helgeimate soovide ning parimate kavatsuste ja nende teostamise täieliku võimatuse Charybdese ja Scylla vahel.

Materiaalne viletsus, algeline elulaad, intellektuaalne ja isegi seksuaalne rahuldamatus, tungiv kinnissoov kohtuda mõningate hingele nii ligi seisvate inimestega pluss suur annus mõrkjat nostalgiat, — vaat, millises purgatooriumis pean tundma põlevat iga oma ergurakku ja hingekoe iga niidikest. Ja julgen ometigi veel unelda päevast, nii kaunilt ja köitvalt kujundatust, mis vist kunagi ei puhke või siis ilmub mu hukkumise läve tagant nagu šahhi karavan ilmus väisama Firdusit.

*

Aastail 1958–1960 sai Alliksaar ajalehes *Edasi* avaldada luuletused “Kevadmälestus” (nr 192, 28. IX 1958, lk 3), “Vabadus ja laul” (nr 146, 24. VII 1960, lk 2) ning “Unelm saab tõeluseks” (nr 240, 4. XII 1960, lk 2), samuti Vladimir Lugovskoi luuletuse “Alarm” tõlke (nr 146, 26. VII 1959, lk 2). Olaf Util aga oli võimalus taas oma hinnang Alliksaare loomingu kohta välja öelda 1960. aasta suvel, kui ta tegi kokkuvõtte *Edasi* luulevõistlusest, mis oli korraldatud “Nõukogude võimu Eestis taaskehtestamise 20 aastapäeva puhul” ja mille eesmärgiks oli “kodanikulüürika viljelemise hoogustamine ja uute heade patriootlike luuletuste saamine” (vt “Luulevõistluse tulemused” ja Olaf Utt, “Võistlusluuletusi lugedes”. — *Edasi*, nr 141, 17. VII 1960, lk 2).

Luulevõistlusele oli saadetud 59 tööd 39 märgusõna all. Esimese auhinna (600 rbl) sai Rudolf Rimmel luuletuse “Kodumaa” eest, teise auhinna (450 rbl) Lehte Hainsalu luuletuse “Vabaduse hälli ääres” eest, kaks kolmandat auhinda (à 300 rbl) Kaljo Kangur luuletuse “Seisan su kõrval” ja Mats Traat luuletuse “Saatusahoone” eest. Kaks ergutusauhinda (à 175 rbl) said Silvia Luksep luuletuse “Hundimäe ballaad” ja Linda Alamäe² luuletuse “Puhkehetk” eest. Ära märgiti Artur Alliksaar

²Linda Alamäe oli saanud *Edasi* luulevõistlusel 1958. aastal ühe kolmanda auhinna luuletuse “Hommik kodulinnas” eest (vt “Selgusid

luuletuse “Skulptori ateljees”,³ Mare Maik luuletuse “Vaba mere sõbrad”, Nasta Pino luuletuse “Hommik”, Vaike Peterson luuletuse “Õhutul” ning Erich Meerja luuletuste “Mõtisklusi kätest” ja “Üks pilk” eest. Olaf Utti sõnul “TR Ülikooli üliõpilased Rudolf Rimmel ja Lehte Hainssalu, Moskva kirjandusinstituudi üliõpilane Mats Traat, Kaljo Kangur, kirjandusmuuseumi töötaja Linda Alamäe ja Silvia Luksep Tallinnast, samuti ka Nasta Pino, Artur Alliksaar, Erich Meerja [---] on ju lugejale juba tuttavad, üks rohkem, teine vähem”.

Linda Alamäe luuletust Utt ei kommenteerinud, küll aga Alliksaare oma:

Siinkohal tuleb öelda mõni sõna ka A. Alliksaare luuletusest “Skulptori ateljees”. Ei saa eitada, selles leidub tugevaid kohti, samuti pakuvad huvi autori paiguti päris viljakad katsetused sise-riimide kasutamise alal ning kõlava vabavärsi taotlemine. Kuid sealsamas osutub, et autori otsingud on arenenud üsna ühekülgsest, esiplaanile on kerkinud vormiprobleemid omaette võetuna, kusjuures ei ole välditud paigutist mõttevaest sõnademängu ja luuletuse sisulise selgus ning kõlajõud on oluliselt kannatanud. Ometi on teada, et vormiotsingud peavad teenima teose sisu täielikumana ja eredama kõlmapääsemise eesmärki, mitte aga kujunema eesmärgiks omaette või — veelgi vähem — põhjustama mõtte ähmastumist ja lahustumist sõnatulvas. Seda tendentsi on kõnesolevas luuletuses siiski märgata.

Kirjutise lõpus seadis Olaf Utt aga kõigi luuletajate ette järgmise ülesande:

Ära hetkekski unusta, et su värss on tänapäeva, nõukogude inimese mõtete, tunnete ja taotluste väljendaja, relv kommunismi ja rahu nimel peetavas võitluses! Kanna väsimatult hoolt selle eest,

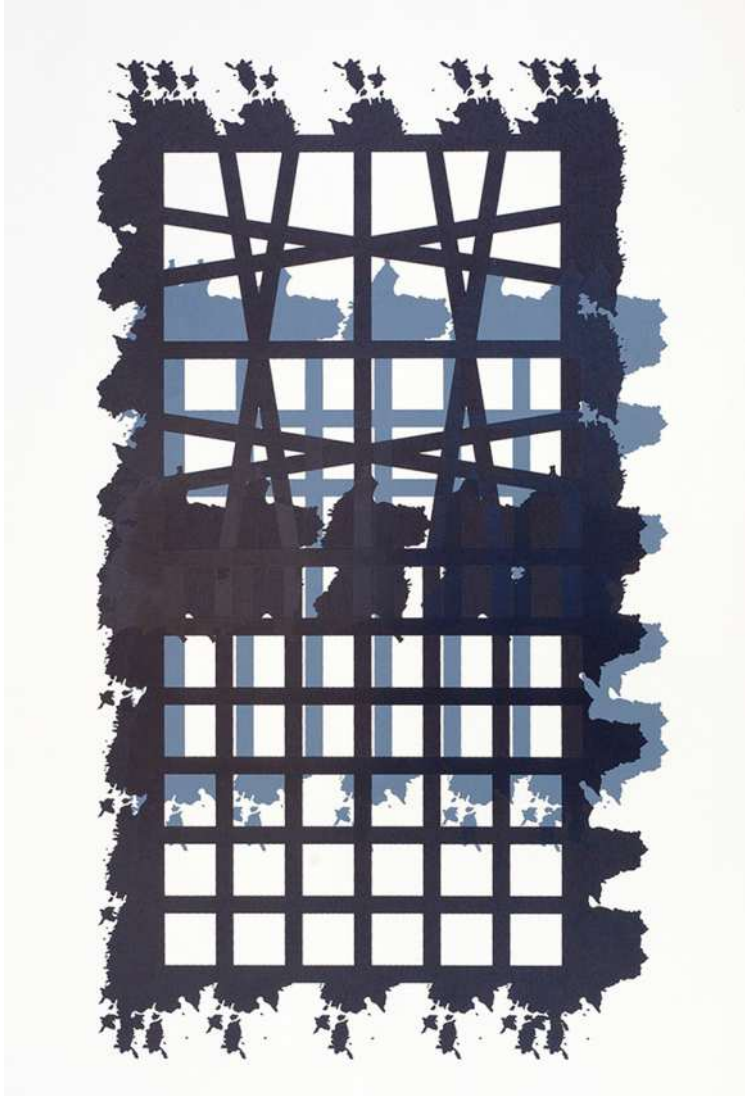
luuletustevõistluse tulemused”. — *Edasi*, nr 140, 18. VII 1958, lk 2). 1962. aastal on ta aga esitanud ENSV Ajakirjanike Liidu Tartu osakonna korraldatud olukirjelduste ja kirjanduslike portreede võistlusele kirjutise “Inimene kõneleb loodusega” (vt L. Metsar, “Sisu vajab väärilist vormi”. — *Samas*, nr 124, 24. VI 1962, lk 2; selle autorinimega käsikiri leidub EKM EKLA, F 316, M 20:5).

³Vt Artur Alliksaar. *Päikesepillaja*. Koost. Urmas Tõnisson. Tartu: Ilmamaa, 2022, lk 68–70.

et too relv oleks vahe, lõõgivõimas ja märkitabav, et sa seda meisterlikult käsitsema õpiksid! Küllap ei jää siis ka edasine edu tulemata.

M. O.

ARTUR ALLIKSAAR (Alnek; 1923–1966) õppis Tartu 15. algkoolis 1931–1937 ja Hugo Treffneri Gümnaasiumi (Tartu 4. keskkooli) reaalarharus 1937–1940, seda lõpetamata. Teise maailmasõja ajal teenis Saksa sõjaväes; 1944–1950 ENSV Raudteevalitsuse tööliste värbaja Tartus, Pajusi-Lustivere jaoskonna kindlustusinspektori kt, Käva 2. kaevanduse raamatupidaja Kohtla-Järvel; vangistati 20. jaanuaril 1950. a Kohtla-Järvel ja mõisteti dokumendi võltsimise eest viieks aastaks vangilaagrisse, 26. juulil 1950 pikendati karistust kolme aasta võrra, 6. jaanuaril 1954. aastal mõisteti ta süüdi kodumaa reetmises (§ 58-1a) karistusega 25 aastat vangilaagrit ja seejärel õiguste kaotamine viieks aastaks; aastail 1950–1957 viibis ta Patarei vanglas Tallinnas, Vasalemma vanglas ja Narva vangilaagris 1950–1952, Unžlagi “paranduslike tööde” laagris Suhhobezvodnoje külas Gorki oblastis 1952–1956, Dubravlagis ehk Dubravnõi erilaagris nr 3 Javassi linnas Mordva ANSVs 1956–1957 ning Medõnis Kaluuga oblastis; vabanes 1957. aasta juunis õigusetu Eestisse naasta, oli ehitusmontaažitrusti autobaaši laadija Volodgas 1957–1958, metsakombinaadi tööline Suojärvi vallas Naistenjärvi külas Karjala ANSVs, tuli septembris ilma loata Tartusse, Tartu Kaubandusvalitsuse tööline 1959, seejärel vabakutseline kirjanik ja tõlkija Tartus. *Akadeemias* on temalt ja tema kohta ilmunud: “Luulet” (1990, nr 6, lk 1138–1147; 1995, nr 8, lk 1625–1632); “Sõna on mu kirg ja nõrkus: Artur Alliksaare laagri- ja asumiskirju” I–II (saatesõna Mart Orav; 1990, nr 1, 137–167; nr 2, 372–399); Madis Kõiv, “Pikk õhtupoolik Artur Alliksaarega” (1990, nr 6, lk 1123–1137); Eino Lainvoo, “Keskustelu Alliksaarega Narva laagri laatsaretis” (1995, nr 8, lk 1633–1638); Maima Grinberga, Guntars Godinš, “Artur Alliksaar Daugava kaldalt vaadates” (tlk Erika Krautmane; 1995, nr 8, lk 1639–1642); Arne Merilai, “Artur Alliksaare luule pragmaatika” (1995, nr 10, lk 2086–2111), “Kõneaktide teooria: Artur Alliksaare luule pragmaatika II” (1998, nr 10, lk 2019–2057; 1998, nr 11, lk 2263–2298).

RAUL MEEL. Aknad ja maastikud 72-1 (1991)

SAATEKS ARTUR ALLIKSAARE
LUULEKOGULE
“OLEMATUS VÕIKS JU KA
OLEMATA OLLA”

Leo Metsar

Luuletajatele kuulub otsimine ja trotsimine

Artur Alliksaar

Kunsti ülesandeks on mõtestada elu. Kunstniku ülesandeks selles töös on purustada oma võimaluste ja oma kunstikreedode piirid, laiendada inimtunnetuse haardeulatust, minna üha edasi hoolimata enesest. Kunstnik põletab tuhaks oma südame ja aju selle hetkelise välgusähvatuses kestel kahe pimeduse vahel, mida kutsutakse inimeks, kuid inimtunnetuse kaardil on üks valge laik vähem. Kunstnik kaob, tema loodud maailm jääb. Ja sünnib ime — midagi immateriaalset osutub püsivamaks terasest ja rauast. Käesolev kogumik võimaldab meil heita esimese laiahaardelisema pilgu

Vt Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline arhiiv (= EKM EKLA), F 390, M 30:23, kus leidub Paul-Eerik Rummole 7. veebruaril 1988 saadetud saatesõna masinakirjas tekst. Selle 1967. aasta lõpul kirjutatud käsikirjaline, enamasti teiste rikkalike paranduste ja muudatustega algtekst asub EKM EKLA, F 390, M 13:15. Hilisemas masinakirjatekstis on Leo Metsar võtnud arvesse vaid mõne väiksema muudatuse. Täname Paul-Eerik Rummot ja Anu Metsarit loa eest avaldada siin trükitud tekste.

ühte omapärasesse poeetilisse maailma, mille analüüs jäägu spetsialistide hooleks. Alljärgnevad read katsuvad kirjeldada ainult pinnast, millest see maailm on võrsunud.

Artur Alliksaar (15. aprill 1923 – 12. august 1966) kuulus sellesse sugupõlve, kellele ei antud aega, et ta keskkoolist saadud vaimse pagasi laseks läbi omaenda elukogemuste ja kriitilise mõtte sõela, nopiks siis välja sõelale jäänud terad ja looks nende põhjal oma arusaamade ja tõekspidamiste sünteesi. Kõik alles kääris veel selles oma vaimse maailma kujundamise surutõrres, kui puhkes sõda. Korraga varises kokku see humanism, mille eksisteerimisse see generatsioon oli uskunud. Sündmused paikasid selle sugupõlve pöörasesse hasartmängu surmaga. Eas, kus tavaliselt viibitakse esimese armastuse hurmas ja jalutatakse kuuvalgel, nägid need kahekümneaastased noorukid enda ümber ainult hävingut, inimeste loomastumist, kõikide ideaalide kokkuvarisemist. Neid noorukeid paisati tulle võltsillusioonide nimel, neid reedeti ja müüdi maha. Aastaid tuli neil lahendada probleemi: kuidas jääda ellu ilma inimese nägu kaotamata? Aastaid tuli neil uskuda ainult juhusesse ja õnnesse, otsida meeleheitlikult midagi kindlat, millele võiks toetuda, ja maksta selle eest lakkamatult oma närvide ja tervisega. Kogu aeg oli neil selline tunne, nagu viibiksid nad tohutu kiirusega pöörleval karussellil, mis muudab kogu tegelikkuse fantastilisemaks ja košmaarsemaks, kui võib seda iialgi olla kõige pöörasem väljamõeldud lugu. Ent mitte ükski inimene ei suuda lakkamatult viibida unenägude ebakindlas maailmas. Kui aga reaalsus muutub košmaarseks unenäoks, siis tuleb luua intuitsiooni ja mõttekujutuse abil poeetiline maailm, mis on reaalne ning kindel.

Sellise maailma loomist alustas Artur Alliksaar juba 1944. aastal. Ununenud on tema luuletused, mida ta tookord mulle ette luges, kuid meelde on jäänud tema alternatiivne seisukoht: kui me ei kaitse ennast surma lummuse vastu poeetilise realiteedi loomisega, siis hukkume. Aastaid hiljem leidsid need mõtted väljenduse programmilises luuletuses “Fragment lauakõnest” (olgu siinkohal vahemärkusena öeldud, et Artur Alliksaar nii-ütelda ei luuletanud paberil. Tänu oma suurepärasele mälule küpsesid luuletused tema peas aastaid. Kui nad olid valmis, kirjutas ta nad liht-

salt maha). On kiusatus kogu seda luuletust tsiteerida, kuna see aga nagunii käesolevas kogumikus avaldatakse, siis juhin tähelepanu ainult mõnele värsile:

“Ei usu ma ulmi, kuid tean, et ulmad minusse uskuda isuvad,
Nad tühjuse, tuimuse kaisust mu halastust tundmata eemale
kisuvad.

Mis loevad meile kidakeelsete kellade tiksumad diktaadid?!
Mis loevad meile võimaluste virilalt väikesed formaadid?!

Kogu meie talent, meie hool ja tähelepanu
on suunatud sellele, kuidas paremini pääseda päikestele
manu.

Saatust ülikond pole, et vahetad. Tahtmata-tahes
tuleb enesele ustavaks jääda nii vooruses kui pahes.

Voolaku meieta porinirede orikired ja saast.

Ei oleks me vaevadel-rõõmul mõtet, kui nad mõnikord lahti
ei rebiks meid maast.”

Ehkki võrsunud süngest pinnasest, on Artur Alliksaare poeetiline maailm helge ja optimistlik. Seejuures pole see mingi jõuetu varimaailm, kuhu võib endapetteks natukeseks ajaks varjule püüda, vaid tõeline realiteet, poeetiline realiteet, mis kutsub meid võitlema parema homse nimel, inimsuse ja humanismi eest. Selles maailmas valitseb kõrgmäestikuõhk, mis paneb madalmikuelaniku lõõtsutama. Ja ainult sellise maailma võiski luua Artur Alliksaar — see on selge igäühele, kes teda tundis.

Artur Alliksaar oli jäägitult ühe kire inimene. Kõik tema tunded ja mõtted, kogu tema elu oli allutatud sellele kirele, kiirele luua, kirjutada, mõtestada elu kõigest ja kõigist hoolimata. Aastaid kestnud sina peal olek surmaga oli sellisele lüüriilis-filosoofilisele natuurile, nagu oli seda Artur Alliksaar, täielikult selgeks teinud, kui tühised on kõik need maised hüved, millele kulub enamik inimese energiast. Temas toimunud suur kõiki-de väärtuste ümberhindamine oli jätnud sõelale ainult enesetäius-

tamise ja eneseteostuse, et “paremini pääseda päikestele manu”. Kõik väiklane ja pisike oli põlenud tuhaks nende vintsutuste leekides, järele oli jäänud puhas metall. Ja sellest ta hakkaski vermi-ma helisevaid ning säravaid luulepärlle, kui ta lõpuks 35-aastase mehena sai end pühendada kirjandusele.

Keegi tark mees on kunagi öelnud: “Ärge uskuge iialgi seda, mida kirjanik räägib. Uskuda võite ainult seda, mida ta kirjutab.” Need sõnad kehtisid täiel määral Artur Alliksaare puhul. Kahjuks leidis tema kuulajate hulgas sageli lihtsameelseid, kes seda tõde ei teadnud ja kuuldud juttudest paanikasse sattusid, millega valmistasid suurt heameelt jutupuhujale endale. Tegelikult vajab Artur Alliksaar kuulajaid ainult selleks, et vaielda iseendaga, et teha endale selgeks probleem, mille kallal ta parajasti vaevles. Ta mõtles ju lakkamatult oma poeetilisele maailmale, mis oli temale reaalsus. Selle asemel, et kuulata tema kõige paradoksaalsemaid mõttekäike, mida ta esitas sugestiivse madala rinnahäälega ja soliidse aristokraatsusega, selle asemel tuli vaadata tema silmi. Nendes suurtes sinihallides silmades peegeldus tema sisemaailm, kus elasid kõrvuti lüüriiline luuletaja, filosoof, erudiit ja väike val-latu poiss. Seesama vallatu klassivend, kes esitas kord esimeses klassis joonistusõpetajale pildi: inimene magab ja on oma varju endale tekiks peale võtnud, et päike ei kõrvetaks.

Asjalikku juttu saigi temaga ajada ainult kahekesi. Tuli ju-ba teisi kuulajaid juurde, läks lugu tahes-tahtmata tragikoomili-seks. Mingi kuuenda meelega tajus Artur alati, kuidas neid ene-sega rahulolevaid inimesi õrritada. Ja tulemuseks on selline pilt: mõned on nõrдинud, mõned vihased. Kõik ripuvad kramplikult sõnade ja asjalik-rahuliku esitusmaneeeri küljes, ja mitte keegi ei märka seda väikest koera poissi, kes itsitab jutustaja silmades. Teine kord on asi hoopis vastupidi, Artur on hoos, puistab aforis-me ja paradokse nagu küllusesarvest, laudkond naerab laginal. Si-semaailma baromeeter aga teatab midagi muud — silmades asub suur nukrus.

Selle otsija ja trotsija enneaegne surm oli meie kirjanduse-le kaotuseks, mille täit suurust me võib-olla alles nüüd mõistma hakkame. Pole kahtlust, et tema parimad teosed jäid kirjutamata.

Seda suurema tähtsuse omandab Artur Alliksaare kirjandusliku pärandi säilitamine, uurimine ja publitseerimine.

“Saan haavu unelmate sõjatandril.
Ei taha ja ei oskagi neid katta.
Laev olen, mille sadam asub mandril,
mis praegu on veel merest kerkimata.”

Sellisena nägi Artur Alliksaar omaenda ja oma loomingu saastust aastate eest. Nüüd aga on see manner merest kerkinud ja olgu käesolev kogumik tema luuleflotilli esimeseks laevaks, mis selles uues sadamas auga talle kuuluvale kohale asub.

LISA

OTTO SAMMA KIRI LEO METSARILE

13. veebruarist 1968¹

Kallis Metsar!

Oleme nüüd jõudnud niikaugele, et Alliksaare kogu on otsaga Glavlitis. Pean Sulle kurvastusega teatama, et meil tuli Sinu eessõna ära jätta ja asendada see kuivade elulooliste andmetega, mida Linda Alliksaar meile toimetuses andis. Meile meeldis Sinu eessõna küll kui kirjatükk iseenesest, ja ka sisuliselt ei olnud sellele vastuväiteid, aga — antud seisus ei oleks see just oma meeleolukuse tõttu kogumiku väljaandmist soodustanud, vaid vastupidi. Taktikalistel kaalutlustel soovitasid Sinu eessõna ära jätta ka meie nõuandjad (näiteks kolleegiumi liikmed U. Laht, V. Beekman ja O. Ojamaa). Kuna Sa ka oma kaaskirjas andsid meile selles mõttes vabad käed, et Sa loed primaarseks Alliksaare kogu väljaandmist, siis ehk vabandab ka see mõningal määral toimetuse talitusviisi. Hoiame praegu põialt, et kogu ikka ilma sisuliste kahjustusteta instantsidest läbi läheks. Loodame, et Sinu eessõna materjal kaduma ei lähe, sest oleks väga tore, kui pärast kogu ilmumist sellele kohe ajakir-

¹*EKM EKLA, F 390, M 13:15. Loomingu raamatukogus ilmunud luulekogu Olematus võiks ju ka olemata olla käsikiri, sh Artur Alliksaare elulooandmed Linda Alamäelt nende mitmekordsete parandustega ning Paul-Eerik Rummo saatesõna “Mõttele ja nägija, poeet iga-tahes” kaks versiooni samuti hulga parandustega, leidub EKM EKLA, F 283, M 422.*

janduses reageeritaks — ja selleks oleks Sinu jutt üsna sobilik. Muide, selle kallal proovis kogumiku ettevalmistamise käigus redigeerimist Paul-Eerik, et sealt pisut tundetooni maha võtta, sellest need parandused seal peal.

[---]

Parimate tervitustega

O. Samma

LEO METSARI KIRI PAUL-EERIK RUMMOLE

7. veebruarist 1988²

Kallis kolleeg!

Sinu ettevõtmine kirjutada monograafia Artur Alliksaarest tegi mulle suurt rõõmu ja loomulikult olen valmis Sind aitama, nii nagu oskan ja suudan. Selle tõenduseks saadan Sulle oma saatesõna luulekogule “Olematus võiks ju ka olemata olla”, siis selle saatesõna tagamaad ja ““Loomingu” Raamatukogu” toimetuse seisukoha mainitud kirjatüki suhtes. Avaldada seda saatesõna pole praegu enam mõtet, sest selles esineva

²See ja järgmine vt *EKM EKLA, F 390, M 30:23*. — Leo Metsar oli 22. oktoobril 1987 lähetanud ajakirja Keel ja Kirjandus toimetusele ehk Aksel Tammele ka käsikirja “Mälestuskilde Artur Alliksaarest” (vt *EKM EKLA M 30:14*), mis ilmus ajakirja 1988. a esimeses numbris (lk 46–51) ning uuesti kogumikus Mälestuskilde Artur Alliksaarest (Tartu: Ilmamaa, 2007, lk 100–115). Muu hulgas kirjutas ta kirjas Aksel Tammele: “Seda kirjutades tundsin tõsist kahetsust, et ei pannud omal ajal kirja tema mitmesuguseid arutlusi kirjanduse ja kunsti ümber. Näiteks olime mõlemad pärast filmi “Nürnbergi protsess” vaatamist (peaosas Spencer Tracy) hämmastunud sellest, et kogu tegevus toimus ju ühesaainsas ruumis, et põhiliselt ainult räägiti, et puudusid igasugused efektid — ja ometi mõju missugune! Artur võttiski meie imetluse kokku lausega: “Kui mulle näidatakse veel paremat filmi, siis ma usun, et filmikunstis on tegemist progressiga!” Või teine kord olid arutlusel kohvikus Koidula biograafiad. On neid ju peale Aino Kalda kirjutatud ka mitmed mehed. Vestlus kaldus sinnapoole, et mehed pole ikka osanud Koidulast aru saada. Kogu loo kokkuvõtte tegi Alliksaar, kes ütles: “Igale naisele on väga tähtis, et ta nii eluajal kui ka pärast surma satuks õigete meeste kätte!” Niisuguseid kalambuure ja paradokslemisi oli tal palju. Kahjuks olen need unustanud.”

ümburnurga ütlemise asemel võid Sa tänapäeval kõnelda ju hoopiski avameelsemalt.

Sinu kirjas esitatud küsimustele katsun hiljem vastata, kui olen suutnud midagi meelde tuletada. Sest Artur oli niisugune mees, kes peaaegu mitte kunagi ei rääkinud oma elust ega teinud ka mingeid tulevikuplaane. Tema värsiridu luuletuses “Aeg” — “Ei ole möödunud või tulevaid aegu. / On ainult nüüd ja on ainult praegu” — võib julgelt tema põhimõtteks pidada. Aga üht-teist on ikkagi meelde jäänud. Küll saadan need killukesed Sulle hiljem. Praegu lepi nende materjalidega.

Tartusse pead Sa muidugi kindlasti tulema, kuna siin on ju terve rida inimesi, kes Arturit tundsid. Näiteks paari aasta eest laskis Harald Peep ühel tudengil diplomitöö kirjutada Arturist, õigemini küll umbes niisugusel teemal “Artur Alliksaar kaasaegsete mälestustes”. Ja Tartu kirjanikkonna enamik puutus ju kokku Arturiga mitme aasta vältel. Tallinnas võiksid kontakti võtta Oskar Kruusiga, kes koostab kirjanike leksikoni. Tema oli vestelnud Arturi õega ja Linda Alliksaarega, nagu ta mulle rääkis ja selle juures kurtis, et nood olid Arturist väga vähe teadnud. Usun, et ta leksikoni jaoks midagi olulist ei saanud, aga Sinu lähenemine on ju teistsugune.

Niisiis *per aspera ad astra!*

Parimate tervitustega

SAATESÕNA TAGAMAAD

Leo Metsar

Artur Alliksaare generatsioon astus ellu 1940-ndatel aastatel ja sattus juba kooli lõpuklassides maailmaajaloo tormidesse.

Koolis virgutati meid õppima selliste juttudega, et Eesti võib enast maailmale tutvustada üksnes kahes valdkonnas: spordis ja kultuuris. Spordis ongi eestlased üht-teist ära teinud: Palusalu kui “Maailma Kristjan”, Paul Keres, mitmed olümpiavõitjad. Kultuurivallast toodi näiteks eeskätt Tammsaaret, Underit, Viiraltit. Kokkuvõte aga oli selline, et sportlased unustatakse kiiresti, kultuurivallas aga on vaja hoopis arvukamalt üritada tõusmist maailmatasemele. Ja siit tuli siis juba järeldus, et teist peavad saama kirjanikud, kunstnikud, insenerid, arhitektid jne., kes jätkavad eesti kultuuri edendamist. Selleks on vaja õppida, aga kuidas teie õppimisse suhtute jne.

Selline kasvatus rahvusluse ja humanismi ideaalide vaimus ei tähendanud mingisugust natsionalismi sisendamist. Peale eesti keskkoolide eksisteerisid Tartus veel ka saksa ja vene gümnaasium. Suhtlemist

nendega ei olnud, ent polnud ka mingit vaenu. Et aga Eesti kogu oma ajaloo vältel on olnud vene ja saksa mõjupiirkonnas, siis ühiskonna sümpaatia oli Venemaa poolel. Ja väga arusaadavalt! On ju eestlastel tulnud 700 aastat taluda mitmesuguses vormis pigistusi just sakslaste poolt. Lisaks sellele hakkas tolleaegne hitlerlik Saksamaa üha selgemini näitama oma ebainimlikku ning kultuurivaenulist palet. Mäletan, et 1938. aastal pärast Müncheni kokkulepet, mille tagajärjel Tšehhoslovakkialt võeti ära Sudeedid ja anti Saksamaale, tuli kord koolis juttuks omavahel, et mida teha, kui Saksamaa peaks Eestile kallale tungima. Arvamusi oli mitmesuguseid, ent suurima enamuse sai selline ettepanek, et tuleks appi kutsuda venelased. Kui kooliklassis niisugusele otsusele jõuti, siis peaks see väga hästi peegeldama kodudes valitsenud suhtumist Saksamaasse ja Venemaasse. Ja kui Saksamaa 1. septembril 1939 Poolasse tungis ja Teise maailmasõja valla päästis, siis oli meie kõikide ühine soov, et ta sõja kaotaks.

Ma ei hakka peatuma nendel meeleoludel, mis kaasnesid järgnenud sündmustega 1939. aastal (sakslaste lahkumine Eestist, baasid Saaremaal ja Paldiskis Eesti — NSV Liidu lepingu alusel), kuna nendega on võimalik tutvuda tolleaegse ajakirjanduse kaudu (loodetavasti muutub sellele juurdepääs nüüd kergemaks). Ja ka 1940. aasta suvel toimunud sündmused ning Eesti NSV tekkimine ei löönud meie generatsiooni ideaale veel põrmuks: ees ootasid ju needsamad perspektiivid, ees ootas töö eesti kultuuri edendamiseks. Üleskutsed sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku kultuuri loomiseks olid meile mõistetavad ja lähedased.

Tegelikkus aga oli hoopis midagi muud. Meie olime kasvanud ja meid oli kasvatatud demokratismi vaimus. Nüüd saime järsku tunda diktatuuri väga süngel kujul (arreteerimised, küüditamised, 192 inimese tapmine Tartu vanglas 8. juulil 1941). Kogu see poolehoid, mida ühiskond oli tundnud venelaste vastu, oli üheainsa aastaga hävitatud.

Järgnenud Saksa okupatsioon jätkas 1941. aastal alustatud uute arreteerimiste, küüditamiste ja mõrvamistega. Kõik meie generatsiooni ideaalid hävitati jäägitult. Tekkis täiesti väljapääsmatu olukord. Oli selge, et Eestil pole kummaltki võitlevalt poolelt midagi head loota. Kui aga siit ära põgeneda, siis oleks ju lausa utoopiline mõelda, et kusagil kaugel saaks Eesti heaks rohkem korda saata kui koha peal.

Kogu seda aega iseloomustanud ebakindluse ja teadmatuse tunne sai pärast Stalingradi lahingu lõppu 1943. aasta veebruaris kindlaks ning teadlikuks tundeks selles mõttes, et oli selge — Saksamaa on sõja kaotanud. Nõnda oli läinud täide meie soov, aga rõõmu muutis väga väikeseks teadmine, et siis tulevad jälle tagasi need tavad, milledega sai

tutvutud juba 1941. aastal. Tekkis suur ükskõiksus, mis tuli kasuks just Eestis mobiliseerimist alustanud sakslastele.

Teatavasti on okupeeritud maa elanike sõjaväkke mobiliseerimine keelatud rahvusvahelise õigusega. Sakslased hiilisid sellest klauslist mööda niimoodi, et pärast Stalingradi lahingut hakkasid võtma poisse aastakäikude kaupa töökomandodese. (1922. aastal sündinud kutsealused ja vanemad aastakäigud mobiliseeriti Nõukogude armeesse kohe Suure Isamaasõja puhkemisel 1941, nooremad aastakäigud ja üldse kõik mehed, kes kuulusid sõjaväekohuslaste hulka Eestis, tõmmati lõplikult 1944. aasta veebruari üldmobilisatsiooniga Saksa sõjaväkke.) Need töökomandod saadeti samuti rindele, nad olid ka relvastatud, nii et tegelikult olid nad mobiliseeritud sõjaväkke. Need üksused koondati Narva rindele ja Peipsi äärde, et kaitsta Eestit viimse veretilgani, nagu pasundas propaganda. Tegelikult ei uskunud sellesse mitte keegi. Mõnevõrra rohkem uskumist leidsid kuulujutud, et on tarvis nii kaua vastu pidada, kuni USA ja Inglismaa on võtnud Eesti oma kaitse alla. Neile kuulujuttudele andis tõenäosuse paistet asjaolu, et sakslased 1944. aasta algul arreteerisid suure hulga eesti haritlasi, süüdistades neid separatistlikes taotlustes (meie päevil üteldakse natsionalistlikes taotlustes).

Kui 1944. aasta septembris rinne kokku varises, siis seisis iga meie generatsiooni liikme ees küsimus: mida teha? Valida tuli kolme võimaluse vahel: kas Saksamaale, neutraalsesse Rootsi või jääda Eestisse? Ja peaaegu eranditult otsustasid kõik viimase võimaluse kasuks. (1957. aastal tegime klassi kokkutuleku. Me lõpetasime 1942. aastal — oli meid 35 poissi. Kokku tuli meid kümnekond ja pika arutluse peale jõudsime selliste tulemusteni, et meie klassivendadest oli 10 sõjas surma saanud, 10 oli välismaal ja 15 Eestis. Seejuures need 10 välismaale siirdunud olid sinna sattunud niimoodi, et 1944. aastal ei olnud nad Eestis, vaid oma väeüksustega Kesk-Euroopas. Eestis viibinutest ei läinud mitte keegi ära, kõik jäid siia.)

Edasi jätkus kõik niimoodi, nagu me olime ette näinud. Jälle arreteerimised, vangilaagrid, küüditamised, teadmatus ja ebakindlus homse päeva suhtes. Kõige hullem aga oli see, et meie generatsioon oli kaotanud täielikult kõik ideaalid, kõik perspektiivid, muutunud täiesti juuretaks, ainult käesolevale hetkele elavaks. (Olgu siinkohal mainitud, et 1944. aasta sügisel, kui rinne oli kokku varisenud ja Nõukogude armee tankid Tallinnasse jõudnud, haaras paljusid eestlasi nii must masendus, et nad sooritasid enesetapu.)

Just selles kõiges peituvadki põhjused, mis panid Arturi poeetilist maailma looma. See pidi olema vastukaaluks kogu mustale masendusele, see pidi olema millekski kindlaks, millesse uskuda. Ja küllap ta nii-

moodi sai mingilgi määral kasu tuua eesti kultuurile, mille edendamist meile sisendati koolipõlves. Eriti kui arvesse võtta, et igasuguste piirangute ja tagakiusamiste tõttu ei saanud meie generatsioon ennast teostada sellel tasemel, milleks ta oli oma harituse poolst võimeline. Meie generatsiooni haritusepotentsiaal jäi enamasti kasutamata.

Kirjandusloost on teada termin “kadunud põlvkond”. Samasuguseks põlvkonnaks osutus ka meie generatsioon. Aastakümneid väldanud stressiseisund tekitas ükskõiksuse ja väsimuse. Seda enam tuleb imetleda Arturit, kes leidis endas jõudu ja meele vaprust siiski midagi vajalikku ning väärtuslikku teha.

Niisugune on see pinnas, millest Arturi luule on võrsunud. Poetiline maailm, mis on täielik vastand reaalsele maailmale. Ja kui ma tookord 1967. aastal Elvas tema käsikirju lugesin, siis tungis mulle kõikjalt vastu just see sünge tegelikkuse poeetiliseks muutmise paatos. Tulid meelde jutuaJamistes Arturiga välgatanud kriitilised märkused, sapised naljad ja iroonia, mis kõik aga nüüd oli muutunud luuleks. See oli kunstiks ülendatud kujul kogu meie sugupõlve traagiline saatus.

22. oktoober 1987 Tartu

M. O.

LEO METSAR (Mollok; 1924–2010) õppis Tartu Ülikooli filosoofia-teaduskonnas 1942–1944 ja TRÜ ajaloo-keeleteaduskonnas 1944–1948, lõpetas ülikooli arheoloogia erialal. Saksa sõjaväes 1944, Õpetatud Eesti Seltsi laborant Tartus 1944–1945, ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi teadur 1948–1950, Agrometsaprojekti tehnik-geodeet 1954–1956, ajalehe *Edasi* ajakirjanik 1958–1963, seejärel vabakutseline literaat Tartus. *Akadeemias* on ta avaldanud artikli “Masaryk — filosoof ja riigimees” (1993, nr 7, lk 1366–1380) ning järgmised tõlked: Tomáš Garrigue Masaryk, “Maailmarevolutsioon. 55. peatükk: Bolševism ja kommunism põhimõtteliselt” (1993, nr 7, lk 1382–1387); Viliam Marčok, “Pilguheit slovaki nüüdiskirjandusele” (2000, nr 5, lk 1050–1061) ja Anna Rácová, “Mustlaste minevik ja olevik Slovakkias” (2004, nr 2, lk 320–330).

LUULET

Gili Haimovich

Tõlkinud Mathura

MÄLESTUS LÄÄNEMEREST

“Vähese veevahetusega ja pidevalt jõgedest peale voolava mageda vee tõttu on Läänemeri olemuselt pigem ülisuur järv.” (Vikipeedia.)

Läänemeri, piiripealne isiksus — riimveeline, peaaegu mage, joodav. See, et ta on jäiselt klaar, on hoopis midagi muud. Suvelgi, Käsmus.

*

Taevasarnane, see sadam on täna täis kurbust.
Tema hallid kivid vee sees,
peidetud raskused pinna all, sügavroheline ülenduse varjus.
Meri ise aga ligilähedaselt täiuslik, isegi mitte soolane,
ei ühtegi virvet.

Sedaaegu kui keel ainult ümiseb, vaat et sosistab,
kurguhäälivate tahumatuse kiuste.

Taevasarnane on see sadam,
peopesa suurune,
mänguasja moodi, aga heitlustest pehkinud —

Memories of the Baltic. — White Nights. Avaldame tõlked autori loal.

ikka veidi kaugem,
ikka vaid pooleldi Euroopa,
mitte päriselt materialiseerunud.

Taevasarnane on see sadam
ja mitte sellest, et ma siia rohkem ei naase,
vaid et kõike saadab vesi ja ta külmus,
totralt erutav kui õnn.

Pikad loojangud ei meelitle,
ainult paljastavad päevade suutmatuse hüvasti jätta.
Hallide sääskede kurjakuulutavad pilved
ei vaju eales merepõhja,
pole nagu hallid kivid merevees.

Lüümete hommikute lunastuses.
Nood ilmuvad kui muuseas, kõrvu hahkadega,
kes sind kutsuvad vette —
teevad näo, et ei märka sinu keha raskust,
naeratuste varjatust, või seda, et sa ei pürgigi päriselt õnne poole.
Siis, kui oled hetkeks ometi rahul.

VALGED ÖÖD

1.

Tuhmkollased? — odrakarva juuksed,
või ehk vastupidi:
malbed kollakad odraväljad,
mis justkui kellegi juuksed või hele kaamelikarv,
mida tuule nähtamatu käsi
paitab.

Luulet

Tumedad — on soode silmad,
vaatavad kõike oma põhjatus selguses,
tühjus kulgeb neist läbi ja läbi,
märg (või hell?)
maapind ümber.
Saab siis pehmust usaldada?
Mis lasub viimaks selle põhjas?

Ütled mulle,
et odrapõld on pehme
ainult silmadele.
Mu palvel pühid kreemi-
piisa minu laubalt,
pühid selle põidlaküünega,
reetmata avatud peo
pehmust.

Ei, ma ei usalda teid seekord,
küünekarva vesiroosid
ja kiidetud muda,
rubiinpunased marjanupudki.
Olete kõik petlikumad
kui vesiliiv,
mida ikka taskus kannan,
heitlikumad
kui see läbipaistev kõrbelina,
mida püüan järelejätmatu päikese ette seada.
Katkematu valgus pühib saladused teelt
ja jätab mulle vaid higi, jätab mind ootama
järgmist vajadust,
järgmist sihtkohta.

Kusagil mu sees
ootab Eesti,
et ma ta veel avaksin —
veel siis,
kui olen siin.
Ent olen liiga väsinud, et selles selgusele jõuda,
ja uus päev toob juba edasilennu.

Ehk tekib mul Tartus selleks veel võimalust,
kus jõgi voolab läbi linna
ja temaga ühes sõandan liikuda
linnasüdamest välja,
ise ikka vaid rahutu,
või nii vähemasti arvan.
Vahest suudan veel heastada kõik —
oma kurbuse,
ja sallidagi seda lüümet taevast,
vaadata rõõmsalt seda sädelust,
mis ta rohule jätab.
Nii vähe jääb seda, mida talle
või kellelegi tema pilgu all siinilmas
vastu anda.

Püüad nii väga, püüad liigagi,
aga mu peod on tühjad,
võib-olla ka seotud —
“võib-olla”, sest peidan neid selja taha
endagi eest.
Mu otsing käib mu kannul,
mitte minu ees —
ja mida ma siit otsingi?
Kust leian maastiku,
mis mulle vastaks?

Luulet

Usun, et pole midagi peale armastuse,
mida võiksin tahta.

Leian tähelepanu,
enam ei näigi, nagu oleks see kompromiss.

Olen, jah, rahutu, ja rammetu.

Parem vaikin, soo kombel
sosistan.

Pole enam midagi, millega end paremini ehtida

kui need libliksilmsed vesiroosid

või elektrisinised kiilid,

mis silmavälgatuse jooksul

kaovad minu pilgu alt.

Kaovad nagu imepisikesed piksed,

nagu ähvardavad tunnismärgid

kohe saabuvast sajust

või mu enese

pisaraist.

Mu süli valutab —

või on see hoopiski mu põlveliiges?

Ronin trepist üles

oma korterisse Lasnamäel

ja uinun,

nägemata und või armastust,

mu aken pärani valla,

siis, kui silmad ja süda on suletud.

Võib-olla ükskord

laulan sinus paremini, Eesti.

Olen selle sulle võlgu.

Sina võlgned mulle aga naasmise,

et saaksin sirguda enam.

2.

Kui koju naasnult fotosid vaatan, siis mõistan,
et su ilu lasub selles vargses (või hoopis truu?) valguses,
millest ma hoiduda ei suutnud —
mis on kergem veel kui kõrbeliiv,
mida ma aeg-ajalt puistan põuest välja.
Hele valgus mu heledates silmades —
ei teagi, kas vaevas neid nakkus
või ei kuulunud nad minu püüdu pisaraist hoiduda,
mu püüdu uinuda ja ärgata
neis hetkis, nende võimalustes,
lasta sul kiita mind
oma heleduse tummas, tiivutavas,
puutumatus rüpes.

GILI HAIMOVICH (1974) on Jeruusalemmast pärit luuletaja, kes on elanud Iisraelis ja Kanadas ning kirjutab nii heebrea kui ka inglise keeles. Ta on pälvinud rahvusvahelise Osiaa di Sepia kirjanduspreemia (2019) ning mitmesuguseid Iisraeli Kultuuriministeeriumi tunnustusi, on osalenud arvukail kirjandussümposioonidel üle maailma. Ta on korduvalt külastanud Eestit; 2022. aastal ilmus tema tõlkes Jaan Kaplinski heebrea keelne valikkogu.

Tlk

RAUL MEEL. Aknad ja maastikud 109-1 (1991)

CARL ESPENBERG

LAEVAARSTINA KRUSENSTERNI

JUHITUD ÜMBERMAAILMAREISIL

Arvo Tering

Ümbermaailmareisid olid varasel uusajal sama tähtsad kui kosmoselennud 20. sajandil. Nende eesmärk oli eeskätt suurriikide geopoliitilisi huve silmas pidades uute mereteede avastamine, uute loodusvarade kasutuselevõtt ja uute alade koloniseerimine.

19. sajandi alguseks olid ümbermaailmareisid toimunud Hispaania, Portugali, Firenze, Suurbritannia, Prantsusmaa ja Hollandi lipu all. Teadlased osalesid prantslaste esimesel ümbermaailmareisil Louis Antoine de Bougainville'i juhtimisel aastatel 1766–1769 ja inglaste kolmel ekspeditsioonil James Cooki juhtimisel ajavahemikus 1768–1779. Ekspeditsioonidel osalevate teadlaste ülesandeks oli uute avastatud piirkondade kaardistamine, loodusvarade kindlakstegemine ning kohalike rahvaste kommete, keelte ja eluolu tundmaõppimine.

Adam Johann von Krusensterni juhtimisel 1803.–1806. a toimunud ümbermaailmareis viis ka Venemaa eespool loetletud riikide ritta. Selle reisi eesmärkide hulka kuulus diplomaatiliste ja kaubanduslike suhete loomine Jaapaniga, Kaug-Idas ja Ameerikas asuvate Vene kolooniate varustamine elutähtsate kaupadega ning loodusteaduslikud ja etnograafilised uurimistööd.

Carl Espenbergi kohta vt ka eelmises *Akadeemia* numbris ilmunud Arvo Teringu artiklit “Carl Espenberg — esimene eesti soost meditsiinidoktor: päritolu, õpingud ja tegevus arstina”.

Kaugete Ameerika kolooniate varustamine Siberi kaudu oli olnud väga aeganõudev ja kulukas ettevõtmine ning osa moonast oli pikal teekonnal alati riknenud. Nii oli Krusenstern oma varasematel reisidel itta jõudnud järeldusele, et kõige parem on kolooniaid varustada meritsi. Kolooniatest tagasi pöörduvatele laevadele tuli tema idee järgi laadida karusnahad, vahetada need Hiinas sealsete kaupade vastu ja need omakorda Venemaale vedada. Etteruttavalt võib öelda, et kui sidemete loomist Jaapaniga tabas sel reisil täielik läbikukkumine ja ühenduse pidamine kaugete kolooniatega õnnestus vaid osaliselt, siis loodusteaduste ja etnograafia arengusse andis ekspeditsioon tänu kolme entusiastliku ja erudeeritud teadlase tegevusele kaheldamatult oma panuse — ja seda kindlasti maailmateaduse mastaabis. Ühtlasi oli Krusensterni ümbermaailmareis eeskujuks kõigile järgnenud Vene laevaekspeditsioonidele. Krusensterni ekspeditsioon on köitnud uurijate tähelepanu eriti Vene keisririigi laienemispürgimuste ja sellega seotud geograafiliste avastuste ning kohalike rahvaste tavadest ja kommetest teadasaamise vaatenurgast. Seni viimane, paljude Vene teadlaste koostöös valminud ulatuslik Adam Johann von Krusensterni elu ja tegevust käsitlev koguteos *Krusensterni ring* ilmus hiljuti ka eestikeelses tõlkes (vt Krusenstern, Mõisnik 2021). Veidi varem nägi trükivalgust peamiselt Eesti autorite sulest pärit konverentsikogumik *Admiral Adam Johann von Krusenstern ja tema aeg* (vt Keerus, Lepp 2007).

Krusensterni ekspeditsioonil osalenud loodusteadlased ja laevaohvitserid ei edendanud mitte ainult teadmisi geograafia ja okeanoloogia alal, vaid kogusid ka rikkalikku etnograafilist materjali polüneeslaste ja Sahhalini saare ainude kultuuri, kommete, tavade ja eluviisi kohta. Värskendav on lugeda neile teemadele keskendunud Elena Govori ja Nicholas Thomase uurimusi Krusensterni ekspeditsiooni kahepäevasest viibimisest Vaikse ookeani Markiisaarte hulka kuuluval Nuku Hival, sealse etnograafilise ja kultuur-antropoloogilise materjali kogumisest ning hoolikast talletamisest (Govor 2010; Govor, Thomas 2019), samuti Katharina Schendeli (2015), Frieder Sondermanni (2009, 2010, 2016a, 2016b) ja Günther Sterba (2013; Sondermann, Ster-

ba 2010a, 2010b) kirjutisi Jaapani ja Kamtšatka piirkonna uurimisest.

Et Krusensterni ümbermaailmareis oli Venemaa seisukohast täiesti uudne ja oli ette näha, et selle eeskujul hakkavad toimuma kõik järgmised laevaekspeditsioonid, oli igal laevaohvitseril ja teadlasel kohustus pidada päevikut (Govor 2010: 42). Praegu asuvad need Vene, Eesti, USA, Saksa ja Šveitsi mäluasutustes.

Laevaohvitser Hermann Ludwig von Löwenstern mõtiskleb oma päevikus, et sellest ekspeditsioonist tahaksid kõik meelsasti kirjutada samamoodi, nagu Johann Reinhold Forster oli kirjutanud James Cooki ümbermaailmareisist. Löwenstern avaldab arvamust, et selleks on kõige rohkem annet loodusuurijatel Wilhelm Gottlieb Tilesius von Tilenaul ja Georg Heinrich von Langsdorffil, kuid et ka Espenbergil jätkuks võimekust reisi kirjeldajana kirjandusmaailmas särada (Löwenstern 2005: II, 485).

Krusenstern koostas oma päeviku põhjal ümbermaailmareisi mitmeköitelise kirjelduse. Saksakeelsena ilmus see aastatel 1810–1812 tema enda kulul, mille katmiseks ta kuulutas 30. mail 1809 välja esimese köite ettetellimise. Tellimusi võtsid juulikuu lõpuni vastu kohapealsed haritlastest koordinaatorid ja raamatuarid Peterburis, Moskvas, Tallinnas, Tartus, Riias ja Miitavis. Tallinnas olid nendeks näiteks Espenberg ja Bornwasseri raamatuari, Tartus meditsiiniprofessor Martin Ernst von Styx ning Riias Hartmanni raamatuari.

Teine, odavam saksakeelne versioon ilmus Berliinis aastatel 1811–1812. Luksuslik pildiköide trükiti venekeelsena Peterburis 1813 ja saksakeelsena 1814. Kaardid joonistasid kartograaf Fabian von Bellingshausen, astronoom Johann Caspar Horner ja Löwenstern ning gravüürid tehti Tilesiuse joonistuste põhjal.

Kolmandasse köitesse on lisatud Carl Espenbergi kirjeldus laevareisi meditsiinilistest oludest (Espenberg 1812). Espenberg kirjutab Kotzebuele, et oli lubanud selle kaastöö juba 1809. a mailkuu teisel poolel Krusensternile ära saata, kuid polnud mai keskel

seda veel alustanudki.¹ Kaastöö postipane kuni jõudis Espenberg alles enam kui kahe aasta pärast.²

Teadlaste Langsdorffi ja Tilesiuse ning laevaohvitseride Löwensterni ja Makar Ratmanovi päevikud avaldati alles hilja aegu (Langsdorff 1993; Sondermann 2009, 2010, 2016a, 2016b; Sondermann, Sterba 2010a, 2010b; Löwenstern 2005; Ratmanov 2015).

Eesti rahvusarhiivis asuv Hermann Ludwig von Löwensterni päevik, mille Victoria Joan Moessner on publitseerinud, esitab suurepärase, ilustamata sissevaate laevameeskonna argipäeva. Et Löwensterni päevik on kirjutatud isiklikuks tarbeks, on see avameelne. Kolmeaastase reisi jooksul ärkavad päevikulehekülgedel ellu selle reisi luust ja lihast kangelased kõigi oma isikupäraste iseloomujoonte ning tegutsemismotiivide ja ambitsioonidega.

Löwensterni päevaraamat on põhiallikaks ka käesoleva artikli peategelase, esimese eesti soost meditsiinidoktori ja õpetatud arsti Carl Espenbergi (1761–1822) rolli mõtestamisel nii laevaarsti kui ka meeskonnakaaslasena, eriti aga teismeliste vendade Kotzebuede õpetajana. Espenbergi enda aruanne meditsiinioludest laeval annab võimaluse hinnata teda arstina, samal ajal kui kaastööd August von Kotzebue ja Garlieb Helwig Merkeli ajalehele *Der Freimüthige*, Heinrich Friedrich von Storchi ajakirjale *Russland unter Alexander dem Ersten* ning Alexander Tillochi ingliskeelsele ajakirjale *Philosophical Magazine* reisil nähtust kõnelevad temast kui tähelepanelikust vaatlejast.

CARL ESPENBERGI LAEVAKAASLASED

Espenbergil tuli mitme aasta jooksul taluda tormituuli ja tuulevaikust, jäist külma, talumatut rõskust ja kuumust mikroühiskonnas, mis koosnes väga erinevate iseloomuomadustega isiksustest. Et mõista, milline oli tema sotsiaalne keskkond ja lähem suhtlusringkond, vääriksid ta kaasteelised üksikhaaval lähemat tutvustamist.

¹Espenberg Kotzebuele 15.5.1809, l. 23.

²Espenberg Krusensternile 9.12.1811, l. 57.

Adam Johann von Krusensterni juhitud laeval Nadežda oli kokku 76 meeskonnaliiget ja reisijat, väiksemal, Juri Lisjanski juhitud Neval 53. Nadežda meeskonnaliikmete hulgas oli viis laevaohvitseri, meedik ja tema abiline, kolm teadlast ning umbes 30 madrust ja teenindajat, nende hulgas purjemeister, sepp, puusepp, kokk, suurtükiväelased jt. Samuti sõitis kaasa Jaapaniga kaubanduslääbirääkimisi pidama läkitatud Vene saadik oma saatjaskonnaga, sealhulgas Vene-Ameerika Kompanii töötajad, ning viis kodumaale naasvat merehätta sattunud jaapanlast (Lihtšangof 2021: 281).

Ohvitseride ja teadlaste laevaelu keskmeks oli alumisel tekil asuv kapteni ühiskajut, kus oli umbes kakskümmend inimest mahutav söögilaud. Seal sõid laevaohvitserid, teadlased, arst ja saadiku reisiseltskond. Lõunasöök toimus kella kahe paiku. Kuni kolmanda Kamtšatkal viibimiseni oli sööjaid 20, sealt edasi, pärast saadik Nikolai Rezanovi ja tema kaaskonna lahkumist ning kahe tüürimehe ja kirurg Johann Sidhami liitumist seltskonnaga, kokku 16 (Löwenstern 2005: II, 584). Pärast lõunasööki töötati kuni teejoomiseni. Öhtust vaba aega sisustati sama laua ääres. Nende kahe-kolme aasta jooksul ühiskajuti lauda jaganud inimeste lähemal tutvustamisel väärib mainimist ka nende õpingutaust ja hilisem karjäär, samuti iseloomujooned, nagu neid on jäädvustanud Löwenstern oma päevikutähelepanekutes.

Ekspeditsiooni üldjuhi ja Nadežda kapteni Adam Johann von Krusensterni (1770–1846) mereväekarjäär tipnes admiraliks tõusmisega, tõsi küll, alles eaka mehena 1841. a.³ Krusenstern oli teeninud koos teiste, Vene nooremohvitseridest koosneva praktikantide rühmaga Inglise mereväes. Tema teenistus jätkus aastatel 1793–1799 Briti kaubalaevadel nii Ameerika kui ka India ja Hiina vetes, kust ta sai kogemusi ümbermaailmareisi korraldamiseks.

Erinevalt paljudest teistest tollastest kaptenitest propageeris Krusenstern humaanset suhtumist meremeestesse, lähtudes põhimõttest, et heatahtlik kohtlemine ei kahjusta kunagi distsipliini. Lisjanski seevastu kehtestas Neval karmi korra ja rakendas madruste peal ka ihunuhtlust. Löwenstern on oma päevikus Krusen-

³Parim Krusensterni elu käsitlev raamat on Krusenstjern 1991.

sterni inimlikkuse suhtes koguni kriitiline, pidades seda liigseks leebuseks meremeeste üleastumiste suhtes. Kuna Krusenstern oli pikka kasvu, tükkisid peatustes kohalikud naised just talle ligi, tema jäi aga truuks oma abikaasale Julianele, kelle nime ta laskis Nuku Hival endale koguni käele tätoveerida (Govor 2010: 191). Krusensternil ei kujunenud laevaohvitseridega püsivaid sõprus-suhteid, sest ta ei tahtnud kedagi meeskonnaliikmetest teistele eelistada.

Oma loomult oli Krusenstern ettevaatlik ja alalhoidlik, kuid hea inimeste tundja. Tal oli harukordne uurijaloomus. Krusensterni õnneks juhtus Vene riigivalitsemise tipus olema avara pilguga kõrgesti haritud visionäär, teadust väärtustav Nikolai Rumjantsev (1754–1826), kelle seljatagust, eestkostet ja usaldust sai Krusenstern tunda kuni selle heategija surmani. Rumjantsevi tõus Vene riigivalitsemise tippu sai võimalikuks pärast Aleksander I võimuletulekut 1801. a. Samal aastal nimetas keiser Rumjantsevi senaatoriks ja veeteede ameti direktoriks; 1802–1810 oli ta kaubandusminister ja 1808–1814 välisminister. 1814. a läks ta erru, kuid toetas metseenina ka edaspidi teadust ja rahastas Otto von Kotzebue 1815.–1818. a ümbermaailmareisi.

Krusensternil oli oskus koondada enda ümber neid, keda ta sai jäägitult usaldada ja kes jäid eluaegseteks sõpradeks. Tingimatu usaldus oli tal Kotzebuede, Espenbergi ja astronoom Horneri vastu. Johann Caspar Horneriga püsis Krusensternil eluaegne koostöö- ja sõprussuhe, nagu ka nende ühise sõbra, Tartu ülikooli füüsikaprofessori ja rektori Georges Frédéric Parrot'ga (Subinski 2021b: 125; Tohvri 2019: 878, 882). 1813. a valiti Krusenstern Tartu ülikooli audoktoriks, et kergendada teaduslikke kontakte tema eesseisval Inglismaa-reisil (Tohvri 2019: 881). Krusenstern vahendas Parrot'le Inglise uusimaid teadusuudiseid. Samuti tõlkis ta hea inglise keele tundjana teadlaste (Middendorff, Baer) artikleid inglise keelde (Tammiksaar 2007: 26).

Eluaegne sõprus püsis Krusensternil ka Carl Espenbergi ja Otto von Kotzebuega. Seda on eriti näha kolmiku tihedast suhtlemisest pärast Kotzebue esimese ümbermaailmareisi lõppu 1818. a ja Otto sattumist täbarasse olukorda, mida Krusenstern aitas lahendada (vt Tammiksaar, Tiik 2013: 182–183). Kui laeval pü-

sis Rezanovi tekitatud juhtimiskriis ja mitu ohvitseri olid valmis Krusensternile selga keerama, oli Espenberg see, kes teda kindlalt toetas. Pärast ümbermaailmareisi jätkus alaliselt Tallinnas elava Espenbergi ja kas Peterburis või maamõisates viibiva Krusensterni kirjavahetus 1822. aastani.

Krusensterni usaldusisikute hulka kuulus ka ümbermaailma-reisil osalenud puusepp Tarass Gledianov, kes kandis hiljem hoolt Krusensterni Kiltsi mõisa majapidamise eest ja abiellus eesti talutüdrukuga (Krusenstjern 1991: 195). Vahepeal elas Tarass Tallinnas, kus ta pidas teenri ametit ja suhtles tihedalt Espenbergiga.

Viiest laevaohvitserist kaks olid venelased: vanemleitnant ja ühtaegu kapteniabi Makar Ratmanov ning leitnant Pjotr Golovatšov. Kolm ohvitseri olid sakslased; neist kaks, leitnant ja kartograaf Fabian von Bellingshausen ning Hermann Ludwig von Löwenstern, olid baltisaksa aadlikud, kolmas, Friedrich Romberg, ilmselt Venemaa teenistusse astunud riigisakslane. Reisi alustades oli ohvitseride keskmine vanus 28 aastat, kusjuures kapten ise oli vaid 33-aastane. Kõige vanemad meeskonnaliikmed olid 46-aastane purjemeister Pavel Semjonov, 42-aastane Espenberg ja 39-aastane Rezanov; noorimad olid kadetid Moritz ja Otto von Kotzebue, üks 13- ja teine 15-aastane (Lihtšangof 2021: 284).

Nagu kaptenid nii olid ka laevaohvitserid õppinud merekadetikorpuses ajal, mil see tegutses Kroonlinnas; alles 1796. a viidi õppeasutus Peterburi tagasi. Elu oli seal karm ja õppetöö tase nigel. Alles aastakümneid hiljem tõstis Adam Johann von Krusenstern direktorina õppeasutuse eeskujulikule tasemele. Krusenstern, Lisjanski ja Ratmanov olid õppinud kadetikorpuses koos ning olid saanud lahingukarastuse Vene-Rootsi sõjas aastail 1788–1790.

Hilisem viitseadmiral, vanemleitnant Makar Ratmanov (1772–1833) oli iseloomult Krusensterni vastand — kõrk, karmi sõnaga ja auahne. Ta oli valju kõmiseva häälega ja ropu suuga. Löwenstern pidas Ratmanovit vähese haridusega, nappide teoreetiliste teadmistega ohvitseriks (Löwenstern 2005: I, 61). Hoolimata suurvene mõttelaadist ja saksavaenulikkusest jäi ta

Rezanovi mässu ajal siiski lõpuni Krusensterni liitlaseks. Lausa hämmastavat vastuolu näeme ka Ratmanovi mühakliku käitumismaneeeri ja kirjutamisosavuse vahel. Ta oli üks neid, kes saatsid kaastöid Nikolai Karamzini ajakirjale *Vestnik Jevropõ* (Sondermann, Sterba 2010a: 55). Tema mahukas reisipäevik ilmus trükist alles hiljaaegu (vt Ratmanov 2015).

Ratmanov sattus nii mõnigi kord pahuksisse Espenbergiga, vahel kajuti suitsutamise, s.t desinfitseerimise pärast, eriti aga siis, kui Espenberg tõttas kaitsma oma teismelisi hoolealuseid Kotzebuesid. Viimane tuli tekkis neil tagasiteel koju, kümmekond päeva enne Kopenhaagenisse jõudmist, kui otsustati järelejäanud raha ära jagada. Espenberg võttis selle töö enda peale, kuid läks summa arvutamisel Ratmanoviga vaidlema, nii et tuli tuli lahendada Krusensternil; pika otsimise peale leiti arvutusviga üles ja riid vaibus (Löwenstern 2005: II, 684). Näib aga, et Espenbergi ja Ratmanovit ühendavaks tegevuseks oli malemäng.

1812.–1813. a oli Ratmanov kapteniks laeval Borei,⁴ mis kurseeris Tallinna ja 1808. a Vene vägedele alistunud Viapori (Suomenlinna) vahet, vedades sinna ilmselt sõjaväelasi ja sõjasadama ehitajaid. 1812. a. augusti lõpus teatab Espenberg Krusensternile, et Ratmanov on laevaga Borei Tallinnas ja kümne päeva pärast sõidab ära. Septembri algul kirjutab ta aga, et Ratmanov käis neil külas.⁵ 1829. aastal tõusis Ratmanov viitseadmiraaliks ja tema nime kannab üks Beringi väina saartest.

Friedrich von Romberg (1774–1811) teenis 1801. a pärast merkadetikorpuse lõpetamist Krusensterni alluvuses fregatil Narva. Löwenstern on Rombergi suhtes kriitiline tema laiskuse ja liigse napsitamise pärast (Löwenstern 2005). Samas oli Romberg heade vaimuannetega. Ta oskas nii vene kui ka inglise keelt. Teda köitis viiulimäng ja ka tema oli üks Karamzini korrespondente (Gorvor 2010: 15–16.) Espenbergil oli Rombergiga nii mõnigi ühine tegevus: Nuku Hival oli Krusenstern teinud mõlemale ülesandeks kontrollida, et meremehed ei raiskaks raudlatte tühja-tähja

⁴Vn Борея — Boreas, Kreeka mütoloogias põhjatuule jumal. *Toim.*

⁵Espenberg Krusensternile 28.8.1812, l. 79; 4.9.1812, l. 82.

vahetuskaubaks, vaid hoiaksid meeskonnale toidutagavara hankimiseks.

Kolmas leitnant, Pjotr Golovatšov (1777 või 1780–1806) oli pärit Põhja-Venemaalt laostunud aadliperekonnast. Pärast merekadetikorpuse lõpetamist teenis ta Põhja- ja Vahemerel. Golovatšov oli laevaohvitseridest ainus, keda Krusenstern ise polnud valinud. Laeval tundis ta saksakeelses kaasohvitseride seltskonnas end halvasti, sest saksa keelt ta ei osanud. Seda õpetas talle laeval Rezanovi kaaskondlane Fjodor von Fosse (Löwenstern 2005: I, 314). Krusensterni ja Rezanovi vastasseisus valis Golovatšov Rezanovi poole (Govor 2010: 16). Kui Rezanovi plaanid olid läbi kukkunud, peaaegu kogu venekeelne ühiskajutiseltskond igäüks oma teed läinud ja Golovatšov umbkeelsena saksakeelsesse keskkonda jäänud, kaotas ta Krusensterni ja teiste ohvitseride põlgust tajudes vaimse tasakaalu ning sooritas tagasiteel, kui Saint Helena saare juures peatus tehti, laeval enesetapu. Mahajäetud kirjjas süüdistas ta vabasurma põhjustajatena teiste hulgas ka Espenbergi.

Neljandaks ohvitseriks oli Eestist pärit Hermann Ludwig von Löwenstern (1777–1836), kes oli navigatsiooni (ja peale selle inglise keelt) õppinud inglaseelt. Ta teenis Põhjamerel, Vahemerel ja Mustal merel, kuid erinevalt teistest ohvitseridest tal lahingukogemusi polnud. 1801. a lahkus Löwenstern Vene mereväest ja läks Pariisi, lootes prantslaste teenistusse astuda, kuid see ei õnnestunud. Kuuldes Krusensterni kavandatavast ümbermaailmareisist, otsustas ta sellega liituda. Löwenstern kujunes silmapaistvaks kartograafiks ja joonistajaks, oli suure lugemusega ja vaimsete huvidega (Govor 2010: 25–26). Just tema mahukas reisipäevik on kõige informatiivsem allikas Nadežda laevaseltskonna liikmete tundmaõppimisel. Löwenstern oli Espenbergi paljude veidruste suhtes kriitiline, kuid hindas õiglaselt tema ausameelsust ja tublidust arstina. Kui Espenberg kutsuti Brasiilias abi andma ühele Inglise laeval haigestunud meremehele, oli Löwenstern Espenbergile abiks inglise keele tõlgina.

Mitšman Fabian Gottlieb von Bellingshausen (1778–1852), Saaremaa aadlik ja hilisem admiral, oli õppinud merekadetikorpuses ning sai Krusensterni ekspeditsioonil kogemusi oma 1819.–

1821. a Antarktika-ekspeditsiooni juhtimiseks. Ta oli osav kartograaf ja hüdrograaf, joonistades enamiku ekspeditsiooni kaartidest. Reisi ajal ülendati ta mitšmanist leitnandiks (Govor 2010: 18). Tilesiuse hinnang Bellingshausenile oli karm: seda külma parunit laevaseltskonnas ei armastata; kaardijoonistaja ja laevamudelivalmistajana sai ta sellegipoolest kiita (Sondermann 2016b: 83). Peatuse ajal Santa Catarina saare juures Brasiilias sõitsid Bellingshausen ja Espenberg koos paadiga maale, et asju ajada ja postisaadetised teele panna (Löwenstern 2010: I, 114).

Näitekirjanik August von Kotzebue teismelised pojad Otto ja Moritz olid laevale võetud isa soovil vabatahtlike kadettidena. Vanem vend Otto (1787–1846) õppis enne ekspeditsiooniga ühinemist mereväekadetikorpuses ja noorem, Moritz (1789–1861), maaväekadetikorpuses. Nende võõrasema oli Krusensterni onutütar. Esialgu oli laeval ka kolmas teismeline, 17-aastane gardemariin, Krusensterni õpoeg August von Bistram, kuid pidevalt merehaigeks jäädes tuli tal juba Inglismaal teekond pooleli jätta ja esimesel võimalusel Eestisse tagasi purjetada (Krusenstjern 1991: 66). Otto von Kotzebue sai Krusensterni ekspeditsioonilt kogemused kahe pärastise ümbermaailmareisi korraldamiseks. Vendade heakäekäigu ja arengu eest oli vastutuse enda peale võtnud Espenberg, seda juba reisiks valmistumise ajal 1803. a kevadtalvel. Espenbergi kokkusaamised kadettidest Kotzebuedega toimusid tema esimese viibimise ajal Peterburis 1803. a veebruari lõpus ja märtsi algul. Siis laskis ta ühel sakslasest rätsepal poistele sobivad rõivad õmmelda. Samuti sai Espenberg tuttavaks noorukite prantsuse keele eraõpetaja Massoniga, kes oli nende edasijõudmisega väga rahul.⁶

Espenberg hakkas Kotzebuedele iga päev õppetunde andma vähemalt Kopenhaageni peatusest alates.⁷ Krusensterni ja Rezanovi vastasseisu haripunkti ajal 1805. a märgib Löwenstern, et juba terve nädala ei kannan Espenberg hoolt Kotzebuede eest — ja siis tuleb talle äkki pähe nendega tõelda ja neile ette heita, et nad ei taha temalt midagi teada saada (Löwenstern 2005: I,

⁶Espenberg Kotzebuele 6.3.1803, l. 11 jj.

⁷Espenberg Kotzebuele 3.9.1803 Kopenhaagenis, l. 17.

245). Sellest tähelepanekust võib järeldada, et seni oli Espenberg Kotzebuede eest hoolitsenud järjekindlalt ja stabiilselt, kuid hirm Rezanovi võimalike edasiste sammude ees lõi Espenbergi hingelise tasakaalu kõikumata.

Mitu juhtumit on seotud vastasseisuga Kotzebuede ja Tilesiuse vahel, kus Espenberg viskus poiste kaitsele. Üks selline juhtum leidis aset Nagasaki reidil. Tilesius jäi tihti kohvijoomisele hiljaks, kuid Kotzebued pidid teda selle protseduuri ajal teenindama. Lõpuks Tilesius saabus ja kohvi polnud. Ratmanov süüdistas Ottot ja viskas ta ühiskajutist välja. Espenberg, kes ei teadnud tüli tagamaid, astus Kotzebue kaitseks välja. See vihastas Ratmanovit veel enam ja ta arvas, et ülbe poisiklutt tuleks üldse meeskonnast välja arvata. Lõpuks lepiti ära (Löwenstern 2005: II, 378). Võimalik, et Otto von Kotzebue ja Tilesiuse vahelised suhted polnud pilvitud juba varemgi, sest kui laev Nagasaki all ankrus seisis, toimus Tilesiuse ja Otto vahel kaklus (Löwenstern 2005: I, 314).

Teine juhtum on seotud Moritz von Kotzebuega, kes läks samuti Tilesiusega käsipidi kokku. Espenberg, selle asemel et Moritzit üleastumise eest noomida, hakkas Tilesiusega oma soosiku pärast tülitsema, millest see aina rohkem ärritus (Löwenstern 2005: I, 131). Ilmselt tulenesid tülid sellest, et teismeliste lärma-
kus häiris Tilesiust, kes vajab joonistamiseks ja uurimistöösse süvenemiseks vaikust ja rahu.

Löwenstern märgib oma päevaraamatus siin-seal, et noorukite kasvatamine on reisil hooletusse jäänud ja vennad käituvad nagu tüüpilised ülekatte läinud teismelised. Nad purelevad omavahel nagu kass ja koer (Löwenstern 2005: I, 10, 131). Vendade omavahelisi suhteid rikkuvat aga see, et Espenberg soosivat Moritzit. Espenbergi erapoolikus ärgitab Löwensterni arvates vendi teineteise vastu. Õpetades neile nii aritmeetikat kui ka prantsuse keelt, muutus Espenberg tihti kärsituks ja karjus Otto peale, nimetades teda taibutuks. Ottot, kes nägi, et alati eelistatakse venda ja tema on tagaplaanile surutud, kannustas tagant auahnus ning lühikese ajaga jõudis ta geomeetrias vennast ette. Moritz, kellele tegi tuska, et Otto teadustes paremini on edenenud kui tema, ei sallinud seepärast Bellingshausenit ega Löwensterni, kes olid Otto oma hoole alla võtnud ja andsid oma osa tema harimisel geo-

meetrias, navigatsioonis ja astronoomias (Löwenstern 2005: I, 60, 134, 152).

Reisi kolmandaks aastaks olid Kotzebued küpsenud ja mehistanud ning neile võis usaldada juba nooremohvitseri ülesandeid. Löwensterni hinnangul oli Otto usinam kõike uut õppima, samal ajal kui Moritz oli võimekam, kuid mitte nii usin kui vend (Löwenstern 2005: II, 533).

Isegi väga kaugel Euroopast oli poiste isa tuntud. Nii kõditas Espenberg August von Kotzebue eneseuhkust, mainides, et Nagasaki asunud Hollandi fakteoria juht Hendrik Doeff küsis noorukite nime kuuldes, kas nad on kuulsa Kotzebue pojad.⁸

Etteruttavalt tõdegem, et Otto sai Espenbergilt ja laevaohvitseridelt nii tõhusa aluskoolituse, et suutis hiljem edukalt juhtida kaht ümbermaailmaekspeditsiooni. Moritz sattus 1812. a luureretkel prantslaste kätte sõjavangi ning kirjutab sellest, kuidas ta tapikorras Prantsusmaale viidi ja seal hakkama sai, oma raamatus *Vene sõjavang prantslaste seas*, mis 2021. a ilmus ka eesti keeles. Sealt nähtub, et Moritz kõneles prantsuse keelt vabalt ja mingeid keelelisi tõrkeid prantslastega suhtlemisel tal polnud. See näitab Espenbergi õpetuse tõhusust. Kui kirjandusliku andekuse olid vennad pärinud oma kirjanikust isalt, siis Espenbergilt saadud retoorika- ja stiiliõpetuse tõhususe üle võime otsustada nii Moritzi kahe raamatu — äsja nimetatule eelnes 2018. a *Teekond Pärsiasse* — kui ka Otto reisiraamatu *Reis ümber maailma aastail 1823–1826* põhjal, mis ilmus eesti keeles juba 1978. a.

Hiljem tunnistas Espenberg oma kirjas August von Kotzebuele, et ümbermaailmareisi ajaga võrreldes on noored Kotzebued väga tubliks muutunud: Otto olevat reisil olnud isekas ja venna suhtes vastakas, kuid nüüd väga empaatiline.⁹

*

Et laeval oleksid normaalsed sanitaartingimused, pidev järelevalve toidu kvaliteedi üle ning arstiabi meremeeste haigestumise korral alati kättesaadav, oli täiel määral laevaarsti vastutada ja

⁸Espenberg Kotzebuele 23.9.1805 Petropavlovskis, l. 21.

⁹Espenberg Kotzebuele 15.4.1809, l. 33.

Nadeždal Carl Espenbergi õlul. Krusenstern oleks võinud laevaarstiks kutsuda mõne mereväearstikogemustega meediku, kuid ta eelistas sõpra, kes oli vaid vabakutselise arstina tegutsenud ning talus merereisi halvasti. Ilmselt sai valiku tegemisel otsustavaks Krusensternis maad võtnud veendumus, et Espenbergile kui truu sõbra toele ja arstiosavusele võib alati kindel olla.

Espenbergile ei olnud pika merereisi raskused ja riskid mõistagi teadmata. Tollal oli merereiside, kaugete maade avastamise ja koloniseerimise teema tähelepanu keskmes (vt Sangmeister 1998), nii et isegi August von Kotzebue käsitles mitmes näitemängus just seda teemaringi. Lugeses La Peyrouse'i ekspeditsioonilaevade saladuslikust kadumisest Lõunamere vetes ja tema abikaasa kavatsusest oma meest otsima minna,¹⁰ sai Kotzebue inspiratsiooni näitemängu *La Peyrouse* kirjutamiseks 1798. a (Dunker 2012: 17). Sel taustal võisid uudishimuliku loomusega Espenbergi huvi kaugete maade külastamise vastu üles kütta tema õpinguaegsed õpetajad: Tallinna gümnaasiumi professor Ernst August Wilhelm Hörschelmann käsitles oma tundides James Cooki teist ümbermaailmareisi parasjagu siis, kui oli ilmunud Johann Reinhold Forsteri ülevaade sellest. Ekspeditsioonil teadlasena osalenud Forster oli just mõned aastad enne Espenbergi minekut Hallese alustanud seal loodusloo õpetamist. Erlangeni ülikoolis sai aga Espenbergi otseseks õpetajaks Johann Philipp Julius Rudolph vanem, kes oli kümmekond aastat töötanud laevaarstina Ida-Indias ning sellealaseid teadmisi ja kogemusi professorina edasi andnud.

Lisaks laevaarstile oli väga oluline ka kirurgioskustega abiarsti olemasolu. Kui Espenberg oli 1803. a varakevadel reisi ettevalmistavateks asjatoimetusteks Peterburis viibinud, oli ta sealt ühtlasi otsinud abiarsti.¹¹ Nähtavasti oli ta selle leidmiseks koh-

¹⁰Prantsuse meresõitja Jean-François de La Pérouse'i (1741–1788?) kaks laeva jäid ümbermaailmareisi käigus kadunuks Saalomoni saarte lähedal 1788. a. Juhtum pälvis tol ajal palju tähelepanu ja arvukates uudislugudes kippus peategelase nimi moonduma. Esimesed jäljed kadunud laevadest leiti 1826. *Toim.*

¹¹Espenberg Kotzebuele 6.3.1803.

tunud oma kunagise sõbra ja õpingukaaslase Thomas Friedrich Sableriga, kes oli just eelmisel, 1802. aastal saanud professoriks Kalinkini saksakeelses ja -meelses meditsiini-kirurgia instituudis, mis küll kohe samal aastal oli liidetud paar aastat varem loodud venekeelse meditsiini-kirurgia akadeemiaga. Näib, et just Sabler oli talle soovitanud abiarstiks Johann Sydhamit. Igal juhul kirjutab vahepeal Tallinnasse tagasi jõudnud Espenberg Sablerile, et see mingil põhjusel reisile vastuväiteid esitanud Sydhami oma hoole alla võtaks.¹² Selle kirja põhjal võib oletada, et Sydham õppis Kalinkini instituudis, kuid oli õpingukaaslastest teadmiste poolest nii palju üle, et teda võis usaldada meremeestele pikal reisil asjatundlikku arstiabi osutama.

Andmed Johann Sydhami ehk vene keeles Ivan Matvejevitš Sidgami päritolu kohta pole ümbermaailmareisi uurijatele teada (Govor 2010: 21). Sydhamit on peetud koguni inglaseks (Sondermann 2016a: 53). Tema isanimi lubab aga oletada, et tegemist oli Pärnu kaupmehe Matthias Siedami 30-aastase poja Johann Matthias Siedamiga, kes oli alustanud meditsiiniõpinguid Jenas ja 1798. a eiranud ukaasi, mis kohustas kõiki Vene alamaid välismaalt kiiresti koju tagasi pöörduma, ning jätkanud õpinguid hoopis Halles ja Würzburgis. Doktoriväitekirja kaitsmiseni ta ei jõudnud ning andmed tema edasise saatuse kohta puuduvad (vt Tering 2018: nr 4813). Samanimeline isik tegutses hiljem, 1840. ja 1845. a aadressiraamatute järgi Poltaava kubermangus asuvas Konstantinogradis¹³ kreisiarstina ja oli Erik Amburgeri arvates kindlalt baltisakslane. Lihtšangof peab Nadežda laevakirurgi identseks hilisema Konstantinogradi arstiga (Lihtšangof 2021: 273; Erik-Amburger. . . s. a.). On loogiline, et pärast Aleksander I võimuletulekut sõandas Siedam Venemaale tagasi pöörduda, kuid praktiseerimisõiguse saamiseks tuli tal meditsiiniõpinguid jätkata Peterburis. Kui oletus laevakirurgi Johann Sydhami ja Würzburgi ülikoolis õppinud Johann Matthias Siedami identsusest paika peab, oli Espenbergi abiline ühe tollase Saksamaa kõige eesrindlikuma kirurgiaprofessori, Karl Kaspar Sieboldi õpilane.

¹²Espenberg Krusensternile 15.4.1803, l. 11.

¹³Praegune Krasnohrad Harkivi oblastis Ukrainas. *Toim.*

Sydhamisele näib varju heitvat mingi meile teadmata süütegu. Teda ei võetud pikka aega laeval kaptenilaudkonda ja ta pidi istuma madruste lauas. Juhtkonnalauda sai ta alles enne Jaapanise jõudmist, kui mitu Rezanovi kaaskondlast oli oma teed läinud (Löwenstern 2005: II, 584). Ainsana jäeti ta keisri medalita, sest Rezanov oli teda nimetanud ateistik (Govor 2010: 21).

Ka Espenberg on kirurg Sydhami suhtes ülekohtune: et saada ise maale minna, jättis ta Sydhami alati laeva. Nii jäid Brasiilias viljatuks kõik Sydhami palved lubada tal kaldal ära käia (Löwenstern 2005: I, 82). Arvestades seda, et enamiku reisijast viibis Sydhami madruste ühiskajutis, pidi tal olema korralik vene keele oskus ja seega arstiabi vajavate venekeelsete madruste silmis usaldusväärsem maine kui vene keelt mittevaldaval Espenbergil.

Näib, et Sydham sai hästi läbi Tilesiusega. Nii näiteks tõi ta 1805. a Kamtšatkal ühelt jalutuskäigult Tilesiusele kaasa tiigusid. Tähelepanu väärib aga asjaolu, et Tilesius nimetab teda apteekriks, mitte kirurgiks (Sondermann 2016b: 103), mis võib viidata sellele, et Sydham hoidis korras laeva medikamendivaru.

Neva laevaarsti, Sileesiast pärit 33-aastaselt juudi soost doktori-kraadiga meedikut Moritz Labandi (u 1770–1837) oli Krusensternile soovitanud üks tema Peterburi sõpru (Krusenstern 1987: 14, 205; Schendel 2015: 70). Laband oli õppinud Halle ülikoolis ja kaitsnud seal 1796. a doktoritööd. Oletatavasti oli ta kuulunud ka James Cooki teisel ümbermaailmareisil osalenud looduslooprofessori Johann Reinhold Forsteri loenguid. Pärast ümbermaailmareisi teenis Laband leiba Vene diplomaadina, olles kõige kauem, aastatel 1815–1833, konsul Marseille's. Tema assistendiks laeval oli venelasest kirurg Aleksei Mutovkin. Espenbergi ja Labandi omavaheline läbisaamine oli hea. Pärast ankrute hiivamist Hiinas, kui laevad veel koos sõitsid, tabas üht Neva meremeest raske terviserike ja Laband palus Espenbergi abi. Espenberg viidi paadiga teisele laevale ja terve öö oli ta seal abiks ning hommikul sõitis paadiga Nadeždale tagasi (Löwenstern 2005: II, 643).

Kopenhaagenis liitusid Nadežda meeskonnaga kolm noort inukat saksa soost teadlast, tänu kelle uuringutele andis ümbermaailmareis suure panuse mitmesse teadusvaldkonda: hüdrograa-

fiasse, etnograafiasse, zooloogiasse, botaanikasse. Nendeks olid 29-aastane Šveitsi astronoom ja matemaatik Johann Caspar Horner (1774–1834) ning meditsiinikoolitusega loodusteadlased, 34-aastane loodusuurija ja loodusejoonistaja Wilhelm Gottlieb Tilesius von Tilenau (1769–1857) ja 29-aastane Georg Heinrich von Langsdorff (1774–1852).

Johann Caspar Horner oli alates 1797. a oktoobrist õppinud Göttingeni ülikoolis matemaatikat ja astronoomiat. Muu hulgas oli ta 1797. ja 1798. a kuulunud nii Johann Friedrich Blumenbachi looduslooloenguid kui ka Georg Christoph Lichtenbergi eksperimentaalfüüsikaloenguid (Heerde 2006: 314).¹⁴ Horneri matemaatika- ja astronoomiaõpetajaks oli olnud Abraham Gotthelf Kästner. Ilmselt omandas Horner ka astronoomiaalase magistri- ehk moodsamas keeles öeldes, filosoofiadoktori kraadi, sest laevaekspeditsioonil tituleeriti teda doktoriks. Blumenbach oli see, kes soovitas Hornerit Gotha astronoomile Franz Xaver von Zachsile, kelle adjunkt ta oli aastatel 1798–1799. Zachs soovitas omakorda Hornerit Rumjantsevile. Ekspeditsioonil määras Horner astronoomina laeva asukohta ja sooritas uudseid füüsikalisi mereveeuuringuid.

Alates James Cooki merereisidest oli üheks oluliseks uurimisteamaks saanud ookeanide süvavee temperatuuri ja tiheduse mõõtmine. Üldine seisukoht oli, et temperatuur alaneb võrdeliselt sügavusega, kuid ei teatud, millise tasemeni. Horner oli ilmselt esimene, kes kasutas Inglise teadlase James Sixi 1782. aastal leiutatud termomeetrit, millega sai mõõta ookeanivee temperatuuri suurel sügavusel (Tohvri 2019: 891). Ilusa ilmaga lasti Nadeždalt paat vette ning Horner ja Langsdorff määrasid paadis kindlaks merevee tiheduse (erikaalu) ja süvavee temperatuurijaotuse.

Kogu teekonna vältel alates Nuku Hiva saarest uuris Horner ka baromeetrinäidu kõikumist iga tunni tagant ööpäeva kestel. See oli palavvöötme ookeanil teadaolevalt esimene õhurõhu ööpäevase kõikumise uurimine üldse. Tol ajal arvasid paljud teadlased, et õhurõhu muutumine ja üldse kõik ilmapuutused sõltu-

¹⁴Lichtenbergilt on muide eesti keeles ilmunud kogumik aforisme; vt Lichtenberg 1972.

vad otseselt Kuu ja Päikese külgetõmbejõust. Vaatlusandmete läbitöötamise tulemusena jõudis Horner järeldusele, et Kuu kaugus Maast ei avalda ilma muutumisele mingit mõju. Tol ajal pakkus see töö suurt teaduslikku huvi.

Pärast ümbermaailmareisi sai Horner Vene õuenõuniku tiitli ja Peterburi Teaduste Akadeemia adjunktiks ning valiti 1808. a Peterburi Teaduste Akadeemia kirjavahetajaliikmeks. Aastatel 1807–1809 viibis ta vaheldumisi Peterburis ja Krusensterni äsja ostetud Kodila mõisas, kus töötas läbi reisil kogutud uurimisandmeid, mis avaldati 1812. a ilmunud ümbermaailmareisi käsitleva teose kolmandas köites. Kodilas viibimise ajal 1807. a oli Horner Krusensterni poja Juliuse ristsetel vaderiks. Hornerile tehti ridamisi ahvatlevaid ettepanekuid jääda Venemaa teenistusse, kuid ta ütles neist ära ja sõitis 1809. a tagasi Šveitsi (Krusenstjern 1991: 170). 1809.–1829. a töötas Horner matemaatikaõpetajana oma kodulinna Zürichi gümnaasiumis.

Ümbermaailmareisil tehtud süvamereuuringutest uudsete mõõteriistadega kasvas välja kauakestev sõprus Horneri, Krusensterni ja Tartu ülikooli füüsiku Georges Parrot' vahel (Tohvri 2019: 819–820, 883). Horner oli see, kes kirjutas Otto von Kotzebue 1815.–1818. a ümbermaailmareisi astronoomiliste ja füüsikaliste vaatluste instruksiooni (Krusenstjern 1991: 188; Tohvri 2019: 882).

Laevaseltskonnas oli Horner tuntud kui lahke loomuga inimene, hea flöödimängija ja lahtiste kätega mees. Espenbergiga tekkisid aga Horneril aeg-ajalt vaidlused, mis Löwensterni häirivalt muutusid nii mõnigi kord valjuhääleks (Löwenstern 2005: II, 591). Mille üle need vaidlused käisid, seda Löwenstern oma ülestähendustes ei maini.

Wilhelm Gottlieb Tilesius von Tilenau oli pärit Tüüringist Mühlhauseni linnast (Blankenburg 2019; Schendel 2015; Sondermann 2004; Govor 2010: 23). Ta oli 1790. aastast alates õppinud Leipzигis arsti- ja loodusteadusi ning võtnud kunstiakadeemias joonistustunde Adam Friedrich Oeserilt. 1801. a oli ta saanud meditsiinidoktoriks, käsitledes oma väitekirjas kehapatoloogia näitlikustamist joonistuste ja plastika abil.

Vahepeal, aastatel 1795–1796 oli Tilesius Portugalis, kus ta uuris laevalt mereloomi. Kui tihe oli tollaste õpetlaste suhtlusring, näitab see, et Tilesius õppis Leipzgis samal ajal pärastise Tartu ülikooli professori Karl Friedrich Burdachiga ning tegi loomade lahkamise alal kaastööd Leipzigi anatoomi Johann Christian Rosenmülleri ja hilisema Tartu ülikooli professori Heinrich Friedrich Isenflammi¹⁵ väljaantud kaheköitelisele teosele *Beyträge für die Zergliederungskunst* (Lisandusi lahkamiskunstile; Rosenmüller, Isenflamm 1800–1803). Kõik need omandatud teadmised ja joonistamisoskus kulusid marjaks ära merebioloogina ja joonistajana ümbermaailmareisil. 1801. a kutsuti Tilesius Tartusse taasavatava ülikooli professoriks, kuid ta loobus kandideerimisest. 1802. a pakutud Moskva ülikooli professuurist loobus ta ümbermaailmareisil osalemise kasuks. Sinna sai Tilesius Rumjantsevi soovitusel nagu Hornergi.

Laevareisil olid Tilesiuse ja Langsdorffi suhted pinevad, lahk-
arvamused muutusid tihti valjuhäälseks. Löwensterni hinnangul olid teadlased teineteise peale kadedad ja pahatahtlikud (Löwenstern 2005: I, 69–70). Tilesius vaidles ägedalt nii Langsdorffi kui ka Horneriga füüsika üle, millest need midagi ei teadvat (Löwenstern 2005: I, 78). Tilesiuse enda päevikumärkmetest ja Frieder Sondermanni kommentaaridest ilmneb aga, et Tilesius oli küll entusiastlik ja andekas loodusjoonistaja ning loodusteadlane, kuid väga halb suhtleja, kes solvus ja haavus kergesti ning häälestas teisi sageli enda vastu.

Tilesius oli ülimalt õnnetu, tajudes, et laevakaaslased suhtuvad tema töösse, loodusloo uurimisse, põlglikult ja alavääristavalt. Teadus ise pakkus talle suurimat rõõmu, kuid suur osa ajast kulus musta töö tegemisele, nagu klaaside loputamine ja preparaate puhastamine, ilma et keegi teda selle juures abistanud oleks. Tilesius tundis, et tal pole tuge, sest talle ei võimaldata ei jäägrite abi ega piiritust preparaatide säilitamiseks. Samuti tundus talle, et tema kogutud looduslooeksponaatidesse suhtutakse hoolimatult. Kamtšatkale jäetud putukakastidega käituti vastutustun-

¹⁵Nii Rosenmüller kui ka Isenflamm olid õppinud Erlangenis Espenbergiga samal ajal.

detult. Osa preparaadikaste purunes tormides, osa olevat madrused puruks tallanud, tema taimeherbaarium olevat aga sassi aetud.

Tilesius oli enda meelest ohverdanud loodusloo uurimisele turvalise meditsiinipraksise, rahuliku elu, haritud ümbruse ja sõpruskonna, kuid pidi nüüd tõdema, et tema lootusi on petetud ja ta peab elama laeval haletsusväärset elu keset kadedust, laimu, tootsemist ja vihkamist. Kapten Krusensterni peab ta küll heaks inimeseks, kuid Tilesiuse vaenlased lipitsevad kapteni ees ja see ei näi märkavat, et Tilesiust alavääristatakse. Krusenstern ise räägib temaga vähe ja külmalt. Kui Tilesius sõandas sellest probleemist ühele reisikaaslasele rääkida, ütles see, et keegi pole tema ega loodusloo suhtes vaenulik, kuid kahe teadlase omavaheline rivaalitsemine ja kiivus torkab häirivalt silma.

Tegelik probleem oligi selles, et Tilesius tundis end loodusteadlasena kogu aeg Langsdorffiga konkureerivat, kuigi tema oli ametlikult kaasa võetud laevateadlasena, samal ajal kui Langsdorff tegutses omal kulul. Langsdorff keeldus järjekindlalt talle mis tahes abi osutamast. Tilesius oli väga solvunud, kui 8. septembril 1805 olid Löwenstern ja Horner Kamtšatkal paadiga välja sõitnud, ilma et oleksid talle sellest teada andnud, kuigi ka tema oleks soovinud kaasa sõita. Kui äge vihmavaling Tilesiuse kajuti üle ujutas, olevat Horner parastanud.

Tilesiuse leppimatu vastane oli Bellingshausen, kelle kadedus ja kurjus olevat nii suur olnud, et ta lubanud Tilesiuse koguni üle parda heita. Ka Löwenstern oli Tilesiuse suhtes väga kriitiline ja nende vastasseis pidi peaaegu duellini minema, kuid Golovatšovi enesetapp lepitas nad ära. Saadik Rezanov suhtus samuti Tilesiusesse vaenulikult ega osutanud talle vähimatki abi, liiatigi et tal polnud mingit huvi teaduse vastu. Horneriga tegi Tilesius koos paadisõite. Ka Horner kogus vetikaid (Sondermann 2016a: 54).

Miks vajus Tilesius juba eluajal unustusse? Loodusteadused arenesid 19. sajandi esimesel poolel nii kiiresti, et Tilesius pika-toimelise inimesena jäi oma teadustööde publitseerimisel loodusteaduse arengule lihtsalt jalgu ja tema ajast maha jäänud töid ei hinnatud. Tilesius ei suutnud oma uurimusi lõpuni viimistleda, aeg ja energia kulusid joonistamise peale. Nii jäigi Tilesius lae-

val konkureeriva loodusteadlase Langsdorffi varju. Isegi Horner ei hinnanud 1807. a Tilesiust mitte kui suveräänset entomoloogi, vaid nimetas teda halvustavalt ussiprofessoriks, kelle tööd ei saa pidada usaldusväärseks (Sondermann 2016a: 38).

Seevastu loodusjoonistajana oli Tilesius kõrgelt hinnatud ja on seda tänini (vt Sondermann, Sterba 2010b: 39). Just Tilesiusest pärineb enamik 1814. a ilmunud ümbermaailmareisi atlaseköites avaldatud joonistustest (Govor 2010).

Pärast ümbermaailmareisi nimetati Tilesius Peterburi Teaduste Akadeemia adjunktiks nagu Hornergi. Ta jäi Peterburi 1814. aastani, pidades seal akadeemilisi loenguid. Tagasi Sakamaale ei saanud ta enne pöörduda, sest pidi olema Peterburis, kuni on ilmunud Krusensterni ülevaateteose atlaseköide (Sondermann, Sterba 2010b: 39 jj, 58).

Ilmselt Blumenbachi kutsel siirdus Tilesius seejärel Göttingeni. Vististi 1815. aastast pidas ta Göttingenis eradotsendina loenguid ja oli ajavahemikus 1818–1823 ajakirja *Göttingische Gelehrte Anzeigen* retsensent, kuni läks väljaandjaga tülli. Aastatel 1828–1832 pidas ta loenguid ka Leipzigi ülikoolis. 1823. aastast on säilinud Tilesiuse tõdemus, et tema kuulajad peavad ta juttu paremaks kui kirjasõna (Sondermann 2016a; Sondermann, Sterba 2010: 37, 56, 59). Oma hilisema elu veetis Tilesius kodulinnas Mühlhausenis, kus ta oli väga tunnustatud, saades seejuures eluaegset Vene pensioni.

Georg Heinrich von Langsdorff oli nagu Hornergi õppinud Göttingeni ülikoolis, immatrikuleerudes seal arstiteaduskonda 1793. a oktoobris. Nagu Hornergi oli ta kuulanud (aastatel 1794 ja 1796) nii Johann Friedrich Blumenbachi looduslooloenguid kui ka Georg Christoph Lichtenbergi eksperimentaalfüüsika loenguid (Heerde 2006: 375). Õpingute ajal oli Langsdorff spetsialiseerunud sünnitusabile ja oli ühtlasi Göttingeni Sünnitusabi Seltsi liige. Tema doktoritöö teemaks oli fantoomi kasutamine sünnitusabi õppimisel. Sellest hoolimata tundis Langsdorff erilist huvi hoopis antropoloogia, etnograafia ja loodusloo vastu. Tema teaduslikke huve mõjutas eriti Johann Friedrich Blumenbach, kellega ta oli ka ekspeditsiooni ajal ja pärast seda kontaktis. Saanud

Blumenbachist innustust võrdleva antropoloogia vallas, jäi edaspidi ta meelisteemaks hoopis ihtüoloogia.

Pärast ülikooli lõpetamist 1797. a suundus Langsdorff Waldecki ja Pymonti vürsti saatjana Lissaboni, kus töötas arstina, vaksineerides muu hulgas inimesi Jenneri meetodil. Mõnda aega oli Langsdorff ka Portugalis viibivate Inglise vägede kirurg. Pärast Amiens'i rahulepingu sõlmimist 1802. a märtsis viibis Langsdorff Inglismaal ja Prantsusmaal. 1803. a Göttingeni tagasi jõudes immatrikuleerus ta seal taas 30. juunil. Siis kuulis ta kavatsetavast übermaailmareisist ja tahtis kiiresti sellega liituda. Kuuldes, et Tilesius on seal teadlasena juba tegutsemas ja laev on Kroonlinnast juba väljagi sõitnud, kiirustas Langsdorff Kopenhaagenisse ning palus end naturalistina ilma palgata kaasa võtta. Laeval asendas Langsdorff meteoroloogilistel vaatlustel nii mõnigi kord Hornerit, kui see juhtus haigeks jääma. Langsdorff oskas prantsuse, ladina, inglise ja portugali keelt. Meresõidul leidis ta rakendust ka arstina: peatuse ajal Kamtšatkal ravis ta üht kohalikku naist (Löwenstern 2005: I, 220). Pärast tagasipöördumist Jaapanist Kamtšatkaale läks Langsdorff 24. juunil 1805 koos Rezanoviga kaasa Alaskale ja jõudis 1808. a maismaateed mööda tagasi Peterburi. 1812. a ilmunud raamatus avaldatud loodusteaduslike vaatluste tulemused pakkusid tollasele teadusilmale suurt huvi.

1813. aastal nimetati Langsdorff Venemaa konsuliks Rio de Janeiros. Aastatel 1825–1829 juhatas ta Brasiilia sisealadel Amazonase vihmametsades Venemaa ekspeditsiooni, mille eesmärk oli looduse ja põliselanike uurimine. Seal kogus ta mahuka zoologia-, botaanika- ja etnograafiaalase kollektsiooni. 1830. aastal naasis Langsdorff Euroopasse ja jäi Freiburgis paikseks (Lihtšangof 2021: 274).

Kuigi nii Langsdorff kui Tilesius olid asjatundjad ka arstiteaduses, pole Löwensterni päevaraamatus ainsatki vihjet, et nad oleksid Espenbergi ravimeetodeid või asjatundlikkust kahtluse alla seadnud.

Ohvitseride laudkonnas istus veel seitsmeliikmeline venekeelne reisiseltskond, kellest vaid mõni haakus laevameeskonna-

ga ja nii mõnedki pidasid end ülal kodurahu häirijatena. Need olid Jaapaniga kaubanduslääbirääkimisi pidama sõitev saadik Nikolai Rezanov (1764–1807) ja tema kaaskond: major ja kortermeister Hermann Karl von Friederici (1779–1869), kantseleinõunik Fjodor von Fosse, Ameerika-Vene kompanii ametnik Fjodor Šemelini (1757–u 1818),¹⁶ saadiku tentsik krahv Fjodor Ivanovitš Tolstoi (1782–1846), saadiku ihuarst Fjodor Brinkin (Brõkin) ning kunstnik Stepan Kurljandtsev (1770–1822).

Saadik Rezanov ja tema kaaskond, kellele see oli esimene välismaareis üldse, häirisid oma käitumisega nii kapten Krusensterni kui ka laudkonna meeskonnaliikmeid. Nimelt varjutas kogu reisi tõusvas joones kuni Kamtšatkale jõudmiseni lahendamatu intriig: Vene keiser Aleksander I oli koos ümbermaailmareisi koordineerinud krahvi Nikolai Rumjantseviga tööõnnetusena andnud nii reisi tegelikule ettevalmistajale ja teostajale Krusensternile kui ka Ameerika-Vene kompanii ülesandel tegutsenud Rezanovile samaväärsed ekspeditsioonijuhtimise volitused. Sellest tõusnud tüli lahenes lõplikult alles pärast laevade õnneliku tagasijõudmist Kroonlinna. Rezanovi võimuahnus, upsakus ja jäikus põhjustasid kestva konflikti Krusensterniga, millesse kisti terve meeskond.

Selle vastuolu juured ulatuvad Venemaa geo- ja kaubanduspoliitilistesse ambitsioonidesse. Kamtšatka poolsaarelt lähtus Vene ekspansioon Aleuudi saarteni ja Kodiaki saareni. 1799. aastal asutati veel kaugemale, Baranofi saarele Sitka asundus, millest sai Vene ülemerekoloonia keskus. Sitkat haldas samal aastal loodud Vene-Ameerika kaubanduskompanii, mis Vene keisri egiidi all administreeris ja juhtis Vaikse ookeani põhjaosa saartel ja rannikualadel Vene kaubandust ja Vene tugipunkte. Peamiseks sealseks kaubaartikliks olid hinnalised karusnahad.

Niisiis pidas Rezanov, kes oli teenistusastmelt Krusensternist kõrgemal, end ekspeditsiooni üldjuhiks, kellele pidid alluma ka laevakaptenid. Võimuvõitlus ja sellest tulenevad intriigid kestsid kuni Jaapanist Kamtšatkale jõudmiseni. Juba Tenerifel sai Reza-

¹⁶Šemelini eludaatumid pole päris selged; venekeelse Vikipeedia järgi sündis ta u 1750. aastatel ega surnud enne 1823. aastat. *Toim.*

nov aru, et mida kaugemale Euroopast laev eemaldub, seda väiksemaks lugupidamine tema vastu jääb. Tõesti, Krusenstern ja ohvitserid suhtusid Rezanovisse kui reisijasse ega varjanud oma põlgust (Govor 2010: 2 jj).

Reisi algul Rezanov vaigis, et tema oli saanud ekspeditsioonijuhhi volitused, kuid võimuvõitlus muutus tuliseks Brasiilias ja Rezanov kirjutas keisrile kaebuse. Krusensterni nimel koostas prantsuskeelse kirja keisrile Espenberg (Govor 2010: 48). Pärast peatumist Nuku Hiva saarel taandus Rezanov lauaseltskonnast, teeseldes haiget. Lugu on seda iroonilisem, et Krusenstern pidi oma kaptenikajutit jagama Rezanoviga, kellest teda eraldas vaid õhuke laudsein (Govor 2010: 50).

Esimest korda tuli Rezanov uuesti magamiskajutist välja Kamtšatkale jõudes. Seal tõmbas ta mundri selga ja esitas kaebekirja Kamtšatka kubernerile Pavel Košelevile. Krusensterni ähvardas ta, et laseb võllapuu püsti panna ja “üks meist kahest peab seal rippuma”. Espenbergi kui Krusensterni sõpra hoiatas Rezanov, et oma eluajal see enam Kamtšatkalt minema ei saa (Löwenstern 2005: I, 223). Lepitusel kuberner Košelevi juuresolekul palus Rezanov vabandust ja tunnistas, et oli ausameelsele mehele ülekohut teinud.

Rezanovil tekkis plaan võtta laeva juhtimine üle ning hakata kurseerima Alaska ja Hiina vahet. Krusensternil ja tema kaaslastel tulnuks tagasi Peterburi reisida maismaad mööda. Selleks lootis Rezanov tuge leida Kamtšatka kubernerilt Košelevilt. See kuulas mõlema poole argumendid ära ja toetas Krusensterni. Vahepeal seisis ees vastutusrikas sõit Jaapanisse ja seal läbirääkimiste pidamine kaubanduslepingu sõlmimiseks, et seejärel Kamtšatka le tagasi pöörduda. Kuigi Jaapani keisri eitav otsus Venemaaga kaubanduslääbirääkimiste pidamise suhtes ei sõltunud Rezanovi isikuomadustest, mõjutas vastust ootava Rezanovi ebadiplomaatiline ja ülbe käitumine Jaapani ametnike ja tõlkidega märkimisväärselt meremeeste olmetingimusi. Neil tuli taluda kõikvõimalikke absurdseid bürookraatlikke kitsendusi, nad ei pääsenud pikka aega laevalt maale, ka saadikule ei antud algul võimalust end kuival maal sisse seada ning raskendatud oli laevaremondiks vajaliku materjali hankimine. Pärast läbirääkimiste täielikku nur-

jumist sõitis Rezanov väikese laevaga Alaskale ja temaga liitus ka Langsdorff (Löwenstern 2005: II, 408, 507–508), kellelt ilmus hiljem hulk silmapaistvaid uurimusi Kodiaki piirkonna kohta. Osa saadiku kaaslasi oli juba esimese Kamtšatkal peatumise ajal asunud maismaad mööda teele Peterburi poole.

Rezanovi kõrge enesehinnang ei tulnud muidugi päris tühjalt kohalt. Juba 14-aastaselt teenis ta Izmailovo polgus. 1784. aastal (20-aastaselt) sai ta kapteniks ja 1793 Katariina Suure viimase favoriidi, tollal Venemaa mõjuvõimsaima mehe Platon Zubovi esindajaks Venemaa Ameerika-kolooniates. 1794. a sõitis ta Irkutskisse ja pühendus seal Vene-Ameerika kaubanduskompanii tegevuse juhtimisele. Rezanov oli ka andekas keelte alal. Laeval õppis ta ühelt kodumaale tagasipöörduvalt jaapanlaselt jaapani keelt ning jätkas seda Nagasaki juures, oodates jaapanlaste kutses läbirääkimistele. Tulemuseks oli hiljem Peterburis avaldatud jaapani keele õppevahend koos väikese jaapani-vene sõnastikuga. Alaskalt sõitis Rezanov Californiasse, kus abiellus San Francisco komandandi alaealise tütreaga. Hiljem lõi Rezanov tingimused San Franciscost põhja poole jääva Vene tugipunkti Fort Rossi asutamiseks, mis toimus 1812. aastal, s.o viis aastat pärast tema surma.

Venemaa Kaug-Itta tagasi jõudes püüdis Rezanov sealt ratsa Peterburi jõuda, kuid sai raske trauma ja suri Krasnojarskis, kus talle püstitati ausammas. Rezanovi seikluslikust elust inspireerituna on avaldatud ilukirjandust ja mitu helitööd.

Kõige mõjukam Rezanovi alluv laeval oli Vene-Ameerika kompanii ülesandel laevalastiülemaks määratud Fjodor Šemelin. Ta oli üldkajutiseltskonnas kõige vanem, laeva teele asudes 46-aastane.

Šemelin vastutas Vene kolooniatele määratud laadungi kohaletoimetamise eest. Tal tekkis Krusensterniga huvide kokkupõrge Nuku Hival, kui tema ja Rezanov tahtsid Vene-Ameerika kompanii kulul hangitud raudlattide ja muu vahetuskauba eest osta kohalike rahvaste esemeid Peterburi Kunstkamerale ja kaubakompaniile, Krusenstern aga pidas esmatahtsaks värske toidu ostmist laevameeskonnale. Šemelinil oli tähtis roll Hiinas läbirääkimiste pidamisel kohaliku kaubamaakleriga, et vahetada Nevaga sin-

na toodud Alaska karusnahad soodsalt Peterburi kaasa võetavate Hiina kaupade vastu. Nendel hoidis Šemelin silma peal kuni laeva jõudmiseni Kroomlinna. 1816.–1818. a avaldas Šemelin Venemaa esimesest ümbermaailmareisist mahuka ülevaate teose (Šemelin 1816–1818). Terase vaatlejana on ta seal talletanud väga häid tähelepanekuid.

Kantseleinõunik Fedor von Fosse ehk venepäraselt Fjodor Pavlovitš Fosse, kes oli juurtelt sakslane, oli enne Rezanovi reisiseltskonnaga liitumist olnud Peterburi politsei ohvitser. Reisile võeti ta arvatavasti riigivõimu esindajana, kes pidi laevameeskonnaga meelsust kontrollima ja kelle ülesannete hulka olevat kuulunud ka postisaadetiste salajane läbilugemine (Löwenstern 2005: I, 106). Võimalik, et Fosse tegutses niisiis tsensorina, kes pidi kõik laevalt saadetavad reisisõnumid läbi vaatama, kuigi enne reisi algust oli teada, et sellega peab tegelema saadik Rezanov.¹⁷ Võib oletada, et kirjatööde kontrollimine oli põhjus, miks Espenberg hävitas suure hulga oma päevikusissekannetest, sealhulgas kolme poogna ulatuses Nuku Hiva kirjeldusi (Espenberg 1804: 17). Ilmselt oli neis kirjapanekuis heidetud valgust Rezanovi-Krusensterni konflikti tagamaadele. Krusensterni ohvitserid suhtusid Fossesse põlgusega (Govor 2010: 31). Laevareisil hoidus Fosse meeskonnaga suhtlemast ning veetis suure osa ajast tõbist teeseldes oma kajutis. Kui Rezanovi missioon laeval lõppes, saatis ta Fosse maateed mööda Peterburi.

Saadik Rezanovi ohvitser oli Kohila mõisa omanik Hermann Karl von Friederici, kes oli Vene kindralstaabi juures topograaf. 1802. aastal võttis ta teadmiste süvendamiseks tunde Teaduste Akadeemia astronoomi Theodor Friedrich von Schuberti juures. Friederici oli reisil teadlastele väga oluline abimees ja julgestus. Jaapanis oli Friederici koos Kamtšatka kuberneriga Košelevi vennaga saatkonnategevuse põhiorganiseerija (Löwenstern 2005: II, 353–359). Pärast Rezanovi lahkumist laevalt otsustas Friederici tagasiteel liituda laevameeskonnaga, kuid selle ohvitserid ei võtnud teda omaks, kahtlustades teda homoseksuaalsetes kalduvustes ja sel põhjusel tehtud lähenemiskatsetes Moritz von Kotze-

¹⁷Vt Espenberg Kotzebuele 29.5.1803 Peterburis, l. 19.

buele (Löwenstern 2005: II, 604, 668). Pärast laevareisi jätkus Friederici ohvitserikarjäär Vene vallutussõdades kindralmajorina (*Deutschbaltisches...* 1970: 230).

Saadiku kaaskonnas oli ka ilmselgelt juhuslikke inimesi, näiteks Lev Tolstoi sugulane krahv Fjodor Ivanovitš Tolstoi,¹⁸ kes oli duellant ja mängur ning kelle äärmiselt keevaline iseloom põhjustas mitmel korral tõsise konflikti.

Krahv Tolstoi õppis merekadetikorpuses, kus paistis silma julma vimmamehena, taltsutamatu ja metsiku kraaklejana, naistemaiana ja sohitegijana kaardimängus ning mehena, kes oli aldis duelle pidama. Eriti armastas ta ohtlikke seiklusi. Mereasjanduses oli Tolstoi võhik ja jäi laeval tihti merehaigeks. Ümbermaailmareisile olevat ta läinud ainult selleks, et pääseda karistusest osalemise eest Preobraženski polgus toimunud duellil.

Tolstoi alustas tihti tüli kaaslastega, koguni Krusensterni endaga, kuid hoidus pigem ohvitseride kui Rezanovi lähedale. Kui Rezanov kavatses Tolstoi Krusensterni-vastasesse intriigitsemise kaasa tõmmata, tegi Tolstoi selle avalikuks. Tülis kunstnik Kurljandtseviiga kuulus ohvitseride sümpaatia pigem Tolstoile, kuigi ka tema sattus üha enam kaaslaste põlu alla (Govor 2010: 50).

Vähehaaval tekkis Tolstoil identiteedikriis; tal oli vastuolusid ohvitseride ja Krusensterniga, kuid ta ei sallinud ka Rezanovit ning sellest sугenes psüühiline tasakaalutus. Kamtšatkal ei lubanud Krusenstern tal enam reisi laeval jätkata ja enne selle ärasõitu Jaapanisse tuli Tolstoil koos Brinkini ja Kurljandtseviiga, kellest kõigist olid saanud paariad, laevalt lahkuda ning maismaad mööda Peterburi tagasi reisida (Nevski 1957: 119; Lihtšangof 2021: 282). 1805. a augustiks oligi Tolstoi juba Peterburi jõudnud. Tema pärastine elu oli väga seikluslik. Ta sai keiser Aleksander I-lt koguni Peterburis elamise keelu, kuid Soome sõjas 1808. a ja Borodino all 1812. a üles näidatud hulljulguse ja vapruse eest ta rehabiliteeriti ning ta maandus järjekordselt jalgadele. Vanemas eas oli Tolstoi sarved maha jooksnud ja sukeldus Moskvas elades seltskonnaellu, lävides paljude vaimuinimestega, näiteks hilisema

¹⁸Tema kohta vt Tolstoi 1983: 155–184.

Karlova mõisa omaniku Faddei Bulgarini, Gribojedovi ja Puškini. Abielust mustlannast tantsijannaga oli tal hulga lapsi.

Tolstoi haiglane iha kõiki duellile kutsuda ja kirk kaardimängus sohki teha andsid inspiratsiooni kasutada teda negatiivsete tegelaskujude prototüübina nii Puškinile (Tsaretski *Jevgeni Olegini*), Gribojedovile (Repetilov satiirikomöödias *Häda mõistuse pärast*) kui ka tema enda sugulasele Lev Tolstoile (*Dolohhov Sõjas ja rahus*).

Saadiku ihuarsti, Moskvast pärit Fjodor Brinkinit oli Rezanovile soovitanud Vene Teaduste Akadeemia. Brinkin oli õppinud Peterburi kirurgiaakadeemias, kuid teadmata on tema doktoriks promoveerumise koht. Ümbermaailmareisil oli ta aktiivne botaanikuna, herbariseerides Peterburi Teaduste Akadeemia jaoks taimi. Tema erihuviks oli ladina keel, milles ta püüdis ka laeval kaaslastega vestelda, kuid sellega ei mindud kaasa. Brinkin oli pikakasvuline, väga priske ja heleda nahaga, seega põlneeslaste silmis üsna eksootiline. Laeval teda käperdanud pärismaalastel olevat hakanud suu vett jooksuma. Kartes, et ta võib inimsöömise ohvriks langeda, oli Brinkin ainus, kes ei söandanud Nuku Hival maale minna (Govor 2010: 158). Brinkin lahkus laevalt koos Tolstoi ja Kurljandtsevigaga enne laeva ärasõitu Jaapanisse ning pöördus Peterburi tagasi maateed mööda (Nevski 1957: 119). Varsti pärast tagasijõudmist olevat ta sooritanud enesetapu ning tema kogutud materjali saatuse kohta pole midagi teada (Govor 2010: 2).

Kunstnikuna kaasa võetud Stepan Kurljandtsev oli Vene Kunstide Akadeemia hõbemedaliga lõpetanud joonistaja, kuid Langsdorffi teatel ei teinud ta vähemalt kuni Kamtšatkani mitte ainsatki joonistust (Langsdorff 1993: 136). Langsdorffi väitest hoolimata olevat ta reisil siiski hulga pilte joonistanud, kuid ilmselt meeltesegaduses suurema osa hävitanud. Ta olevat suurustanud, et Venemaal võib loendada vaevalt tosin kunstnikku, kes on temaga võrreldavad (Löwenstern 2005: I, 135). Väidetavalt oli Kurljandtsev pigem portreemaalija, kelle loodusvaadete kompositsioon jättis soovida. Laeval sattus ta Tolstoi pilkealuseks, kuid süüdistas enese alandamises laevakomandöri ja ohvitseri. Ohvitseride au riivamise eest kõrvaldati Kurljandtsev laudkonnast ja

jäeti ainsana välja nende hulgast, kellele keisrilt taotleti pensiooni. Krusenstern ei andestanud Kurljandtseville ja keeldus hiljem atlas koostades tema pilte kasutamast (Govor 2010: 2, 24, 33).

Kurljandtsev lahkus laevalt Kamtšatkal enne selle ärasõitu Jaapanisse (Nevski 1957: 119), kuid palus 1818. a Vene keisrilt toetust, esitades Nuku Hiva kuninga pildi. Ametnikud tunnistasid selle viletsaks ja lükkasid tagasi. Tema joonistuste edasise saatuse kohta andmed puuduvad.

Reisijate hulgas oli veel viis jaapanlast, kes olid Vene rannikul sattunud laevaõnnetusse ja pöördusid nüüd koos Rezanovi saatkonnaga kodumaale tagasi. Laeval olnud jaapanlased jälgisid kõike teraselt ja nende päevaraamatutes sisalduvad tähelepanekud on Jaapanis ilmunud (vt Govor 2010: 35, 169).

Nuku Hivalt alates oli tahtmatult laevareisijaks ka üks tätoveeritud silmnäoga prantslane, Joseph Cabrit, kes oli aastaid tagasi ühelt laevalt Nuku Hivale sattunud ja pärismaalaste eluollu sulandunud, nii et tal kulus aega oma prantsuse keele oskuse taastamiseks. Pärast ankru hiivamist jäi Cabrit veel laevale, lootes ise kaldale ujuda. Kuid järsku hakkas puhuma äkktuul ja laev purjetas mõne minutiga lahest avamerele. Nii jäi Cabrit laeva, kavatsetes Havail kaldale minna ja seal mõne teise laevaga Nuku Hivale tagasi jõuda. Kuid nähes havailaste nahahaigusi, otsustas Cabrit paigale jääda (Govor 2010: 60–61, 75, 77). See oli sama tähtis kui hiljem Otto von Kotzebue reisil polüneeslase Kadu jäämine laeva: mõlemad olid olulised infoallikad, aidates uurijatel mõista nende kodupaiga keelt, kultuuri, loodus- ja ühiskondlikke olusid (vt Kähler-Peterson 2015: 52 jj).

Cabrit ei läinud siiski koos Brinkini ja Kurljandtsevigaga Peterburi, vaid viibis aasta aega Kamtšatka kubernerite teenistuses ning reisis alles siis maad mööda Peterburi. Võib vaid kujutleda, kui tihti tuli sel pikal, ligi 12 000-kilomeetrisel teekonnal tätoveeritud näoga võõramaalasel uudishimulike küsimustele vastata.

Cabrit sai hästi tasustatud ujumisõpetaja koha Peterburi merekadetikorpusel, mille kursandid õppisid laevaelu tundma ja said ilmselt ka ujumisõpetust merele avatud Kroonlinnas. 1809. a sõbrunes ta seal poola päritolu garnisonipolgu soldati Tadeusz Buł-

haryniga, keda Venemaal — nime all Faddei Bulgarin — tuntakse kirjamehe ja konservatiivsete vaadetega ajakirjanikuna, Eestis aga Karlova mõisa omanikuna ning Tartus omaaegse hästi tuntud tegelasena. Bulgarin nägi Cabrit's hingesugulast ja pidas vahelduseks tüütule garnisonisõduri elule temaga pikki jutuajamisi (Govor 2010: 77). Hiljem sõitis Cabrit Prantsusmaale, palus seal 1817. aastal võimalust Nuku Hivale tagasi minna, kuid seda ei lubatud. Ta suri 1822. a Prantsusmaal.

Võib arvata, et Espenberg kui hea prantsuse keele tundja suhtles teel Kamtšatkale laeval olijatest Cabrit'ga kõige rohkem ja sai temalt Nuku Hiva olude kohta hea ettekujutuse, mida ta võis kasutada ka oma reisikirjades.

Espenbergi teekaaslasena väärriks esiletoomist ka Nadežda madrus-puusepp Tarass Gledianov, kes küll ei kuulunud kapteni ühiskajuti seltskonda, kuid kellega Espenberg pärast ümbermaailmareisi tihti kokku puutus. Laeval paistis Tarass silma nutikuse ja osavusega: kui nappis värsket toitu, püüdis Tarass liikuvalt laevalt harpuuniga tuunikala; Nagasakis, kus laev tuli remondi ajaks tühjaks teha, tegutses ta kavalalt ja julgelt laeva rottidest puhastamise aktsioonis (Löwenstern 2005: I, 54; II, 377). Võib vaid kujutleda, milline tööpinge oli Gledianovil puusepana enne Jaapanisse jõudmist taifuunis rängalt viga saanud laeva hoidmisel edasipurjetamiseks kõlblikuna! Alates 1811. aastast on Gledianov Espenbergi kirjades Krusensternile üks kõige sagedamini mainitud isikuid. Kui Makar Ratmanov vedas 1812. a Tallinnast Soome sõdureid, sõitis Gledianov tema laeval Borei ilmselt madrusena kaasa.¹⁹ Arvatavasti oli Gledianov Krusensterni Peterburis ja Inglismaal viibimise ajal tema pere teenriks Kodilas ja Lohul. Kui Krusenstern 1816. a Kiltsi mõisa elama asus, jäi Gledianov tema kauaaegseks teenriks ja usaldusisikuks, keda Krusensternide pere kõrgelt hindas ja austas. Ilmselt oli Gledianov puusepana ka 1816. a Kiltsi mõisa ümberehitamisel asjatundlikuks ülevaatajaks. Tallinnasse sattudes külastas Gledianov nii mõnigi kord Espenbergi.²⁰ Hiljem abiellus Gledianov eesti talutüdrukuga ja

¹⁹Espenberg Krusensternile 28.8.1812, l. 79.

²⁰Espenberg Krusensternile 29.1.1819, l. 148; 23.3.1820, l. 172.

Krusenstern eraldas neile oma karjamõisast rendivabalt väikese krundi (Krusenstjern 1991: 196).

Milline oli laudkonnaliikmete sotsiaalne staatus, mis kindlasti mõjutas seltskonna hierarhilist liigendatust? Kapten Krusenstern ise kuulus kaptenleitnandina 8. teenistusastmesse ehk klassi, vanemleitnant Ratmanov ning leitnandid Golovatšov, Romberg ja Löwenstern aga 9. klassi; vaid Bellingshausen, kes reisi alguses oli mitšman, kuulus 10. klassi. Teadusdoktori kraad oli 18. sajandi keskpaigast alates võrdsustatud 9. teenistusastmega (Ivanov 1994: 15).

Rezanovi ja tema kaaskonna teenistusastmed olid aga kõrgemad kui ohvitseride ja nendega samal tasemel seisvate doktorite omad. Rezanov tõelise kammerhärрана kuulus 6. klassi, olles nõnda laevakaptenist tunduvalt kõrgema sotsiaalse staatusega. Fosse õuenõunikuna oli 7. klassis ja Friederici majorina Krusensterniga võrdsel, 8. astmel. Tolstoi alamkaardiväeleitnandina kuulus küll 10. klassi, kuid oli aadlikuna krahviseisuses. Espenberg oli niisiis samal astmel ohvitseridega ja ka reisi lõppedes talle määratud eluaegne pension — 1000 rubla aastas — oli sama suur kui ohvitseridel.

Õuenõuniku tiitli saanud leitnandid ja doktorid — seega siis ka Espenberg — tõusid kaks astet kõrgemale: 9. astmelt 7.-le, millega kaasnes õigus omandada isiklik, s.t mittepäritav aadlitiitel. Espenberg märkis juba enne reisi algust August von Kotzebuele saadetud kirjas, et osavõtt ümbermaailmareisist annab ka kõige tühisemale indiviidile teatud kuulsuse ja et arstil on Venemaal igatahes tulevik kindlustatud.²¹

Laevajuhtkonna ja teadlaste kui mikroühiskonna liikmete normaalseks suhtluseks oli väga tähtis ühise keele leidmine — sõna otseses mõttes. Keeleprobleem oli kindlasti üks laudkonna liikmete vaheliste mittemõistmiste ja lahkkelide olulisi allikaid. Laevajuhtkonna ja teadlaste hulgas oli loomulikuks kõnekeeleks saksa keel. Laevaohvitseride ja madruste töökeel oli seevastu vene keel. Löwensterni ja Espenbergi vene keele oskus oli reisi alguses

²¹Espenberg Kotzebuele 6.3.1803, l. 11.

veel puudulik, kuid madrustega suheldes nad kolme aasta jooksul selle ilmselt omandasid.

Rezanovi saatjaskond ja madrused olid venekeelsed, Espenberg suhtles Rezanoviga prantsuse keeles. Kuid vene keele puudulik tundmine ei seganud Espenbergil mängimast raha peale kaardimängus, kus osalejateks olid venelased Ratmanov, Golovatšov, Tolstoi ja ajuti ka Fosse (Löwenstern 2005: I, 54, 70). Tilesius polnud Sondermanni arvates kuigi tugev ei inglise, prantsuse ega vene keeles (Sondermann 2016a: 37), kuid Schendeli teatel oli Tilesius prantsuse keelt õppinud juba lapsepõlvest peale ning inglise, ladina ja itaalia keelt õpingute ajal (Schendel 2015: 32). Romberg kui vene kultuuriidentiteediga sakslane suhtles nii saksa kui ka vene keeles (Govor 2010: 15–16, 37).

Espenberg toob naljaka nurga alt esile oma tähelepanekud selle kohta, kuidas suheldi nende rahvaste esindajatega, kelle keelt ei osatud. Näiteks Nuku Hival kõnetas saksa teadlane pärismaalast vene keeles, madrused aga portugali keeles; Brasiilias soovis üritati hakkama saada inglise ja taani keeles. Kortermeister Ivan Kurganov püüdis kõikjal suhtlust alustada saksa keeles, kuigi teadis sellest vaid kahte sõna: *wollen Sie* — kas te võiksite/sooviksite (Espenberg 1804; Govor 2010: 46).

ÜHISKAJUTI SELTSKONNA TEGEVUS

Kogu reisi kõige ühetoonilisemaks perioodiks kujunes pooleaastane sundviibimine laeval Nagasaki all. Seal reidil olles möödusid päevad enamasti nõnda. Pärast hommikust teejoomist tegeles igaüks joonistamise, kirjutamise, lugemise, tõlkimise, õppimise või muu sellisega. Vaikust katkestasid aeg-ajalt vaid mõned märkused ja jutuajamised. Kui vilistatakse *schabasch*'i,²² lähevad kõik tekkile. Espenberg annab õpetust vehklemises (Löwenstern 2005: I, 317). Meenutagem, et parkümmend aastat varem oli Espenberg Jena ülikoolist kümneks aastaks välja heidetud just sellepärast, et oli valmis duellil võitlema nõrgema vehklemisoskusega kaastudengi eest. Kell 11 istutakse lauda. Kella kolmest tegelevad kõik

²²Vn *шабашу* — puhkepaus, vaba aeg. *Toim.*

jälle hoolsasti oma asjadega ja töötavad kuni teejoomiseni. Pärast teejoomist tegeleb igaüks oma meelisharrastusega: mängitakse pilli, vilistatakse, lauldakse, mängitakse kaarte ja lärmatakse. Hea ilma korral ühiskajuti seltskond elavnes ja musitseeris: Romberg mängis esimest viiulit, Rezanov teist, Tilesius bass-viiulit, Langsdorff altviiulit, Friderici esimest flööti, Horner teist flööti; ülejäänud olid ühtaegu orkestri kuulajad ja muusika hindajad (Löwenstern 2005: I, 39; Krusenstjern 1991: 69). Peaaegu kõik harjutasid kätt joonistamises, mida oldi õppinud kadetikorpuses (Govor 2010: 43). Pärast õhtusööki kadusid kõik üksteise järel ühiskajutist ja kella poole üheteistkümnest juba magati (Löwenstern 2005: I, 318).

Kuidas möödus aga õhtune vaba aja veetmine tavaolukorras? Kuna magamiskajutid olid töötamiseks liiga väikesed ja pimedad, istuti koos ühiskajutis sellesama suure söögilaua taga, peeti päevikut, parandati rõivaid ja vesteldi, millega kaasnes punši joomine; muusikahuvilised mängisid pilli (Langsdorff 1993: 4). Löwenstern on oma päevikus igaõhtust vabaajamelu kirjeldanud nii kujukalt ja värvikalt, et see vääriks siin kordamist hoolimata sellest, et seda on refereerinud nii Krusenstjern (1991: 68) kui ka Schendel (Schendel 2015: 81).

Esitagem laudkonnaliikmete õhtuse tegevuse kohta paar näidet, mille tähelepanelik Löwenstern on oma päevikus talletanud. Ta pani selle kirja pärast seda, kui ei suutnud lärmiga harjuda ja taandus oma kajutisse: rohelise linaga kaetud laua ääres õpib Rezanov valjuhäälselt jaapani keelt; Langsdorff õpetab Fossele ja Tolstoile inglise keelt, nagu oleksid kajutis nemad üksi; Friederici joonistab Santa Cruz de Tenerife kaarti; Tilesius kirjutab päevikut; Espenberg õpetab kahele Kotzebuele aritmeetikat, parandab nende ohtraid vigu ja manitseb neid tähelepanelik olema; Horner teeb astronoomilisi arvutusi; Bellingshausen joonistab Nadeždat; Romberg nõjatub vastu oma kajuti ust ja mängib sordiiniga viiulit; Brinkin loeb poolvaljusti ladina keeles; kunstnik Kurljandtsev seisab seinale nõjatudes ja vaatab hajameelselt kõike toimuvat; igal sisenejal ja väljugal on midagi küsida või öelda; ning siis saabub Ratmanov malelauaga ja kutsub Espenbergi üht partiid mängima (Löwenstern 2005: I, 52–53).

Või teine näide: jaapanlane Kiseleff (nagu Löwenstern tema nime kirjutab) õpetab Rezanovile jaapani keelt; Langsdorff, Fosse ja Kotzebued õpivad inglise keelt; Espenberg õpetab Friedericile ja Kotzebuedeale prantsuse keelt ning Bellingshausen Hornerile vene keelt; isegi krahv Tolstoi võtab Bellingshausenilt õpetust aritmeetikas ja geomeetrias; Krusenstern, Horner ja Löwenstern teevad astronoomilisi arvutusi; Tilesius joonistab kalu; kunstnik Kurljandtsev tegeleb oma käsitööga (Löwenstern 2005: I, 60).

Kui laev oli Jaapanist Kamtšatkale tagasi jõudnud ja Rezanov oma kaaskonnaga aluselt lahkunud, tekkis ühiskajutis senise melu asemel äärmine vaikus, igauks nohises omaette. Kellelegi ei mõjunud reisijate lahkumine laevalt häirivamalt kui Espenbergile, sest polnud enam kellegagi lobiseda. Ohvitserid joonistasid kaarte või olid valves, teadlased süvenesid oma töödessa (Löwenstern 2005: II, 531).

ESPENBERGI ISELOOM JA KÄITUMISE ISEÄRASUSED

Löwensterni päevaraamat on omamoodi sotsiomeetriline allikas, mis näitab kolme aasta jooksul kitsasse keskkonda surutud laudkonnaliikmete, üksjagu enesekesksete ja suurte karjääriambitsioonidega isiksuste omavahelisi suhteid ja sisepingeid. Ahtas liikumisruumis ei jäänud varju kellegi, isegi mitte Löwensterni enda tugevad ega nõrgad küljed. Löwenstern on kriitiline peaaegu kõigi laudkonnakaaslaste suhtes. Tihti häirivad teda ka Espenbergi ebameeldivad, korduma kipuvad käitumismustrid ja harjumused, mille ta paneb tema kõrgema vanuse ja ka puuduliku lastetoa arvele. Kuid sellegipoolest peab Löwenstern Espenbergi õiglaseks ja ausaks inimeseks: ta on kogenud ja kohusetundlik arst, kes muretseb oma patsientide pärast; haigestunu ravi edukus on talle väga tähtis ja ta elab raskelt üle, kui ravi ei anna loodetud tulemust. Kuid Espenberg on ja jääb veidrikuks, kes on liiga vana selleks, et oma pahameelt tekitavatest harjumustest vabane da (Löwenstern 2005: I, 316).

Kui enamikul laevameeskonna liikmetest olid olemas nii füüsilised eeldused, kutsumus kui ka motiveeritus mitmeaastase me-

rereisikatsumuse läbitegemiseks, siis Espenberg polnud kolmeaastasele merereisile asudes karastunud ei füüsilise ega vaimse pinge talumiseks. Tema laevasõidukogemus piirdus ehk vaid ülikoolireisidega Tallinnast Travemündesse ja tagasi seilavatel kaubalaevadel. Et ta nõustus 40. eluaastates, eriti veel kogu laevameeskonna tervise eest vastutavana, sellist reisi ette võtma, näitab äärmiselt usalduslikku sõprusuhet Krusensterniga ning erakordset uudishimu kõige eesootava tundmatu vastu. Ajendina ei saa muidugi eitada ka 2000-rublast aastapalka.²³ Krusenstern mõnab, et vaid lähedase sõpruse tõttu nõustus Espenberg seda pakumist vastu võtma (Krusenstern 1987). Ja samal ajal näitab see ka Krusensterni enda suurt usaldust Espenbergi vastu. Oleks ju Krusensternil olnud võimalik laevaarstiks valida ka mõni end mereväeteenistuses tõestanud meedik, kas või näiteks Espenbergist seitse aastat noorem Thomas Friedrich Sabler, kes oli olnud kuus aastat arst Tallinna mereväehospitalis ja laevastikus. Tõsi, just enne seda, kui Krusenstern 1802. a laevameeskonda komplekteerima asus, oli Sabler saanud Peterburi meditsiiniprofessori koha.

Juba Kroonlinnast alates sai selgeks, et Espenberg talub väga halvasti laeva õõtsumist (Löwenstern 2005: I, 9). Löwenstern nendib korduvalt, et keegi ei pea laevaelu ebamugavusi nii väljakannatamatuks kui Espenberg: kui laev pisutki kõigutab, on ta halvasti tujus ning suhtlemisel tõrges ja pinges, mis on talle endalegi ebameeldiv ja teeb ta veel enam pahuraks (Löwenstern 2005: I, 72, 50). Seejuures oli üsnagi tavaline, et muutlikud tuuled tekitasid merel tugevat ja korrapäratut säbarlainerust, mille tagajärjel laevad õõtsusid kord vöörast ahtrisse, kord küljelt küljele, ning esines tugevaid maruhoogusid (Nevski 1957: 64). Kuid nähtavasti harjus Espenberg sellega aegamisi ära, sest mida kauem oli reis kestnud, seda harvemaks jäid Löwensterni sellesisulised tähelepanekud. Kui enne Jaapanisse jõudmist sattus laev raevutseva tai-fuuni meeleva, nii et laevahukk näis olevat vältimatu ja kõik valmistusid surmaks (Löwenstern 2005: I, 266), siis Espenbergist ei tee Löwenstern enam juttu enne kui alles Jaapanis.

²³Espenberg Kotzebuele 6.3.1803, I. 11.

Löwensterni ärritas Espenbergi enesekesksus, samuti mere-mehele sobimatu distsiplineerimatus: Espenberg tõuseb üles alles keskpäeval ja on veel üsna mugavalt hommikumantlis, sellal kui kõik teised on juba ammu riides ja tegutsemas. Kui keegi seda märkab, teeskleb ta kohe haiget (Löwenstern 2005: I, 49).

Espenbergil on laialdased teadmised, kuid ta kehtestab end väga ebadelikaatselt. Ta tunneb, et on haritum kui laevakaaslased (Löwenstern 2005: I, 50). Vaidluses peab tal alati õigus olema ning kui keegi talle järele ei anna, muutub ta ägedaks ja sarkastiliseks. Kui aga kodurahu huvides järele antakse, ütleb ta kas otse või vihjamisi: näed, kui rumal sa oled ja kui arukas mina olen. Löwensterni pahandab, et Espenberg on endale kätte võidelnud hulga eesõigusi. Kui on näha midagi harvaesinevat, tahab ta alati esimesena kohal olla, ja kui ta jääb millegi nägemisest ilma, siis ütleb, et teda tahetakse ärritada.

Sõites kas laevalt maale või maalt laevale, on ta valmis esimesena paati astuma, nõnda et kõigil teistel tuleb tema järel oodata. Kui see nõnda ei lähe, saab ta pahaseks, kuid et mõni silmapilk ise oodata, selleks on ta liiga kannatamatu. Kui ollakse ostnud haruldusi, mida tal veel pole, siis ütleb ta, et tal on kõik nina eest ära ostetud. Laiskusest mängib ta ise haiget ja laseb end oma kajutis teenindada ning endale ekstra roogi valmistada, olgugi et on üsna terve.

Nii nagu Löwensternile võis ka teistele lauakaaslastele olla võõrastav Espenbergi aplus. Löwensterni üllatab, et Espenberg peab oma liigsöömise pärast kuulma palju teravaid märkusi, kuid ometi ei loobu sellest! Ta lausa viskub söögi ja joogi kallale, nagu oleks palju päevi nälginud. Seda eeskuju kipuvad järgima ka mõned teised ja nõnda hakkab peale talumatu söögikausi enda kätte kiskumine. Espenbergil on harjumus kuhjata oma taldrikule parimad toidupalad, hoolimata sellest, et nii mõnelegi teisele jääb järele vaid killuke. Ometi, nagu märgib Löwenstern, on kombekusest üleastujad koolieast väljas ja keegi ei saa hakata neile kombeid õpetama (Löwenstern 2005: I, 126).

Kui Espenbergi taldrikutäis mingit tähelepanu ei ärata, kugistab ta oma portsjoni ahnelt alla, enne kui kauss ringiga tagasi

jõuab. Kui see siiski võimalik pole, kannab ta oma saagi väikeste kiirete sammudega oma kajutisse ja ruttab tagasi, kuni teised pole veel kõike ära söönud (Löwenstern 2005: I, 151).

Halb on see, et Tilesius on hakanud Espenbergi eeskuju järgima. Kui Espenberg pisut järele mõtleb, näib ta aru saavat, et ei talita õigesti, kuid see ei kesta kaua. Söögilauas tahab ta, et teda esimesena teenindataks. Nõnda otsib ta kõige soodsama koha ja istub sageli terve tund enne söögiaega oma toolile. Teejoomisel on tal üks, lõunasöögil teine ja õhtusöögi ajal kolmas koht, ehkki üldiselt on igäihel laevas oma koht, mida kogu reisi ajal hoitakse. Kui juhtub, et Espenbergi siiski viimasena teenindatakse, pragab ta teenindaja läbi, nagu oleks suur õnnetus juhtunud (Löwenstern 2005: II, 591).

Kui Espenbergile söök ei maitse, laseb ta ühisest toidumoonast endale eraldi roa keeta, mängides selleks haiget. Brasiilias Santa Catarinas ostis Espenberg endale põrsaid ja kanu, kuigi see polnud laevas lubatud, sest muidu oleksid kõik hakanud end ise varustama. Löwenstern ütleski Espenbergile, et kui igäüks ostaks endale nii palju seapõrsaid kui tema, poleks laeval enam kohta, kus neid hoida (Löwenstern 2005: I, 132, 143).

Brasiiliast saadik olid kindlaks määratud ka veeportsjonid. Igäüks sai kaks kruusitait päevas ja esialgu tulid kõik selle hulga toime, sest ilm oli jahe. Soojemate ilmade saabudes ja soolalihadieediga muutus aga vajadus vee järele suuremaks ja nii mõnigi kurtis, et veeportsjonist ei piisa. Löwenstern mainib irooniliselt, et doktorid polnud suutelised piiri pidama. Õhtul tegid Espenberg ja krahv Tolstoi veepuuduse üle suurt lärmi, nagu oleksid janusse suremas. Nii kui veeanum oli sisse kantud, tõstsid Espenberg, Langsdorff, Tilesius ja Tolstoi üheaegselt oma klaasid üles: igäüks tahtis esimene olla, et klaasitais vett kohe ära juua ja pärast juurde küsida, arvestamata, et mõni teine võib veest ilma jääda (Löwenstern 2005: I, 149).

Kui Espenbergi kord oli söögikorrapidaja olla, puudus toidu jaotamise vastu igasugune usaldus. Kord laskis kapten haigete jaoks ühe põrsa veristada ja andis selle Espenbergile jaotamiseks. Nii mõnigi mainis, et nüüd on küll kits kärneriks pandud, ja üt-

les lauas otse välja, et on lubamatu lasta sööki kajutisse viia — Espenberg hoidis nimelt praadi oma kajutis (Löwenstern 2005: I, 194).

Löwensterni pilgu läbi Espenbergi käitumist jälgides tundub, et tegu on tüüpilise kompulsivse toitumishäirega, s.t ülesöömise ehk toidusõltuvusega. Selle põhjuseks võib olla pidev emotsionaalne stressiseisund, mis on tekkinud võimetusest laeva kõikumisega toime tulla. Espenberg jätkab enamasti söömist ka pärast täiskõhutunde saavutamist ega suuda söömist lõpetada. Ta sööb väga kiiresti isegi siis, kui ei ole näljane; sagedasti viib ta söögi kajutisse ja einestab seal üksi.

Ülesöömiseega kaasnevad üldiselt süümepeinad, kahetsus ja depressioon. Toit on vahendiks, et saada kuidagi jagu laeva õõtsumisest tingitud stressist. Kui ta ei saa süüa, kutsub see esile sügava meeleolulanguse ja ärrituse. Samal ajal mõistab Espenberg, et toimib valesti ning et selline söömisharjumus paistab meeskonnakaaslastele kindlasti ühtaegu kentsakas ja ebameeldiv.

Arvatavasti võib Espenbergi käitumise vähemalt osalt panna ka puuduliku lastetoe arvele, nagu täheldab Löwenstern. Kasvas ta ju varases nooruses taluperes ning sakste seltskonda jõudmise kultuurišokist võib-olla üle ei saanudki. Aruka mehena mõistis Espenberg ise oma puudust väga hästi ja vihastas tihti enda peale. Löwenstern kommenteerib, et kõige talumatum ongi Espenberg siis, kui ta iseenda peale vihastab. Ta tusatseb Löwensterni sõnul sagedasti endamisi, toriseb ja pahandab iseenda peale (Löwenstern 2005: I, 50).

Samas võib ka mõista, miks Espenberg pidi esimesena endale toitu saama: oli ju laevaarsti ülesanne kontrollida, et koka valmistatud toit oleks tervislik ja mitte liialt üksluine. Espenbergil on alati midagi laita, kord on tal tee liiga kange, siis kohv liiga lahja (Löwenstern 2005: I, 50).

Kui aga Espenbergi kord oli lauakatmist korraldada, olid kõik ebameeldivused ületatud. Espenberg võtab asja täie rahulolu ja vastutustundega ning tegutseb kiiresti (Löwenstern 2005: II, 661). Kuid viperusi juhtus siingi. Kord oli õhtusöögiks keedetud äsja ostetud värske kala, kuid kokk ei puistanud vette piisavalt soola.

Espenberg saatis kausi kõöki tagasi, käskis rohkem soola panna ja kala uuesti läbi keeta. Ägedus, millega Espenberg seda teha käskis, ja kalduvus kõigega liialdada ehmatas kokka sedavõrd, et ta kaotas mõõdotunde, lisis kalale aina rohkem soola ja keetis selle täiesti üle. Kui kauss uuesti lauale toodi, polnud uhhaal tegu ega nägu. Lauakaaslased panid süü armutult Espenbergile, kuigi see oli lähtunud vaid headest kavatsustest (Löwenstern 2005: II, 684).

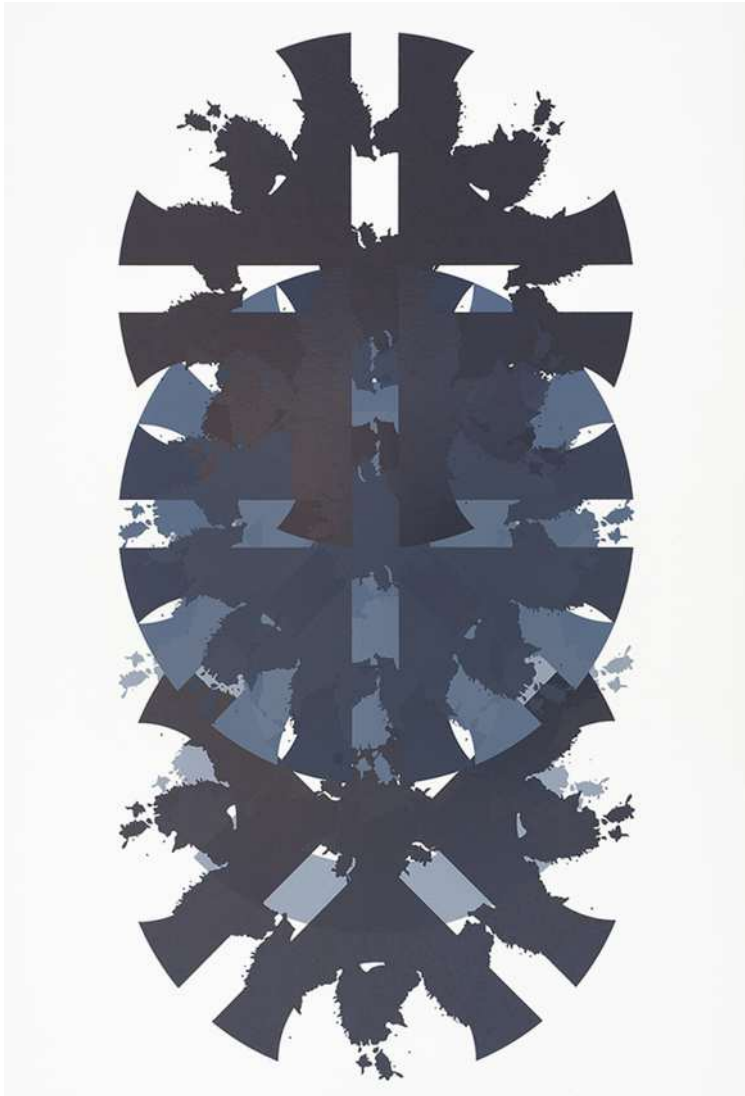
Kamtšatkal selgitas Espenberg korduvalt, et kalu tuleks usside pärast rohkem soolata ja keeta. Tema nõu ei võetud aga kuulda ja peale Krusensterni, Espenbergi enda, Löwensterni, Horneri ja veel mõne olid kõik kuude kaupa kimpus paelussidega ja pidid ussirohtu võtma (Löwenstern 2005: II, 684).

Selle osa kokkuvõtteks võib öelda, et laevaohvitser Löwensterni päevik oleks ajaloolastele ja psühholoogidele rikkaliku andmestikuga allikaks sotsiomeetriliseks uuringuks mitme psühholoogiavaldkonna vaatenurgast: väikeste rühmade teooria, ruumipsühholoogia, kliiniline psühholoogia ja õpipsühholoogia. See kolmest aastast rohkem kui poole ajast muutlikes ilmastikutingimustes väikest ühiskajutit jagama sunnitud paarikümnepealine inimrühm koosnes erinevate iseloomude ja käitumismustritega, eetiliste tõekspidamiste, motiivide, eesmärkide ja vaimse pingetaluvusega isiksustest. Vähest privaatsust pakkusid neile vaid kitsad ja umbsed magamiskajutid. Ühiskajutis tehti korraga nii loovat tööd (väliuuringute ja muljete kokkuvõtmine päevikutes ja artiklites, loodusobjektide joonistamine) ning õpiti ja õpetati keeli ja matemaatilisi aineid kui ka lõõgastuti (kaardi-, male- ja pillimäng). Sellises mürarikkas olukorras olid peaaegu mitte millestki kerged tekkima inimestevahelised tülid, psüühilised häired (toitumishäire Espenbergil, tõrjutusetunne Tilesiusel) ja etnilised pinged.

Raske oleks nõuda sellises tugeva taustamüraga keskkonnas teismelistelt Kotzebuedelt keskendumisvõimet keelte ja matemaatika õppimisel ning nende mentorilt Espenbergilt piisavat kannatlikkust. Stressiolukorda võimendasid väga muutlikud loodusolud ja üksluine toit. Peatustes uute muljete kogumine, värske toit, isikliku füüsilise ja psühholoogilise suhtlusruumi avar-

dumine, seksuaalsuhted kohalike prostituutidega andsid võimaluse vaimseks, hingeliseks ja füüsiliseks lõõgastumiseks ja taastumiseks. Rezanovi ja Krusensterni vastasseis pani proovile rühmeliikmete otsustusvõime. Igatahes said neist piirsituatsiooni künniseni ulatuvatest vastasseisuolukordadest tugevust juurde Krusensterni, Horneri, Espenbergi ja vendade Kotzebuede sõprussuhted, mis jäid püsima aastakümneteks.

(Järgneb)

RAUL MEEL. Aknad ja maastikud 116-1 (1991)

REALISM SISSERÄNDE-EETIKAS

James S. Pearson

Tõlkinud Riin Kõiv

Moraali- ja poliitikafilosoofia ajaloos kohtame ikka ja jälle näiteid sellest, kuidas üks või teine mõtleja püüab õdnestada usaldust oma vastaspoole vastu, kuulutades tema vaated idealistlikuks või ebapraktiliselt utoopiliseks. Omaenda normatiivsete soovitude usaldusväärsust tavatsevad sellise argumenteerimisstrateegia harrastajad suurendada seeläbi, et serveerivad neid “realistlikena”. Sõna “realistlik” all peavad nad üldjuhul silmas midagi järgmist: *reaalse maailma piirangutega arvestav* ja sellisena *teostatav*. Kuid kirjeldatud strateegia on samavõrd kahtlane, kui see on tavaline. Sest moraalse ja poliitilise tõeluse loomus näib olevat empiirilisel suuresti hämar ja muutlik, miski, mille üle võib lõpmatuseni teoretiseerida ja vaielda. Niisiis, kui mõni mõtleja end realistiks nimetab, peaksime igati õigustatult valvsaks muutuma. Selles essees selgitan, miks viimase aja sisserändeteoreetikutel tuleks selles suhtes olla eriti ettevaatlik.

Sisserändega tegelevat filosoofiat läbib hetkel sügav lõhe. Ühel pool seisavad nõndanimetatud realistid, teisel pool, nende vastas, “idealistid”. Idealismileeri esindajate püüdluseks on selgitada välja, millised moraalselt sidusad sisserännet ja piirivalvet reguleerivad reeglid võiksid kehtida *ideaalses maailmas* — maailmas, kus peame siduvaks liberaaldemokraatlikke väärtusi nagu ausameelsus, liikumis- ja ühinemisvabadus, õigus omandile,

“Realism in the Ethics of Immigration.” Ilmumas ajakirjas *Philosophy and Social Criticism* (DOI: 10.1177/01914537221079676). Tõlgitud käsikirjast.

õigus mitte olla põhjendamatult allutatud sunnile (vt nt Carens 1987, 2013; Abizadeh 2008; Kukathas 2004; Benhabib 2004). Ühesõnaga, idealistide agendaks on seada ambitsioonikaid moraaliideale, mille poole ühiselt pürgida. Joseph Carens (1996), üks esimesi teoretikuid, kes sisserände-eesika kontekstis idealismi ja realismi eristas, seob idealismi tugevalt avatud piiride pooldamisega. Selline seos on igati loogiline, sest praegustes geopoliitilistes oludes kujutavad avatud piirid endast vägagi ambitsioonikat eesmärki, mida meie eluea jooksul tõenäoliselt ei saavutata.¹

Ent ka enamik idealistlikke teoretikuid peab pikas plaanis teostatavust oluliseks. Nad usuvad, et nende ideaale on võimalik *ellu viia*, ega niisiis arva, nagu ehitaks nad pilvelosse. Nagu Carens (2013: 301) ühemõtteliselt sedastab: “ka ideaalset teooriat piirab printsiip, et pidamine eeldab võimalik olemist”. Selles järgivad idealistid Rawlsi, kes püüdis sõnastada “realistlikku utopiat” — teooriat ühiskonnast, mis “käsitab inimesi nii, nagu nad (loodusseaduste päraselt) on, ning konstitutsioonilisi ja kodanikuõigusi, nagu nad olla võiksid” ning mille alusprintsiibid ja ettekirjutused rakenduksid ja toimiksid parasjagu eksisteerivates poliitilistes ja sotsiaalsetes oludes (Rawls 1999: 13).² Nagu Rawls nii püüavad ka idealistlikud sisserändefilosoofid selgitada välja, mida me peaksime tegema *praegu* — neis mitteideaalsetes tingimustes, millega siin ja praegu vastakuti seisame —, et viia täide nende eesmärgiks seatud utopiat. Sealjuures jäävad aga idea-

¹Sellegipoolest tasub märkida, et paljud avatud piiride pooldajad peavad ka praeguste, tegeliku maailma poliitiliste probleemide lahendamist oluliseks ülesandeks (vt nt Carens 2013). Avatud piire pooldavateks idealistideks on näiteks Carens (1987), Abizadeh (2008) ja Seyla Benhabib (2004: 221). Olgu märgitud seegi, et nii mõnegi kommentaatori väitel nõuavad meie liberaalsed sidumused suhteliselt *suletud* piire ja seda isegi ideaalses maailmas (nt Blake 2013a; Wellman 2008; Pevnick 2011). Kuna sellised teoretikud ei püüa suruda läbi üleliia ambitsioonikaid muudatusi praeguses sisserändepoliitikas, ei liigitu nad idealistideks siinses essees eeldatud tähenduses.

²Olgu märgitud, et konstrueerides oma nägemust realistlikust utopiast, lükkab Rawls (1999) ühtlasi tagasi kosmopolitismi selle tugeval kujul.

listide normatiivsed püüdlused märkimisväärselt ambitsioonikaks ja kaugeleaatavaks. Ning taas kord sarnaselt Rawlsiga on nende eesmärgiks venitada ja laiendada tavaliselt teostatavaks poliitiliseks võimalikkuseks peetava piire (Rawls 1999: 11). Kujutledes uusi poliitilisi ideaale ei piirdu sisserändeidealid niisiis kaugegtki sellega, mida on võimalik teostada ilmselgelt ja lühikese aja jooksul.

Realistid seevastu püüavad sõnastada sisserände-eetikat, mille ainsaks fookuseks on praeguse poliitika suunamine. Nii põlgavad nad ideaalse teooria ära kui üleliigse või lausa nende eesmärkidele vastu töötava, pea pilvedes mõtlemise (vt nt Miller 2016c: 1. ptk). Realistid peavad oma eesmärgiks visandada sisserändepoliitika, mis oleks võimalikult eetiline neis reaalse maailma piirangute tingimustes, millega valitsustel siin ja praegu arvestada tuleb (kus “siin” osutab laias laastus liberaaldemokraatlikule Läänele). Üldjuhul kaitsevad sisseränderealistid küllaltki ranget sisserändepoliitikat sel ilmsel põhjusel, et mis tahes üleskutset piirid avada pole lähemas tulevikus võimalik järgida.³ Kui mõned autorid liigitavad end ühe või teise realismivormi pooldajaks otsesõnu (nt Bauböck 2020: 359; Hendrickson 1992; Little, Macdonald 2015: 385; Miller 2016c: 16–17), siis teised on liigitatud realistideks tagantjärele — näiteks nimetab Carens (1996) realistidena Michael Walzerit ja utilitarist Henry Sidgwicki, olgugi et kumbki ise seda terminit oma sisserändefilosoofia kirjeldamisel ei kasuta.

Viimastel aastakümnetel on realistide ja idealistide eristamine muutunud väga tavaliseks, seda kasutavad sisserändefilosoofialaste kirjutiste liigitamisel nii need, kes end ise realistideks või idealistideks peavad, kui ka erapooletud teoreetikud (vt nt Miller

³Bauböck (2020) on siin erand, sest ta püüab kaitsta “küllaltki avatud” piire realistlikust lähtekohast. Tuleb märkida sedagi, et Milleri (2016b: 18) väitel “oleks kahtlemata võimalik, et riigid loobuvad piirialvest ning avavad oma territooriumi kõikidele tulijatele”. Ent ta lisab, et kuigi selline käik oleks *füüsiliselt* teostatav, ei oleks see teostatav *tegelikult*, sest enamikus liberaaldemokraatlikes riikides puuduks sel demokraatlik toetus, mistõttu oleks selle teokssaamine äärmiselt ebatõenäoline.

2016c: 1. ptk; Carens 1996, 2013; Parvin 2017).⁴ Ent nagu siinses artiklis näeme, on mõjuvaid põhjusi kahelda selle eristuse sisukuses, nii nagu seda praegu mõistetakse. Näeme, kuidas realistide alused reaalsusele pretendeerida ja end seeläbi idealistidest opponentidest eristada sulavad, kui need lähema uurimise alla võtta.

Peaaegu täiesti sõltumatult sisserände-eetikas toimuvatest aruteludest on toimunud realismi taassünd poliitilises teoorias (vt nt Galston 2010; Geuss 2008, 2017; Honig, Stears 2011; Newey 2001; Rossi, Sleat 2014; Williams 2005). On märkimisväärne, et arusaam realismist, millega nii mõnedki selle taaselustumise juhtivad kujud (kutsugem neid *uusrealistideks*) toimetavad, on intrigeerival viisil vastuolus sisserände-eetika debattides valitseva käsitusega realismist.⁵ Realistlike ja idealistlike sisserändefilosoofide eristusele kavatsen ma kahtlust heita suuresti just seda mõistelist lahknevust uurides.

Uusrealismiks nimetatud vaadete teoreetilisele mitmekesisusele vaatamata on neil märkimisväärseid ühisjooni. See ei üllata, sest enamik uusrealistlike filosoofe määratleb end realistidena teadlikult, mis osutab, et vähemalt mingis üldises mõttes näevad nad end osana ühtsest liikumisest ja seega jagamas teatud ühiseid eesmärke. Näiteks paljud neist jagavad soovi võidelda “poliitilise moralismiga”. Moralistlikud poliitilised filosoofid on uusrealistide järgi need, kes käsivad poliitikat — ekslikult — “rakendus-eetikana” (Williams 2005: 2; Geuss 2008: 1. ptk; Newey 2001: 5. ptk). Moralistidele, kelle näideteks on Kant ja varane Rawls, pannakse süüks, et nad tõlgitsevad poliitilist teooriat kui teadust, mille sihiks on selgitada välja, kuidas struktureerida tsiviilinstitsioonide nii, et neis kehastuksid üldised moraalimaksiimid. Uus-

⁴Tuleb siiski mainida, et paljud sisserändefilosoofid ei identifitseeri end ei idealistide ega realistidena ega paigutu ka sisulises mõttes kuigi hästi kummassegi neist leeridest (nagu Carens (1996) märgib).

⁵Epiteeti “uusrealist” kasutatakse samuti rahvusvaheliste suhete teoorias klassikalise realismi uue laine kirjeldamiseks (nt Kenneth Walz). Nagu 1. alapunktis selgitan, ei tohi poliitilisi uusrealiste aga segi ajada nende vastetega rahvusvaheliste suhete vallas. Kogu selle artikli jooksul osutan mina terminiga “uusrealism” üksnes hiljutisele realismi koolkonnale poliitilises teoorias.

realistide hinnangul reedab selline tõlgitsus poliitilise praktika spetsiifilise eripära karjuvat eiramist. Nad väidavad, et üldised moraalimaksiimid, mis võivad vabalt rakenduda individuaalsele tegutsemisele, ei sobi poliitilise praktika hindamiseks ja suunamiseks kahel põhjusel. Esiteks, millist funktsiooni täpselt antud režiim kindlal ajahetkel peaks täitma, sõltub ülimalt konkreetsetest ajaloolistest tingimustest, milles see režiim paikneb. Sest on ju selge, et poliitiliste tegutsejate ootused ning ajendid nagu ka poliitilisi otsuseid mõjutavad võimusuhted on ajas muutuvad. Ja teiseks, rahvusvaheliste suhete kontekstis põrkuvad poliitilised tegutsejad unikaalsetele piirangutele, millega suuremal osal üksikindiviididest ei tule eal tegemist teha. Seega on poliitiline tegutseja sageli õigustatud määrima oma käsi viisil, mis keskmise üksiktegutseja puhul oleks vastuvõetamatu (Williams 2005; Geuss 2008: 13–14).⁶ Siinse uurimuse raames torkab selle uusrealistliku realismi ja moralismi vastanduse juures silma, et see ei peegelda hästi toda realismi-idealismi lõhet, mis läbib suurt osa sisserände-eetikaga tegelevat kirjandust. Paljud uusrealistid rõhutavad lausa otsesõnu, et nende kriitiliseks sihtmärgiks *ei ole* idealism. Vastupidi, nad leiavad (millest allpool lähemalt), et utopistlikel poliitilistel ideaalidel võib olla tegelik ja positiivne mõju isegi siis, kui nad pole täielikult ellu viidud (ülevaateks vt nt Rosi, Sleat 2014).

Võib tunduda, et kirjeldatud asümmeetria ei pruugi mureks põhjust anda. Täenduspluralism pole iseenesest mingi probleem: eri liiki poliitikateoreetikud võivad igati õiguspäraselt kasutada terminit “realism” eri viisidel ja miks mitte ka vastandada seda mitmekesisele hulgale vastumõistetele. Esmapilgul paistab see õige suhtumisena, eriti kuna nimekad sisseränderealistid oma pooldatavat realismi uusrealistide omast *selge sõnaga* eristavad.

⁶See ei tähenda veel, nagu oleksid uusrealistid pelgalt poliitilise filosoofiaga tegelevad veateoreetikud. Enamiku uusrealistide hinnangul on moraalidiskursus igati sidus ja sisukas. Aga nad on selle vastu, et individuaalse tegutsemise analüüsimiseks kohast moraalidiskursust kasutatakse poliitilise praktika analüüsimiseks. Uusrealistide järgi allub poliitiline tegutsemine teatud unikaalsetele moraalinormidele, mis on väga suurel määral kontekstitundlikud.

Näiteks kirjutab David Miller (2016c: 208), et ta ei kasuta terminit “realism” “tehnilises tähenduses, mida sellele aeg-ajalt omistatakse tänapäeva poliitikafilosoofias”. Tema kasutuses märkivat see termin lihtsalt “käsitlust, mis lähtub maailma vaatamisest sellisena, nagu see on kogu oma ebavõrdsuses ja ebaõigluses, ning küsib, milliste sisserändemeetmete poole on demokraatlikud riigid neis tingimustes õigustatud püüdlema”.⁷

Kui sisseränderealistid oma vaateviisi selgelt ja varjamatult uusrealistide omast eristavad, siis miks peaks lõhe nende lähemiste realismimõistete vahel meile korda minema? Mis võiks olla ühe sellise lõhe analüüsimise eesmärk? Lühidalt öeldes on probleem selles, et uusrealistid esitavad sisseränderealistide realismikäsitusele hulga jõulisi vastuväiteid. Järgides Geussi, nimetan ma sisseränderealistide käsitust *probleemilahendamisrealismiks*. Niisiis, need kaks realismimõistet mitte ainult ei erine. Tuleb välja, et nad on *ühildamatud*. Neid kaht teooriat kõrvutades on meie esimeseks sihiks niisiis kindlaks teha, kuivõrd suudab sisseränderealistid uusrealistide vastuväidetele vastu panna. Ma väidan, et *ei suuda*. Enamgi, näeme seda, et realismi-idealismi vastandus, nagu seda praeguses sisserändefilosoofias kujutatakse, ei ole lõppkokkuvõttes jätkusuutlik. See järeldus pole tähtis mitte pelgalt akadeemilisest vaatepunktist. Realismi-idealismi eristuse õõnestamisel on potentsiaalselt olulised järeldused poliitilisele praktikale. See nõrgestab olulisel määral realistide idealismikriitikat ja julgustab nii teoreetikuid kui poliitilisi jõude püüdlema ambitsioonikaid sisserändepoliitilisi eesmärke.

Ma alustan sellega, et eristan poliitilise realismi kolme peamist vormi. Oma analüüsis keskendun kitsamalt probleemilahendamisrealismile ning selle kriitikale uusrealistlikus kirjanduses. Seejärel näitan, et sisseränderealistid töötavad just nimelt probleemilahendamisrealismi käsitusega, ning selgitan, kuidas see teeb neist uusrealistide kriitika sihtmärgi. Lõpuks uurin, kuidas uusrealistide üldisem kriitika probleemilahendamisrealismi pihta rakendub konkreetselt sisserände-eetikas. Sealjuures ei jõua ma

⁷Teisal kritiseerib Miller ka uusrealistlikku poliitikateooriat (vt Miller 2016a).

kaugeltki mitte järeltulele, et sisserändeteoreetikud peaksid realismi mõiste kogu täiega üle parda heitma, vaid hoopis osutan, kuidas seda väärtuslikku poliitilist mõistet viljakalt ümber kujundada.

1. KOLM POLIITILISE REALISMI KÄSITUST

Siinse artikli kontekstis eristame sõnal “realism” poliitikateooria kontekstis kolme tähendust. See kolmene skeem ei ole mõeldud andma ammendavat liigitust, vaid pakub heuristilise raamistiku, mis aitab näidata kätte mõned olulised sisserände-eesmärgid esile kerkivad mõistelised probleemid.⁸

Esiteks, sageli osutatakse poliitikateoorias terminiga “realism” eelkõige kirjeldavat laadi poliitikakäsitusele kui *reaalpoliitikale* — teoreetilisele lähenemisele, mis taandab poliitika võimuhete tihedale võrgustikule ja mille järgi motiveerib poliitilisi tegutsejaid ainuüksi iseenda võimestamise ja rahvuslike huvide (*raison d'état*) edendamise eesmärk. Selle vaate järgi on naiivne oodata, et poliitikud peaksid kinni abstraktsetest moraalistandarditest (nagu näiteks “õiglus”). Seda malli realisti sõnul poliitilised tegutsejad üksnes teesklevad, kui väidavad end teenivat minigeid moraalipõhimõtteid — moraal on kõigest lambanahk, mille varjus poliitilised liidrid üritavad oponente relvituks teha ning inimestele meeldida. Seda lähenemist, mida tavaliselt kutsutakse *klassikaliseks realismiks*, kehastavad Machiavelli *Valitseja* ning Hobbesi vaade rahvusvahelistele suhetele *Leviaatanis*; kuid selle juured ulatuvad palju kaugemale, Thukydidese *Peloponnesose sõja ajalooni*. Kui poliitikateoreetikute seas on kirjeldatud vaade praeguseks moest läinud, siis rahvusvaheliste suhete teoorias õitseb see endiselt (vt nt Walz 1979; Lobell jt 2009).⁹

⁸Siinne kolmikskeem toetub Geussile (2017). Alternatiivseid poliitilise realismi taksonoomiaid pakuvad näiteks Rossi (2019); Galston (2010); Baderin (2014); Miller (2016a); Bell (2017); Finlayson (2017).

⁹Olgugi et Belli (2017) väitel on realism rahvusvahelistes suhetes sageli nüansseeritud, kui silt “klassikaline realism” paista laseb.

Teiseks kasutavad poliitilised teoreetikud terminit “realism” tähistamaks üldisemat antiutopistlikku suhtumist, suhtumist, mis hoidub suure tõenäosusega teostamatutest ideaalidest. Seda hoiakut iseloomustab Spinoza, kui väidab, et utopistidel “pole eal õnnestunud visandada poliitilisi kogukondi, mida ka praktikas oleks võimalik ellu kutsuda; vaid ainult selliseid, mis on kõigest fantasmid või mida on võimalik asutada üksnes poeetide kuldajastul, kus neid on kõige vähem vaja” (Spinoza 2016: 503; tsit. Newey 2001). Seesugused realistid püüavad teha ettepanekuid, mis üritaksid ja suudaksid lahendada poliitilisi probleeme poliitilises olevikus.¹⁰ Kasutades Geussi sõnu (2017: 484): seda tüüpi realist “ei võta kunagi ette midagi sellist, mis antud olukorras poleks “võimalik” või [---] katsub ta alati soovida vaid seda, mida olemasolevas olukorras on võimalik saavutada”. Oma ponnistuses püsida “võimalikkuse” piires üritavad need realistid toetuda oma eetilistes ettekirjutustes tagasihoidlikule, mõnede arvates *küünilisele* arusaamale inimloomusest. Näiteks lähtuvad nad eeldusest, et moraaliarutelu mõju tegutsemisele on suhteliselt nõrk (eriti võrreldes emotsioonide motiveeriva jõuga) ning et inimeste võime eetiliselt edeneda on vägagi piiratud (vt Galston 2010). Normatiivse poliitikateooria, mis ei panusta vahetult aktuaalsete ühiskondlik-poliitiliste probleemide lahendamisse, heidavad need realistid väärtusetuna kõrvale. See on realismi vorm, mida ülal nimetasin *probleemilahendamisrealismiks*.

Kolmandaks on meil uusrealistlik arusaam realismist. Et seda arusaama selgitada, tuleks esmalt käia läbi uusrealistide vastuväited klassikalisele ja probleemilahendamisrealismile. Esiteks, klassikalisi realiste süüdistavad uusrealistid selles, et need alahindavad inimeste moraaliveendumuste põhjuslikku mõju poliitilistele protsessidele (Geuss 2017; Rossi, Sleat 2014: 691). Vastukaaluks probleemilahendamisrealismile — selle keskele eesmärgile pakkuda välja antud olukorras võimalikke lahendusi — väidavad uusrealistid, et “kõnealusel tähenduses “realistlikke” hoiakuid on võimatu eristada utopistlikest, sest sellised mõisted nagu “antud olukorras” ja “võimalik” on niivõrd ebamäärased” (Geuss

¹⁰Galston (nt 2010) oleks selge näide seda liiki realistist.

2017: 454; vt ka Rossi 2019; Gledhill 2012: 75). Selle uusrealistliku vaate järgi määratlevad probleemilahendamisrealistid kunstlikult parameetreid, mis on oma olemuselt ähmased. Võtame näiteks teostatavuse mõiste — on samahästi kui võimatu ennustada, mil määral on inimesed valmis ja suutelised oma käitumist mingi kindla eesmärgi nimel muutma (mõistagi loogiliselt ja füüsiliselt võimaliku piires). Mõnikord on inimesed visad või võime tud muutuma, samas kui teinekord muudavad nad oma käitumist radikaalselt (näiteks hakkavad eetilistel põhjustel veganiks, või siis toimuvad pikalt aristokraatia valitsetud riikides sotsialistlikud revolutsioonid). Inimloomusesse puutivas on “antud olukord” ja inimkäitumise vormitavus niisiis sügavalt mitmetähenduslikud.

Parim, mida me teha saame, on omistada ajaloolise kogemuse põhjal mingitele konkreetsetele ideaalidele kaalutud tõenäosus, esitades kolm küsimust. Esiteks: kas see ideaal on loogiliselt, füüsiliselt ja psühholoogiliselt *võimalik*? Teiseks: kas seda ideaali on kunagi varem päriselt saavutatud? Ja kolmandaks: kui on saavutatud, siis kui sageli? Ideaalid, mis on võimalikud ja mida on sageli ellu viidud, paigutuvad realismiskaalal kõrgemale kui ideaalid, mis on küll võimalikud, aga saavutatud on neid harva, kui üldse. Uusrealistid aga osutavad sellele, et paljud edumeelsed pöörded inimkonna ajaloos on olnud pretsedenditud ning on läinud kaugemale sellest, mida eelnevalt peeti füüsiliselt või psühholoogiliselt võimalikuks (näiteks aatomipomm, orjanduse keelustamine Ameerika Ühendriikides). Selle valguses pole asjaolu, et mingi ideaal ei vasta ülalnimetatud kriteeriumidele, uusrealistide arvates piisav põhjus eitada selle ideaali realistlikkust.

Peale selle juhib Geuss tähelepanu asesõna “meie” lõdvale kasutusele fraasis “mis on meie jaoks võimalik”. Näiteks võib see tähistada mõnda konkreetset poliitilist rühma, rahvust, või isegi inimest kui liiki. Pealegi on sel sõnal ajaline mõõde. See, mis võib olla inimkonnale teostatav järgmise aastatuhande jooksul, erineb oluliselt sellest, mis tundub teostatav ühe põlvkonna jooksul. Eelistades meelevaldselt üht ajalisi-ruumilist taustsüsteemi teistele, seame sellele, mis on tõenäoliselt teostatav, kunstlikud piirid. Selle vaate järgi esitavad probleemilahendamisrealistid objektiivse faktina omaenda subjektiivset ja tavaliselt konservatiiv-

set nägemust sellest, mis on teostatav. Nii toimides lükkavad nad õigustamatult kõrvale ambitsioonikamad teooriad selle kohta, mida inimesed eetilises plaanis on võimelised saavutama.¹¹

Uusrealistid ise pooldavad realismikontseptsiooni, mis nende probleemilahendamisrealismi koolkonna juures tuvastatud puudusi väldiks. Mis kõige olulisem, nad ei keeldu põhimõtteliselt kaalumast ja tõsiselt võtmast ambitsioonikaid, kaugelevaataavaid poliitilisi ideaale — isegi selliseid, mis pikas plaanis osutuvad teostamatuks, ehk teisisõnu, utoopiliseks (Geuss 2017; Rossi, Sleat 2014; Rossi 2019; Owen 2010; vt ka Walzer 2013). Nad täheldavad, et vahel võib pime usk mõnda eesmärki, mis skeptikutele esmapilgul võib paista ülemäära ambitsioonikana, olla eeltingimus selle või mõne teise selle läheduses oleva püüdlemist väärt eesmärgi saavutamiseks. Sinisilmse mõtlemise potentsiaali ei pea uusrealistid seega mitte üksnes *tegelikuks*, vaid ka *väärtuslikuks*. Niisiis toetavad nad palju radikaalsemat utopismi vormi kui idealistlikud sisserändefilosoofid, kes erinevalt uusrealistidest võtavad kaaluda üksnes ideaale, mida peavad ka päriselt saavutatavaks.

Sealjuures aga püüavad uusrealistid eristada väärtuslikke utopistlikke püüdlusi soovmõtlemise *ideoloogilistest* vormidest. See viimane viitab olukordadele, kus keegi püüdleb iseendale (või oma sotsiaalsele rühmale) kasulikuks peetavaid ideaale, mis tegelikult aga teenivad — püüdleja huvide arvelt — kellegi teise huve. Teisiti öeldes, tegemist on *oma eesmärkidele vastu töötavate* ideaalidega. Seda nähtust illustreerib Geuss (2017: 480) töölisklassi esindajatega, kes teevad kampaaniat vabaturu kapitalismi ideaali poolt, arvates ekslikult, et selline korraldus aitaks neil paremale järjele saada; või siis need töölised, kes 19. sajandil võitlesid Briti koloniaalarmeeses, uskudes, et võitlevad iseenda võimestamise eest, kui tegelikult riskisid nad oma eluga hüvede nimel, mis läksid suures osas Briti kesk- ja kõrgklassi kättesse. Muu hulgas tahavad uusrealistid niisiis eristada kahte tüüpi ideaale: neid, mis *tegelikult* edendavad nende pooldajate huve, ja

¹¹See on ka põhjus, miks mõned seostavad realismi kalduvusega säilitatada *status quo*'d (nt Finlayson 2017: 271).

neid, mis teevad seda kõigest *näiliselt*. Ennekõike nende viimaste vastu utsitavad uusrealistid meid võitlema (Geuss 2008, 2010; vt ka Rossi, Sleat 2014; Rossi 2019). Kuidas aga seostub see kõik sisserändefilosoofiaga? Ja kuidas paigutuvad sellesse skeemi sisseränderealistid? Nende küsimustega tegelen järgnevalt.

2. SISSERÄNDEREALISM KUI PROBLEEMILAHENDAMISREALISM

Vaadates üle, mida sisseränderealistid oma realismitüübi kohta ütlevad, saab kiiresti selgeks, et *klassikalist* realistlikku vaadet nad ei poolda. Ühe põhjusena toovad nad välja selle, et riigid ei eksisteeri üksteise suhtes loomuseisundis. Tänapäeva rahvusvahelistes suhetes mängivad moraal ja inimõigused olulist rolli. Seega ei tohiks võimu ja rahvuslikku huvi pidada ainsateks ajenditeks välispoliitiliste otsuste taga (Bauböck 2018: 61; 2020: 359). Ning on selge, et tänapäeval on ränne rahvusvahelise õiguse kehtivusallas (kui tahes halvasti seda õigust ka praktikas jõustataks; vt Wellman 2019: § 1.9; Wellman, Cole 2011: 309). Moraali olulisuse kohta ütleb Michael Walzer, et asiüüli andmise põhimõtte, millele tugineb põgenike vastuvõtmise moraalne imperatiiv, juurdub üldinimlikus intuitsioonis — intuiitiivses äratundmises, et meil on kohustus aidata hädasolijaid, kui selle hind on suhteliselt madal.

Samuti distantseerivad sisseränderealistid end uusrealistikust poliitilisest teooriast. Näiteks siinse teksti sissejuhatuses nägime, kuidas David Miller (2016c: 208) rõhutatult ei võta omaks uusrealistide kasutatavat “tehnilist” realismitähendust. Eriti õpetlik on see, mida selle kohta ütlevad Adrian Little ja Terry Macdonald (2015: 385). Mööndes täiesti avalikult uusrealismi rakendatavust sisserännet puudutavatele küsimustele, hoiduvad nad ometi nii uusrealismi sildist kui üldse igasugusest tegelemisest selle sildi all viljeldava poliitikateooria haruga. Nad hoiduvad sellest, sest usuvad, et sildi “uusrealism” pruukimine “riskib juhtida analüütilise energia eemale tegelike poliitiliste probleemide keerukatelt eripäradelt”, viidates sellele, et uusrealismi rakendamine sisse-

rändeprobleemidele kipub muutma arutelu liiga abstraktseks ning lahutama seda “tegelikest poliitilistest probleemidest”.

Niisiis lükkavad praegused sisseränderealistid tagasi nii uusrealismi kui klassikalise realismi. Ent mis sorti realismi nad siis pooldavad? Vaatame esmalt seda, kuidas iseloomustavad sisseränderealiste nende vastased, idealistid. Carens (1996: 156), keda võib pidada idealistiks *par excellence*, määratleb realistlikku vaateviisi sisserände kui lähenemist, mis on “eriti tähelepanelik piirangute osas, mida on tarvis tunnistada juhul, kui moraali ülesandeks on anda tegutsemisjuhust meid parasjagu ümbritsevas maailmas”. Selline rõhuasetus tarvidusel võtta arvesse piiravaid tingimusi ning suunata tegutsemist viitab jõuliselt sellele, et sisseränderealistid kuuluvad *probleemilahendamisrealistide* hulka. Seda kinnitab seegi, kuidas sisseränderealistid kirjeldavad oma metodoloogiat.¹² Näiteks, lükanud tagasi uusrealistliku raamistiku, eelistavad Little ja Macdonald (2015: 38) “probleemikeskset” lähenemist. Nad kirjeldavad seda vaateviisi kui

¹²Olgu märgitud, et “realistlikeks” probleemilahendamisrealismi tähenduses võib pidada ka Michael Blake’i institutsioonilist konservatismi ning tema globaalse õigluse ja piiripoliitika teooriat, mida ta siin kirjeldatud meetodiga arendab. Blake (2013b: 4) nimelt “oletab, et rahvusvaheliste suhete alusstruktuur, mida iseloomustavad tohutud riikidevahelised võimu- ja suuruseerinevused ning suhteliselt nõrgad ja võrreldes maailma suuremate riikidega alaarenenud rahvusvahelised institutsioonid, püsib lähemas tulevikus muutumatu”. Niisiis seab ta endale ülesandeks “selgitada välja, mida end sellistes tingimustes leidvatel tegutsetajatel oleks võimalik teha”. Oluline on siin aga Blake’i mõõndus, et pikas plaanis on võimalik institutsioone radikaalselt muuta. Enamgi veel, ta väidab, et juhul, kui tema institutsiooniline konservatism ei suuda tagada üleilmset liberaalset õiglust, võib tõepoolest tekkida vajadus pikaplaanilise radikaalse institutsioonilise muutuse kampaania järele (Blake 2013: 48–49). Siiski peab Blake seda viimaseks õlekõrreks ning laias laastus jääb ta seisukohale, et liberaalset õiglust on võimalik saavutada olemasolevate üleilmsete institutsioonide raames. Lisaks sellele on ta küllaltki kindlalt arvamusel, et poliitilised teooriad peavad olema elluviidavad, eristudes seega uusrealistidest. Vaata ka Axelsoni (2021) Blake’i institutsioonilise konservatismi käsitlust, mis haakub minu kriitikaga sisserände-eesilisele probleemilahendamisrealismile.

teoreetilist strateegiat, mis sõnastab poliitilise tegutsemise ja poliitiliste institutsioonide normatiivsed põhimõtted (ning õigustab neid), suhestudes vahetult ja süsteemselt tegelike poliitiliste probleemide ja dilemmadega, nagu neid mõistavad tegelikud poliitilised tegutsejad, kellele see teooria on mõeldud juhust andma.

Rainer Bauböck (2020: 359) eelistab samuti (kasutades tema enda sõnu) “reaalse maailma õigluse” lähenemist, mida ta Little’it ja Macdonaldit (2015) järgides iseloomustab “probleemikeskse metodoloogilise strateegiana, mille fookuseks on õiguspärasuse poliitiline väärtus ja millel on normatiivsed ja kriitilised sidumused”. Samamoodi ütleb Miller (2016c: 17) oma realistliku teoreetilise käsitlusviisi kohta, et see pühendub lahenduste väljatöötamisele, mis “heidaksid praktilist valgust [---] praegu eksisteerivatele kitsaskohtadele” ja kogu tema sisserändefilosoofia paistab otsivat tema enda hinnangul teostatavaid poliitilisi ettepanekuid. Kasutades Milleri enda sõnu, tema meetodiks on “kõigepealt vaadata maailma sellisena, nagu see on, kõigi oma ebavõrdsuste ja ebaõiglustega, ja seejärel uurida, milliseid sisserändepoliitikaid on demokraatlikel riikidel neis tingimustes õiguspärane püüelda”. Milleri seisukoht, mille järgi poliitikateooria piirub ja peabki piirduma parajasti kehtivate tingimustega, vastandub selgelt idealistlikule hoiakule. Kasutades Geussi väljendit: Milleri eesmärgiks on leida lahendusi, mida on võimalik ellu viia (ja mis on moraalselt lubatavad) “antud olukorras”.¹³ On niisiis üsna selge,

¹³Selle iseloomustusega on järgmine probleem. Nimelt uurides Milleri teose *Võõrad meie seas* järelmärkusi (eriti Miller 2016c: 180, märkus 10) ning tema kirjutisi teistel teemadel (eriti Miller 2013), selgub, et Milleri arvates *ei pea* teooria olema elluviidav “siin ja praegu”, et liigitada realistlikuks. Neis tekstides väidab ta, et liigitumaks realistlikuks, peab teooria üksnes “andma tegutsemisjuhiseid” — “ta peab sisaldama printsiipe, mida [konkreetses ühiskonnas] liikmeid on ratsionaalse arutelu teel võimalik veenda omaks võtma, mis tähendab seda, et neil printsiipidel ei saa olla järelmeid, mis neile kodanikele on vastuvõetamatud” (Miller 2013: 37). Esmapilgul võib see seisukoht paista võrreldav a) uusrealistliku seisukohaga, mis teostatavuse kui realismi kriteeriumi tagasi lükkab, ja b) idealismile iseloomuliku nõudega, et suurte ideaalide ülesandeks on suunata tegutsemist mitteideaalses maailmas. Ent ei idealistid ega uusrealistid väida, et mingi poliitiline ideaal oleks väär-

et sisseränderealistid pooldavad eeskätt *probleemilahendamisrealismi* masti realismikontseptsiooni.¹⁴

See, et sisseränderealistid näevad end *lahendamas probleeme*, saab veelgi selgemaks, kui pöörame pilgu sellele, kuidas nad kritiseerivad oma vastaseid — sisserändeidealiste — probleemide *lahendamata* jätmise pärast. Selleks tuleks esmalt anda lühike ülevaade vastavatest Joseph Carensi ja Arash Abizadeh' idealistlikest sisserändeteooriatest. Carensi (1996: 156) kirjelduses iseloomustab idealistlikku hoiakut “huvi fundamentaalse õigustuse vastu ning kalduvus seda, mida üldiselt õigeks peetakse, kahtluse alla seada”. Tüüpiline idealistlik analüüs lähtub seega teatud hulgast fundamentaalsetest sidumustest, mis idealistide arvates seovad iga *bona fide* liberaali. Seejärel uuritakse, millised sotsiaalsed ja poliitilised korraldused oleksid nende sidumustega kõige paremas kooskõlas. Carens (1987, 2013) näiteks lähtub rawlslikust arusaamast, et peamisteks väärtusteks on õiglus ja võrdsus. Ta kaitseb vaadet, et sulgeda uks parema elu otsingul sisserändajaile on ebaõiglane, sest nii toimides paneme kellegi ebaõiglaselt halvemasse olukorda pelgalt selle põhjal, kus ta juhtus sündima.¹⁵ Kui me võrdsuse ja distributiivse õigluse väärtusi tõsimeeli järgiksime, annaksime kõigile võrdse võimaluse saada osa meie ühiskonnast ning selle majanduslikust edust.

tuslik üksnes siis, kui see on suuremale osale kodanikest teoreetiliselt aktsepteeritav. Mingi ideaal võib olla mitmeid põlvkondi enamiku jaoks täiesti vastuvõetamatu ja ometigi motiveerida ja suunata poliitilise kehendi mõnede oluliste alamrühmade poliitilist tegevust. Selles essees käsitlen Millerit lihtsa probleemilahendamisrealistina, kuna üldjoontes iseloomustab see, mida ta raamatu *Võõrad meie seas* lehekülgedel selgel sõnal kirjutab, probleemilahendamisrealismile iseloomulikku suhtumist (vt eriti Miller 2016c: 1. ptk).

¹⁴See kehtib ka Gibney (2004) ja Hendricksoni (1992) kohta (kuigi sageli mõjub Hendrickson klassikalise ranget joont hoidva realistina). Gibneyga tegeleme allpool põhjalikumalt.

¹⁵Carens lähtub ühtlasi ka nozicklikust omandiõiguse eeldusest. Sama lähenemist esindab Kukathas (2004). Vt ka joonealust märkust nr 2 ülal.

Abizadeh (2008) väidab, et kui võtame omaks demokraatia tuumväärtused, peaksime järjepidevuse mõttes pooldama ka avatud piiride poliitikat. Tema arutluse järgi tohib autentsetes demokraatlikes riikides allutada seaduslikule sunnile üksnes neid, kes on osalenud vastavate seaduste kehtestamises. Abizadeh' pooldatud rousseauliku demokraatiamääratluse järgi on demokraatlik kogukond niisugune, mille kodanikud panevad üheskoos paika endile kehtiva seaduse. Kuna piirivalvurid kasutavad potentsiaalsete sisserändajate suhtes sundi (näiteks okastraadist piirdeaedade, relvastatud inimjõu või sunniviisilise väljasaatmise näol), peaks potentsiaalseid sisserändajaid kaasama aruteluprotsessidesse, millega konkreetset piiripoliitikat kehtestatakse. See aga tähendab, et neid peaks kaasama *demos*'esse, ning nii jõuamegi ettekirjutuseni luua "üleilmne *demos*", nagu Abizadeh (2008: 54) seda nimetab.

Idealistide silmis on avatud piiride eesmärk ambitsioonikas siht, mis küll lähiajal kättesaamatuna võib praegust seadusandlust suunata. See eesmärk, väidavad idealistid, annab sihi meie praegustele jõupingutustele sõnastada võimalikult moraalset sisserändepoliitikat (vt nt Carens 1987, 1996, 2013: 1. ptk). Selle vaate järgi tuleb sisserändefilosoofidel pidada silmas Rawlsi eristust ideaalse ja mitteideaalse teooria vahel. Kui ideaalse teooria asi on kujundada välja arusaam sellest, milline on pikaajalise eesmärgina parim võimalik poliitilise korra vorm, siis "[m]itteideaalne teooria küsib, kuidas seda pikaajalist eesmärki oleks võimalik saavutada või selle suunas — enamasti sammhaaval — liikuda" (Rawls 1999: 89; vt ka Valentini 2012: § 3). Carens niisiis väidab, et idealismil on potentsiaali lahendada reaalseid probleeme niivõrd, kui see annab meie praegust seadusandlust ja teisi poliitilisi ponnistusi struktureeriva ja innustava sihtmärgi.

Sisseränderealistid seevastu otsesõnu eitavad idealistliku poliitikateooria võimet probleeme lahendada. Little'i ja Macdonaldi (2015: 385) järgi on ideaalne teooria eemaldunud liiga kaugele konkreetsetest probleemidest, millega seisavad vastakuti tänased sisserändeküsimusega tegelevad poliitikakujundajad. Järelikult

on teoreetilised ideaalselt õiglaste ühiskondade konstruktsioonid mõistetamatud, isegi kui pidada neid poliitilisele tegutsemisele

sihti andvateks eesmärkideks, ning sellisena on neil ükski võimatu suunata tegelikke poliitilisi hinnanguid ja otsuseid.

Matthew Gibney (2004: 16) väidab samas vaimus, et eirates reaalse maailma piiranguid poliitilisele tegutsemisele “on normatiivsed teooriad juhtinud tähelepanu kõrvale küsimuselt, milliste kohustuste võtmist ja tunnistamist on meil siin ja praegu alust nõuda olemasolevatelt riikidelt”. Selle kriitikaga resoneerib ka Miller, kes kurdab, et idealistlik vaade “ei aita meil sugugi mõelda näiteks selle üle, kuidas siin ja praegu valida eri kategooria sisserändajate vahel olukorras, kus piire on vaja kontrollida ja sissetulijate üldarvu piirata”.

Paralleelselt ajab Miller ka mõneti vähem radikaalset kriitikaaliini. Ta väidab, et kui avatud piire kogu hingest pooldada, on keeruline näha eraldiseisvaid riike ja suhteliselt suletud piire eeldavat mitteideaalset üleminekupoliitikat kuidagi teisiti kui lubamatult ebaõiglasena: “oleks keeruline tulla välja [praktiliste] ettepanekutega, mida ühel või teisel viisil ei varjutaks mõte, et kogu see ettevõtmine on üks suur viga” (2016c: 16–17). Enne kui asume sisserände-eetilist probleemilahendamisrealismi üksikasjalikult kritiseerima, olgu märgitud, et see viimane vaade on ilmselgelt väär. Minu ideaalse maja joonisel ei palistaks mu maja tellingud; ometi avastaksin seda maja ehitada püüdes õige pea, et selliste näotute tellingute ajutise püstitamise eest pääsu pole. Kuid faktist, et ma ei taha elada püsivalt tellinguist polsterdatud majas, ei järeldu, et ma ei võiks sellist tellingupolstrit — vahendina hüva eesmärgi nimel — innukalt kujundada ja konstrueerida.

3. UUSREALISTLIKUD VASTUVÄITED SISSERÄNDEREALISMILE

On aeg kaaluda, kuivõrd on sisserände-eetikas kohatud probleemilahendamisrealism haavatav uusrealistide peamiste vastuväidete poolt. Meenutame, et probleemilahendamisrealisti väitel peab poliitikateooria pühendumä meie jaoks antud olukorras võimalike lahenduste leidmisele. Uusrealistid ei nõustu selle vaatega järgmistel põhjustel:

1. Mida täpselt hõlmab “antud olukord”, on lõppkokkuvõttes võimatu kindlaks määrata.
2. Seda, mis on võimalik, on võimatu järele proovimata ette kindlaks teha.
3. Kindlakstegemine, mis on “*meie jaoks* võimalik”, eeldab selle meelevaldset piiritlemist, millisele kollektiivile “meie” nimetatud fraasis osutab.

Mis puudutab punkti (1), siis nagu selles alapunktis näeme, väidavad nii mõnedki sisseränderealistid poliitilise tõeluse kohta asju, mis lähemal uurimisel osutuvad alusetuks — nimelt et liberaalne demokraatia rajaneb avalikul kultuuril ja kalduvusel eelistada kaasmaalasi. Näeme, et see väide kirjeldab pigem seda, kuidas teatud sisseränderealistid *eelistaksid*, et liberaalne demokraatia toimiks, ja mitte, kuidas see *tegelikult* toimib. Mis puudutab punkti (2), siis näeme, et sisseränderealistid visandavad agaralt ambitsioonikaid visioone liberaalsest demokraatiast, mis nende enda käsituse järgi on “teostamatud”. Näiteks peab Miller kaasmaalaste eelistamist avatud piiride poliitika jaoks ületamatuks taktistuseks, kuigi on küllaga alust uskuda, et seda psühholoogilist kalduvust on võimalik nõrgestada või vormida viisil, mis seda poliitikat võimaldaks. Teiselt poolt näeme aga sedagi, kuidas paljud sisseränderealistid panevad liiga *vähe* rõhku asjaolule, et praegusel hetkel töötab kaasmaalaste eelistamine edumeelsete põgenike-regulatsioonide vastu. Selles valguses hakkab sisseränderealistid paistma tõepoolest aina enam pessimismina majandusmigrantide ning utopismina põgenike suhtes. Ja lõpuks, mis puudutab punkti (3), näeme, et realistide sageli osutatud “meie” on meelevaldselt valitud rühm ajaloolise oleviku liberaaldemokraatlikke kodanikke. Et neid väiteid toetada, vaatame lähemalt mõningaid sisseränderealiste (nt Bauböcki, Gibneyt ja Walzerit). Et aga põhjalikumaks sisseränderealistide käsitluseks siinkohal ruumi pole, keskenduvad järgmised alapunktid peamiselt David Millerile tööle, keda võib pidada sisserände-eetilise probleemilahendamisrealismi peamiseks esindajaks.

Miller paneb idealistidele süüks möödavaatamist mitmest meie praeguse poliitilise olukorra kontekstis võtmetähtsusega

faktist. Kaks sellist fakti on Milleri kriitikas eriti esil, olles ühtlasi vundamendiks tema enda alternatiivsele lähenemisele sisserände-etikale. Esimene neist on ülal mainitud väidetav tõsiasi, et inimesed kalduvad pidama kaasmaalasi moraalselt olulisemaks kui välismaalasi. Milleri arvates peame piiripoliitika üle arutledes tunnistama, et üldjuhul kalduvad inimesed kindlustama ennekõike (ja sageli potentsiaalsete sisserändajate arvelt) oma kaasmaalaste käekäiku. See kalduvus on tema hinnangul psühholoogiline tõsiasi. Ning kui tahes maitsetuks me seda ka peame, ei saa seda niisama lihtsalt minema soovida (Miller 2016c: 26–27). Seega on paljude kosmopoliitidest idealistide nõudmine, et inimesed omistaksid oma kaasmaalastele ja tulevastele sisserändajatele võrdse moraalse staatuse, Milleri silmis võimatu.¹⁶

Teine Milleri rõhutatud “fakt” on see, et kollektiivne heaolu nõuab avalikku kultuuri. Tema enda sõnu kasutades: poliitiline kogukond “vajab jagatud avalikku kultuuri, mis oleks osa selle kogukonna liikmete poliitilisest identiteedist ning täidaks demokraatia ja teiste sotsiaalsete eesmärkide toetamise väärtusliku funktsiooni” (2005a: 199). Probleem on Milleri sõnul selles, et piiramatu sisseränne murendab liberaalseid institutsioone ja ühiskondlik-poliitilist sidusust toetavaid kultuurilisi sambaid.

Paraku jätab Miller ähmaseks, mida ta “avaliku kultuuri” all silmas peab. Nagu ta üpriski lõdvalt kirjeldab: “avalikku kultuuri võib vaadelda kui mingit hulka arusaamu selle kohta, kuidas mingi rühm inimesi peaks oma kooselu korraldama.” See hõlmab teatud poliitiliste põhimõtete (näiteks demokraatia) ühist omaksvõtmist, aga ka

sotsiaalseid norme, nagu maksude aus deklareerimine ja järjekorras seismise abil selle üle otsustamine, kes pääseb esimesena busi. Lisaks sellele hõlmab avatud kultuur teatud kultuurilisi ideaale, näiteks religioosseid väärtusi või rahvuskeele puhtuse säilimise tähtsustamist. (Miller 1995: 26, vt ka 2016c: 67–68.)

¹⁶Miller (2005b) väidab sedagi, et selline moraalne järjestamine on positiivselt *õigustatud*. Kuna suhtel kaasmaalastega on meie jaoks (nagu peresidemetelgi) seesmine väärtus, tulenevad sellest kaasmaalaste suhtes kindlat tüüpi kohustused. Sarnaselt arutleb ka Tamir (1993).

Milleri järgi peitub avaliku kultuuri väärtus selle funktsioonis toimida sotsiaalse *usalduse* maatriksina. Avalik kultuur kannab (näiteks rahvusmüütide kaudu) ühiseid eetilisi väärtusi, millest tulevalt võib mõne konkreetse kultuuri iga liige olla küllaltki kindel, et tema kaaskondlased pooldavad ja järgivad ligikaudu samu eetilisi standardeid (Miller 1995: 36). Nõnda siis usaldamegi suurema tõenäosusega neid, kelle tunnistame sotsiokultuuriliselt omaks (samas: 92–94). Sellise kindlustunde tekitamise läbi kultiveerib avalik kultuur rahvusliku *eetilise* identiteedi tunnet, mis omakorda on aluseks usaldusele kaasmaalaste vastu. Mündi teine külg on aga see, et “ühiskondade etnilise või kultuurilise mitmekesisustumisega kipub vastastikune usaldus vähenema” (Miller 2016c: 10).

Miller hoiatab, et kuigi poliitilised ühisused võivad väga hästi *säilida* ka ilma usalduseta, ei suudaks nad suure tõenäosusega hoida ilma selleta alal teatud ihaldusväärseid poliitilisi institutsioone, nagu näiteks heaoluriik või tõhus arutlev demokraatia. Kui piisavalt suur osa valijaskonnast kahtlustab mingite toetuste taotlejaid muidusöömises, kaotab heaoluriik tõenäoliselt demokraatliku toetuse (Miller 1995: 93, 2016c: 10). Kuna tihti ei ole sisserändajad võõrustavasse kultuuri lõimunud, ähvardab nende kohalolu õhnestada heaoluriigi õitsenguks tarvilikku usaldust. Miller niisiis järeldab, “et rohkemate sisserändajate aktsepteerimine võib nõuda kompromissi tugeva heaoluriigi ülesehitamise ja alalhoidmisega, ja vastupidi” (2016c: 10). Ta väidab sedagi, et rahvuslik usaldus on arutleva demokraatia tarvilik tingimus (Miller 1995: 96–97). Viljakas arutelu eeldavat, et arutlevad pooled on heade põhjenduste korral valmis järele andma — et üksmeelele jõudmise nimel seavad nad oma erahuvid teatud määral tagaplaanile. Kui aruteluosalistel puudub kindlus, et nende vastased teevad tulevikus vastastikuseid järeleandmisi, löövad nad tõenäoliselt kannad maha ja klammerduvad oma erapoolikute huvide külge. Usaldust peab Miller arutleva demokraatia tundeühiseks vundamendiks, kuivõrd see tagab sellise järeleandmiste süsteemi toimimise. Viimaks tasub mainida sedagi, et Miller kaitseb avalikku kultuuri ka ühel üldisemal põhjusel. Nimelt laskvat avalik kultuur kodanikel end “mingis kohas kodus tunda selle tõttu,

et nende ümbrus kannab märke möödunud põlvkondadest, kelle väärtused nad enda omadena ära tunnevad” (Miller 2005a: 201).

Neil põhjustel on Miller veendunud, et “inimesed on huvitatud kontrolli hoidmisest oma maa avaliku kultuuri üle” (2005a: 200). Sisserändajad kujutavad endast selle kontrolli hoidmisele ohtu, kuivõrd toovad endaga kaasa teistsugused väärtused, samastuvad teiste kultuuritraditsioonidega ega oska sageli vastuvõtva kogukonna keelt. Niisiis, kui just vastuvõtva riigi elanikud ei ole valmis oma avalikust kultuurist tulenevaist hüvedest loobuma, tuleb neil saabuvate migrantide akultureerimise kindlustamiseks uustulijate sissevoolu kärpida.¹⁷

Enamgi, riikidel olla sellise kultuurilise pidevuse tagamiseks loomupärane õigus, sest, nagu Miller väidab, enesemääramisõigus on üks riigi alusõigusi, mis võimalike majandusimmigrantide nõudmised ja soovid üles kaalub. Nii väites arendab Miller Walzeri teesi, et kogukonna õigus oma liikmesust kontrollida on olemuslik osa sellest, mida üldse tähendab *olla* kogukond päristises tähenduses:

Sisselubamine ja väljajätmine on kogukonna iseseisvuse kesksed mehhanismid. Ilma nendeta ei oleks *loomulikke kogukondi* — ajalooliselt stabiilseid, kestvaid, teatud erilisel viisil teineteisega ühte hoidvate inimeste ühendusi, kes jagavad teatud erilist ühise elu tunnet. (Walzer 1983: 62; vt ka Miller 2005a: 202.)

Miller nõustub Walzeri väitega, et kogukondadel — ja eriti just suveräänseteks riikideks peetavatel kogukondadel — on fundamentaalne õigus vormida oma kultuurilist iseloomu vastavalt omaenda eelistustele. Kogukond, millel pole võimalik seda teha, pole kogukond, vaid pelk indiviidide kogum. Niisiis, selle vaate järgi trumpab rahvusriigi õigus kontrollida oma liikmesust üle kõik muud õigused (näiteks Carensi viidatud liberaalsed õigused), millele apelleerides majandusmigrandid võiksid püüda mõnda riiki siseneda.

¹⁷Ka mitmed teised kommentaatorid — neist olulisemad Brian Barry ja Charles Taylor — väidavad samamoodi, et liberaaldemokraatlike riikide toimimiseks on vaja homogeenset avalikku kultuuri.

Matthew Gibney (2004: 27–48, 77–82) arendab neid kaalutlusi edasi, sidudes need taas kord kaasmaalaste eelistamise probleemistikuga. Gibney väidab, et kui kodanikel pole võimalik oma kultuuri arengusuundi ise kontrollida, tunnevad nad end oma poliitilisest kogukonnast võõrdununa. See õhnestab ühiskondlikku solidaarsust ja riigi suutlikkust koordineeritult tegutseda. Sel põhjusel võib liigne sisseränne demokraatlikku poliitikat kahjustada. Erapoolikus kaasmaalaste suhtes seevastu polsterdab enesemäärastumist ja seega minimeerib võõrdumist ja poliitilist killustumist. Gibney (2005: 32) niisiis hoiatab, et “selliste sidemete jõu (ning viiside, kuidas välismaalaste saabumine neid sidemeid võiks ohustada) eiramine võib viia selliste sisserändepoliitikate kaitsmiseni, mis õhnestavad õiglasi ja egalitaarseid poliitilisi režiime, kus need eksisteerivad”. Gibney jaoks on niisiis idealistide katse edendada liberaalseid demokraatlikke väärtusi võideldes kalduvuse vastu eelistada kaasmaalasi sügavalt vasturääkiv (ja seega võimatu). Ning sellelt pinnalt ta väidab, et ühiskondlik-poliitilise solidaarsuse säilitamise huvides on riikidel õigus sisse-rännet piirata.¹⁸

¹⁸Tasub siiski mainida, et erinevalt Millerist ei nõustu Gibney mõttega, et kalduvus kaasmaalasi eelistada rajaneb ühtsel ja suhteliselt homogeesel rahvuslikul kultuuril. Gibney (2004: 48) meelest piisab kaasmaalaliku erapoolikuse ja selle kultiveeritud tervisliku sotsiokultuurilise solidaarsuse tekkimiseks sellest, kui mingi rühm inimesi “elab mõnda aega üheskoos samade poliitiliste institutsioonide keskel”. Selline kogemus loob “ühises ühiskondlikus projektis osalemise tunde”, millest igati piisab kollektiivile tarviliku solidaarsuse tekkimiseks. Tegemist on niisiis märkimisväärselt hõreda arusaamaga sellest, mis sorti kultuuriline ühtsus põhistab kalduvust kaasmaalasi eelistada. Kuna sellisesse hõredasse kultuurilisse kogukonda on lihtne lõimida peaaegu kõiki tiheda kultuurilise ja etnilise taustaga inimesi, ei pea Gibney õigustatuks, kui riigid — otsustades, keda vastu ja liikmeks võtta ja keda mitte — teevad tulevaste sisserändajate puhul vahet kultuurilistel või etnilistel kaalutlustel. Nii argumenteerides vastandub Gibney otse David Milleri (2005a) seisukohale. Ta siiski möönab, et vajadus tagada sel viisil mõistetud hõredat kultuurilist ühtsust *võib* õigustada piiranguid sisse-rände (juhu, kui need piirangud ei tee vahet eri kultuuride vahel).

3.1. Kaasmaalaste eelistamine: püsiv reaalsus või ajutine takistus?

Aga mil määral on kaasmaalaste eelistamine poliitilise reaalsuse ja eriti just elujõulise liberaalse demokraatia olemuslik tunnus? Teisisõnu, mis ulatuses on selle nähtuse näol tegemist kõrvaldamatu tõsiasjaga, mis muudab avatud piiride poliitika teostamatuks? Idealistid nõustuvad, et praegusel hetkel on selline erapoolikus avatud piiride idee teostamisel takistuseks. Kuid sealjuures on nad kõigutamatult seisukohal, et seda takistust saab ja tuleb ületada. Meie praegusest vaatepunktist võib see kahtlemata paista võimatu ülesandena. Ent idealistid näevad vaeva, et näidata, miks peaks seda käsitama pigem *nõudliku* ülesandena. Esiteks tuleb märkida, et selleks et avatud piirid oleksid võimalikud, ei pruugi olla vajalik kaasmaalaste eelistamisest täielikult lahti saada. Nagu Carens (2013: 273–275) õigesti väidab, pole võrdlemisi avatud piirid kaasmaalaste eelistamisega vastuolus. Avatud piiridega riikide kodanikud saavad sellegipoolest pidada oma kaasmaalasi moraalselt olulisemaks, ja nii ei pruugi avatud piirid seda tüüpi sotsiopolitiilisele solidaarsusele, mida Miller ja Gibney peavad toimiva liberaaldemokraatliku poliitika tugisambaks ja mida nad kaitsta tahavad, tingimata ohtu kujutada. Välja tuleb juurida üksnes seda tüüpi erapoolikus kaasmaalaste suhtes, mis nõuab demokraatlikelt riikidelt ukse sulgemist isikutele, kes püüavad rahumeelselt riiki siseneda ning kaasmaalaseks *saada*. Kuna sisserändajad peavad enne täieõiguslikuks kodanikuks tunnistamist läbima pika akulturatsiooniprotsessi, pole põhjust, miks nende kohalolu peaks nõrgestama poliitilist solidaarsust ennast juba sisseadnud kaasmaalaste vahel.¹⁹

Küsimus on niisiis selles, kas kaasmaalaste eelistamise kalduvust on võimalik mahendada määral, et seda tüüpi avatud piirid, mida sisserändeidealid silmas peavad, oleksid teostatavad. Ning paljudel on tugevaid argumente selle võimalikkuse poolt. Näiteks Michael Huemer (2010: 460) näeb kalduvusel kaasmaalasi eelistada sarnasusi avalike rassistlike või seksistli-

¹⁹Sarnaselt väitleb Tan (2005).

ke kalduvustega Ameerika Ühendriikides. Kui veel üsna hiljutises minevikus võisid sellised kalduvused paista igati loomulikud, isegi möödapääsmatud, siis praeguseks näeb enamik inimesi neis piinlikku ajaloolist artefakti.

Ideed, et erapoolikus võib lühikese aja jooksul kiiresti nõrgeneda, toetavad ka tõendid sellest, et inimeste hoiakud sisserändajate suhtes muutuvad. Näiteks hiljutise küsitluse järgi langes brittide protsent, kes olid teisest rassist või rahvusest Ühendkuningriiki sisserändajate vastu, 52 protsendilt 2012. aastal 26 protsendile aastal 2018 (Blinder, Richards 2020). Sellest küll ei järeldu, et samavõrd oleks vähenenud ka kaasmaalaste eelistamine, ent see viitab sellele tugevalt. Vähemalt näitab see, et inimeste eetilised hoiakud välismaalaste suhtes võivad kärmelt teiseneda. Need leiud on jõuline osutus sellele, et kalle kaasmaalaste poole, millega Miller õigustab küllaltki karme sisserändepiiranguid, võib ühe põlvkonna jooksul päris palju muutuda. Nad osutavad sellelegi, et ettepanekuil piirid avada on potentsiaali koguda nende elluviimiseks tarvilikku demokraatlikku toetust. Asja tuum on niisiis see, et eetiline erapoolikus võib teha — ja teebki — läbi olulisi muutusi, mistõttu on võimatu kindlalt väita, mis selle valguses on või pole võimalik. Sellest üksi piisab nõrgestamaks Milleri teesi, nagu oleks kaasmaalaste eelistamise näol tegemist psühholoogilise faktiga, mis muudab avatud piirid võimatuks. Kas sellist erapoolikust on võimalik maandada määral, mis võimaldaks avatud piire, seda samal ajal piisavalt *säilitades*, et hoida alal tõhusaid liberaaldemokraatlikke institutsioone, on aga empiiriline küsimus, mida on võimatu lahendada, tegemata tõsist katset sellist tasakaalu praktikas saavutada.

3.2. Avaliku kultuuri tarvidus: fakt või fiktsioon?

See toob meid realistliku sisserände-eetika teise tugisamba juurde, milleks on tarvidus avaliku kultuuri järele. Enne kui seda väidetavat tarvidust arutama asun, olgu öeldud, et minu taotluseks ei ole sisseränderealistide (eriti Walzeri ja Milleri) vaateid kogu täiega kummutada. Ma tahan üksnes näidata, et tarvidus avaliku kultuuri järele pole kaugeltki ilmselge poliitiline tõsiasi. Hulk

teoreetikuid on veenvalt tagasi lükanud kommunitaarse vaate, mida ei toeta mitte üksnes Miller ja Walzer, vaid (teiste seas) ka Taylor ja Kymlicka. Selle vaate järgi seob rahvusriigi liikmeid üksteisega mingi parajalt paikasettinud kogum väärtusi, olgu need siis eetilist, esteetilist, keelelist või religioosset laadi (nt Fine 2016; Abizadeh 2002; Waldron 1992; Scheffler 2007; Benhabib 2002: 1. ptk; Blake 2003). Ent nagu Seyla Benhabib otsekoheselt väljendab: “Eal pole liberaalsete demokraatiade kollektiivset identiteeti iseloomustanud selline tugev sidusus ja kultuurikesksus, mida need teoreetikud sellele omistavad” (Benhabib 2004: 173). Lähemal vaatlusel ilmneb, et isegi pealtnäha kõige homogeensemad liberaaldemokraatlikud riigid on kultuuriliselt väga mitmekesised — niivõrd mitmekesised, et suhteliselt stabiilse ja sidusa avaliku kultuuri mõiste võib osutuda tühjaks. Miller paistab eeldavat monoliitset “piljardipalli” käsitust kultuuridest, justkui oleksid kultuurid monoliitsed diskreetsed entiteetid, mille selgelõikelised piirid langevad kokku nendega seostatud suveräänsete riikide territoriaalsete piiridega. Tegelikult aga on kultuurid hajusad ega järgi tavaliselt riigipiire. Näiteks järjekorras seismine on Prantsusmaal täpselt sama sage nähtus kui Suurbritannias. Nii siis võiks üritada väita, et Briti kultuuri määratlevad piisavate tingimustena kalduvus seista järjekorras ja kõneleda inglise keelt. Ent nimetatud tingimused ei kirjelda austraallasi sugugi vähem kui britte. Pealegi, paljud britid eiravad järjekorras seismise kultuurilist kommet. Kuna sellist dispersiooni kohtame peaaegu iga väärtuse või käitumiskalduvuse puhul, mida *prima facie* võiks sildistada britluse kvintessentsiks, on keeruline (kui mitte võimatu) fikseerida kultuurilisi sätumusi, mis eristavad usaldusväärset ühe riigi liikmeid teise omadest.²⁰

Valgustavaks näiteks on siinkohal paljurahvuselised liberaaldemokraatlikud riigid, nagu Šveits ja Kanada, kus üpriski ilmselgelt paistab puuduvat igasugune homogeenne avalik kultuur. Lahenduseks neile vastunäidetele pakub Miller välja, et ka neis riik-

²⁰Kuigi ma ülal liigitasin ka Bauböcki realistiks, kritiseerib ta Milleri avalikku kultuuri puudutavaid vaateid ning järgib seda tehes Gibneyt (vt Bauböck 2016).

kides võib paljurahvuselisusest hoolimata täheldada jagatud avalikku kultuuri, kuivõrd nende riikide liikmed on võtnud omaks samad poliitilised normid (Miller 1995: 96). Kuid selge on see, nagu Abizadeh rõhutab, et paljurahvuselised riigid ei ole kultuuriliselt ühtsed sellisel tihkel viisil, mida Miller mujal peab liberaaldemokraatliku sidususe tarvilikuks tingimuseks. Sageli suudavad sellised riigid demokraatlikke institutsioone ning toimivat heoluriiki tõhusalt alal hoida ka ilma tugeva kultuurilise ühtsusetä. (Abizadeh 2002: 498.)

Tuginedes sama laadi vaatlustele, märgib Sarah Fine (2016: 3) torkavalt, et Milleri vaade “ei kirjelda maailma, nagu see päriselt on, ega isegi mitte end liberaalseks demokraatiaks nimetavaid riigivorme, nagu need päriselt eksisteerivad”. Kultuuriline sidusus, millest Miller räägib, on hoopis normatiivne *ideaal*, mis teeb näo, nagu oleks ta liberaaldemokraatliku reaalsuse kirjeldus. Nagu Fine osutab, tunnistab seda ka Miller ise ühes kõnekas joo-nealuses märkuses (2016c: 180):

Ma mõõnan, et tegelen siin hüvede tuvastamisega, mida tegelikud riigid realiseerivad üksnes osalt, kui sedagi. Aga ma ei usu, et praegused tõkked teel õigluse ja enesemääramise poole muudaksid üleskutse neid ületada lootusetuks. Mida lähemale me nende ideaalide realiseerimiseni jõuame, seda suurem väärtus on seda tüüpi ühendustel.

See lõik paljastab, et Milleri “antud olukorra” mõiste on ähmane just nii, nagu uusrealistid ennustasid: pole selge, kas millerlik rahvusepõhine visioon demokraatlikust sidususest on kirjeldav või normatiivne ja sealjuures *kättesaamatult* normatiivne (või nagu ta ise ütleb: tegelikud riigid realiseerivad neid ideaale “osalt”).

Sama sorti argumendiga saab kritiseerida Michael Walzeri kultuurilise enesemääramise mõistet. Et Walzeri vaate puudusi kujukalt esile tuua, on kasulik vaadata tema analüüsi Austraalia valitsuse kurikuulsast “Valge Austraalia” poliitikast. Walzer (1983: 46–48) väidab, et iseenesest ei olnud Austraalia riigi pürgimusele hoida alal valge Euroopa kultuuri moraalselt midagi ette heita. Nagu eespool nägime, on Walzeri järgi riikidel õigus oma avaliku kultuuri arenguid sisserände piiramise teel kontrollida. Ta kritiseerib Valge Austraalia programmi üksnes seetõttu, et

sellega püüti monopoliseerida ülemäära suurt territooriumi. Michael Blake (2003: 233) toob aga nutikalt välja, “et Austraalia ei olnud siis ega tegelikult mitte kunagi puhtalt etniline ühiskond, mis end sellisena säilitada oleks üritanud. Nagu maailmas enamasti, oli tegemist riigiga, mille piiride vahel eksisteeris mitmeid kultuuritraditsioone ja etnilisi rühmi”. Sellise vaate esindajad on seisukohal, et kui valitsused otsustavad mingit kindlat avalikku kultuuri säilitada, siis tegelikult müüvad nad petlikult mõne *kit-sama* sotsiaalse (nt poliitiliselt domineeriva) rühma etnilist või kultuurilist traditsiooni üldise rahvusliku kultuuri pähe, võistlemaid traditsioone sellele apelleerides tõrjudes ja alla surudes. Niisiis, Austraalia valitsus ei püüdnud mitte niivõrd *säilitada*, kui võrd *luua* eksklusiivselt valge Euroopa kultuuripärandiga rahvusriiki. Aga nagu nägime, lõppkokkuvõttes on selline homogeensus saavutamatu. Taas kord oleme seega tunnistajaks sellele, kuidas kultuurilise enesemääramise edendamine käib käsikäes utopistliku poliitilise mõtlemisviisiga.

Tuleb niisiis välja, et Milleri ja Walzeri sisserändeideaalidel on kõik utopismile iseloomulikud tunnused. Mis paneb küsima: mille poolest siis on *nende* kultuurilise homogeensuse ideaal realistlikum kui avatud piiride ideaal, kui mõlemad on ühtviisi kättesaamatud? Kuid sõltumata vastusest sellele küsimusele toonitab Valge Austraalia näide seda, et kultuurilise homogeensuse eesmärgil võivad olla tagajärjed, mida liberaaldemokraatlike riikide kodanikel on avatud piiride tagajärgedest oluliselt raskem aktsepteerida.

3.3. Põgenikud — kas erijuhtum?

Olgugi et nii Miller, Gibney kui Walzer kaitsevad ideed, et rahvusepõhine erapoolikus ja enesemääramisõigus võivad piiravaid sisserändeseadusi õigustada, ei väida neist keegi, et enesemääramisõigus kaaluks üles *kõik* pretensioonid õigusele riiki siseneda. Põgenikel on inimõigus asüülile, mis paljudel juhtudel kaalub üles suveräänse riigi enesemääramisõiguse. Milleri järgi on iga riigil kohustus anda asüüli teatud osale maailma põgenikest eeldusel, et konkreetne riik on selleks suuteline ning on teada, et

konkreetsete põgenike päritoluriigis neid (nt välisabi kaudu) aidata pole võimalik (Miller 2005a: 203, 2016c: 5. ptk).²¹ Ka Walzeri (1983: 62) järgi pole “enesemääramisõigus liikmesuse üle otustamisel absoluutne”, sest seda piirab väljastpoolt “vastastikuse abistamise põhimõte”. On oluline, et Miller ja Walzer mõlemad annavad mõista, et nimetatud põhimõte ja sellega seatud poliitiline kohustus on eetilise intuitsiooni või loomuseadusena kirjutatud sisse meie südametunnistusse.

Siinkohal võidakse aga vastu väita, et need põgenikke puudutavad ettepanekud sooritavad sellesama idealismipatu, mida siseränderealistid selgel sõnal ise pahaks panevad.²² Näiteks võib Milleri ja Walzeri veendumus, et inimõigustest tulenevalt on liberaaldemokraatlikel riikidel kohustus nõustuda põgenikekvootidega, paista nõudvat liiga palju. Miks peaks olema põgenikel üksikute suveräänsete riikide enesemääramisõigust üle trumpav õigus asüülide?²³ Püüdes seda seisukohta kaitsta, paistavad Walzer ja Miller apelleerivat abstraktsetele moraalsetele alustele. Samuti keelduvad nad tunnistamast rahvusepõhist erapoolikust või enesemääramisõigusest tulenevaid piiranguid õiguspäraste kaalutlustena põgenike takistamiseks.²⁴ Jääb ebaselgeks, miks võtab Miller neid piiranguid põgenike puhul vähem tõsiselt kui majandusmigrantide puhul. On nad ju nii ühe kui teise puhul samavõrd *reaalsed*. Millise objektiivse kriteeriumi alusel on omistatud pagulaste õigustele suurem kaal? Võib tekkida kiusatus väita, et selline eelispositsioon tuleneb intuitiivselt tõesest vastastikuse abistamise põhimõttest. Ent on ilmselge, et paljude inimeste ja valitsuste intuitsioonid seda eetilist põhimõtet ei jaga. Nagu

²¹Sarnase argumendi esitavad ka Gibney (2004: 32–41); Hendrickson (1992: 221) ja Song (2018).

²²Parvin (2016) mainib seda möödamindes Milleri kohta.

²³Tuleb rõhutada, et Miller (2005a) ei arva, et põgenikel on õigus siseneda just sellesse riiki, mida nad ise eelistavad. Tema seisukoht on, et neil on õigus siseneda *mingisse* riiki ning et iga põgenikku võib õigustatult määrata ükskõik millisesse riiki, mis suudab rahuldada tema põhivajadusi.

²⁴See seisukoht on teravalt vastandlik Blake'i (2013) omale.

Miller (2016: 163) ise tunnistab, kus rahvuslik huvi ja põgenike asüüliõigus tõsisesse konflikti satuvad,

on põgenike vastuvõtmise kohustus oma loomult humanitaarne ja mitte miski, mida nõuab õigus. Mis ühtlasi tähendab, et selles küsimuses on otsustusõigus vastuvõtva maa kodanikel — ei põgenikud ega mingid kolmandad pooled saa neid selleks sundida.

See vaade põrkub kahele probleemile. Esiteks, tõenäoliselt seaksid põgenike suhtes vaenulikud riigid eksistentsiaalselt ohtliku sisserände lävendi rahvusvahelise surve puudumisel enda jaoks mugavalt madalale. Mida sellised riigid peaksid kohaseks põgenikekoodiks, oleks seega märkimisväärselt madalam sellest, mida peab kohaseks ja õiglaseks rahvusvaheline kogukond. Teiseks, hulk empiirilisi tõendeid viitab, et praktikas on enesemääramisõigusel ning seadusekujundajate kalduvusel eelistada rahvuslikke huve suurem jõud kui globaal-humanitaarse kollektiivse vastutuse eetilisel intuitsioonil. Nagu Susan Kneebone (2010: 10) täheldab, “apelleerimine põgenike eetilisele staatusele [---] on avaldanud riikidele vähe mõju”. Kneebone kirjeldab sedagi, kuidas teoreetikud on veenvalt näidanud, et “Teise maailmasõja järgsed poliitilised katsed pühitseda “õigus” asüülile rahvusvahelise seaduse osaks takerdusid territoriaalse suveräänsuse pretensioonidesse”.²⁵ Tundub seega äärmiselt ebatõenäoline, et põgenike väidetavat asüüliõigust praktikas tõsiselt võetaks (eriti nii, et selle tulemusel põgenikud ka päriselt vajalike ressurssidega riikide vahel ühtlaselt ära jaotataks). Selles valguses alahindab Milleri ettekirjutus põgenikke vastu võtta — idealistlikult — kaasmaalaste eelistamise jõudu ning on seda tehes silmatorkavas ebakõlas tema enda majandusmigrantide analüüsiga.²⁶ Paljuski sama võib öelda Michael Walzeri teesi kohta, et liberaalsetel riikidel on moraalne

²⁵Konkreetselt viitab Kneebone Goodwin-Gilli ja McAdami (2007: 355–364) tööle.

²⁶Meenutagem, et Milleri (2013: 37) enda sõnul on mingi poliitiline teooria realistlik ainult siis, kui see sisaldab “printsipi, mida [konkreetses ühiskonnas] liikmeid on ratsionaalse arutelu teel võimalik veenda omaks võtma, mis tähendab seda, et neil printsiipidel ei saa olla järelemeid, mis neile kodanikele on vastuvõetamatud” (vt siinse artikli joonealust märkust 13). Kui me nüüd aga nõustume Milleri väite-

kohustus põgenikke vastu võtta, juhul kui sellega kaasnevad kulud on suhteliselt madalad. Kui sellist kohustust ei jõusta mõni rahvusvaheline poliitiline autoriteet, ei tööta see tema väidetavalt realistlik ettepanek olla enam kui soovmõtlemine.²⁷

Nagu Miller nii sõandab ka Rainer Bauböck pakkuda välja oma hinnangul realistliku teooria selle kohta, kuidas põgenikega eetiliselts ümber käia. Bauböcki (2020) väitel peaksid poliitikatereetikud lähenema sisserrändeküsimusele idealistliku "õigluse" vaatenurga asemel "demokraatlikust vaatenurgast". Ta leiab, et kui poliitilised tegutsejad ja kodanikud avalikel platvormidel sisserrändeküsimusi arutavad, on nende peamiseks mureks tagada "poliitiliste institutsioonide, võimude ja otsustajate õiguspärasuse tingimused". Seevastu poliitikatereetikud, argumenteerides ühe või teise eetilise sisserrändepoliitika poolt, apelleerivad tavaliselt migrantide fundamentaalsetele õigustele ning jätavad seda tehes tähelepanuta poliitilist arutelu motiveerivad tegelikud demokraatlikud huvid. Kuna sellest tulenevalt ei õnnestu poliitilisel teorial sageli kõnetada nende huve, kes tegelikult rändepoliitikat määravad, ei õnnestu sel ka suunata nende tegevust. Et seda puudust korvata, paneb Bauböck ette õigustada "üsna avatud" piire demokraatlikelt alustelt. Põgenike puhul toetub ta David Oweni hüpoteesile, et nende vastuvõtmine toimib riikide ülemaailmse korra õiguspärasuse parandamise mehhanismina (Owen 2016). Niielt sõltuvat suveräänsete riikide rahvusvahelise süsteemi õiguspärasus iga üksiku riigi suutlikkusest rahuldada oma kodanike põhiõigusi ja -vajadusi. Põgenikud on niisiis tõend, et see süsteem ei toimi, ning nende olemasolu seab selle süsteemi õiguspärasuse kahtluse alla. Põgenikke vastu võttes üksikud riigid demonstreerivad, et vaatamata mõnede riikide suutmatusele oma kodanik-

ga, et kaasmaalaste eelistamine on poliitilise sfääri paratamatu tõsiasia, siis tundub vägagi ebatõenäoline, et praegused liberaalsed demokraatiad tema asüülieetika omaks võtaksid. Sellest aga järelduks, et Milleri sisserrände-eetika ei liigituks — tema enda mõõdupuude järgi — realistlikuks. Milleri põgenikekirjelduse väidetavat realismi kritiseerib põhjalikumalt Lægaard (2016).

²⁷Sama saab heita ette Gibneyile (2004: 32–41) ja Hendricksonile (1992: 221).

ke piisavalt kaitsta suudab üleilmne poliitiline süsteem asja enda peale võttes selle suutmatuse heastada.

On siiski kaheldav, et selline põgenike vastuvõtmise esitamine õiguspärasuse parandamise vahendina suudaks pakkuda tõhusamat tegutsemisjuhust kui varjamatult idealistlikud õigustusvormid. Bauböckil võib ju olla õigus, et tihtipeale õigustavad ja pooldavad kodanikud ja poliitilised tegutsejad poliitikamuudatusi viitega demokraatlikule õiguspärasusele. Sellest hoolimata näitavad liberaalsete demokraatlike riikide valijad suveräänsusel põhineva üleilmse korra õiguspärasuse vastu üldiselt üles küllaltki leiget huvi. Võrreldes siseriiklike majandushuvide ning tarvidusega kindlustada *omaenda riigi* demokraatlik õiguspärasus pole üleilmne poliitiline kord enamiku liberaaldemokraatlike osaliste jaoks kaugeltki mitte põletav poliitiline probleem. Oletus, et sellised kaalutlused võiksid lähemas tulevikus suunata valimishääli viisil, mis julgustaks põgenike suhtes sõbralikumaid poliitilisi reforme, on seega ebarealistlik. Seetõttu on tõenäoline, et sarnaselt Milleri ja Walzeri ettepanekutega ei suudaks ka Bauböcki oma anda tegutsemisjuhust, nagu probleemilahendamisrealism seda nõuab.

3.4. Mitmetähenduslik “meie”

Ülal tõime välja kolm uusrealistlikku vastuväidet probleemilahendamisrealismile. Nüüdseks oleme neist kahte lähemalt vaadanud. Oleme näinud, et sisseränderealistid ei arvesta kaht asjaolu: (1) milles seisneb “antud olukord”, on lõppkokkuvõttes määramatu, (2) seda, mis on või ei ole võimalik, on samahästi kui võimatu järele proovimata ette kindlaks teha. Käsitleda on jäänud veel (3) — etteheide, et “*meie* jaoks võimaliku” kindlakstegemine eeldab “*meie*” osutatud kollektiivi meelevaldset piiritlemist.

Niisiis, keda täpselt Miller kõnetab? Kellele osutab tema “*meie*”? Ühe võimalusena osutab see asesõna liberaaldemokraatlikele riikidele. Aga kui nii, siis murendab Milleri seisukohta nõndanimetatud “poliitika paradoks”. Sellesse paradoksi jõuame püüdes selgitada, mis alustelt me määrame, kes täpselt kuuluvad demokraatliku “*meie*” hulka. Nimelt selleks, et rühma liik-

meid mitteliikmetest eristada, on vaja mõnda aktsepteeritud rühmaliikmesuse kriteeriumi. Need kriteeriumid aga tuleb määrata demokraatlikult — nende üle peab otsustama rahvas, *demos*. Ent pannes liikmesuse kriteeriumide määratlemise ülesande rahvale, peab meil juba olema olemas kriteerium otsustamiseks, kes on too asjassepuutuv rahvas. Niisiis, nagu mõned väidavad, on Milleri ennastmäärav “meie” kimpus mõistelise ähmasusega (vt Fine 2013; Abizadeh 2008).

Milleri jaoks aga ei pruugi see olla tõeline apooria. Tõsi, enda sõnul pöördub Miller kõigi nende poole, kes peavad end mõne liberaaldemokraatliku riigi kodanikuks. Kuid tegelikult kõnetab tema sisserände-eetika selliste indiviidide teatud alamhulka — neid indiviide, kes tunnetavad end lõimena milleski, mida nad peavad oma rahvuskultuuriks, ja kes lisaks sellele väärtustavad heaoluriiki, demokraatlikke institutsioone ja rahvusvahelisi inimõigusi. Milleri sisserände-eetika peaküsimust võiks seega tõlgendada järgmiselt: mis on teostatav nende jaoks meist, kes soovivad säilitada meie rahvuskultuuri, heaoluriiki, arutluspõhiseid demokraatlikke institutsioone ning austada üleilmseid inimõigusi (erinevalt pelgalt *rahvuslikest* inimõigustest)? Ent nii sõnastatud küsimus kõnetab enamiku liberaaldemokraatlike ühiskondade äärmiselt kitsast segmenti. Mida nii kirjeldatud valitud rühm eetiliselt õigeks peab, ei leiaks tõenäoliselt poliitilist toetust ühelt tüüpiliselt liberaaldemokraatlikult rahvalt tervikuna. Näiteks olukorras, mis nõuab kompromissi tegemist sisserände ja avaliku kultuuri säilitamise vahel, oleksid nii mõnedki progressiivse mõtte esindajad varmalt valmis avaliku kultuuri ohvriks tooma. Ei saa unustada ka neid arvukaid libertaare, kes heaoluriigi murenemist rõõmuga tervitavad — ka nemad seisaksid Milleri poliitilistele soovitustele vastu. Kõike seda arvestades on kahtlane, kas ja kui võrd pälviks Milleri ettepanek (et sisserännet tuleks piirata avaliku kultuuri, rahvusvaheliste inimõiguste ja heaoluriigi kindlustamiseks), kui see kord hääletusele panna, avalikkuse toetuse.

Mõeldes selle üle, milline piiripoliitika “on meie silmis teostatav”, mängib otsustavat rolli seegi, kui mitu põlvkonda me “meie” alla mahutame. Kui piirdume sellega, mida pühendunud liberaalid suudavad saavutada järgmise kümnendi jooksul,

on Milleri konservatiivne prognoos enam-vähem usutav. Aga kui kaasame “meie” osutusse mitmeid põlvkondi, võtaks teostatava ilme ka oluliselt edumeelsem poliitika. Carens (1996: 164–166) teeb sel teemal asjakohase märkuse, võrreldes kosmopoliitset idealismi abolitsionismiga 17. sajandil ja 18. sajandi algul. Sel perioodil võis orjandus paista juurdunud institutsioonina, mis on “tulnud selleks, et vähemalt ettenähtavas tulevikus jääda”. Ent tagantjärele saame aru, et selline uskumus polnud piisav, et abolitsionism pikaajalise eesmärgina maha kanda: “Meie praegusest vaatepunktist vaadates pole kahtlust, et just nimelt abolitsionistid [---] on orjandusvastase võitluse moraalsed kangelased. Ja ometi oleks realistlik moraalikäsitus abolitsionistlikud vaated välistanud”. Selle üle otsustamine, milline ajaraam on “realistlik”, on paratamatult meelevaldne ning pole põhjust, miks realistlik eetika peaks piirduma arutlemisega oleviku ja lähima tuleviku üle. Nagu pole ka põhjust mõnda probleeme lahendava “meie” kontseptsiooni tarbetult “idealistslikuna” ära põlata pelgalt selle laia haarde tõttu.

4. KOKKUVÕTE

Artiklis näitasin, et löhe niinimetatud realistliku ja idealistliku sisserändefilosoofia vahel on problemaatiline. Seda tehes ei olnud mu taotluseks valida pooli arutelu selle üle, mis konkreetselt on teostatav ja mis mitte. Samuti ei olnud selle arutluse eesmärgiks kaitsta avatud piiride eestkõnelejaid konservatiivsema suuna esindajate eest. Artiklis arutatud vigast eristust kasutavad ka mitmed sisserändeidealid ja nii heidavad ülal esitatud mõttekäigud neile täpselt sama palju varju kui nende konservatiivsetele rivaalidele.

Kaitstes vajadust seada ambitsioonikaid põlvkondadeüleseid eesmäärke langeb sisserändeidealiste suhtumine utopismi paljuski kokku uusrealistide omaga. Suurem osa sisserändeidealiste aga ei lähe uusrealistlikust perspektiivist hinnates piisavalt kaugemale. Nagu sissejuhatuses nägime, nõuavad idealistid tavaliselt seda, et pikas plaanis oleks nende seatud eesmäärke võimalik ellu viia. Selle nõude lükkavad uusrealistid tagasi. Aga mis ehk olulisemgi,

kõik siin arutuse all olnud idealistid on veendunud liberaalid. See-ga on tõenäoline, et uusrealistlikud poliitilised filosoofid ei nõus-tuks sisserändeidealistidega eeskätt just nende “moralistlike” li-beraalsete tendentside tõttu.

Lõpetuseks tahaksin rõhutada järgmist. Ma ei arva, et sisse-rändeküsimustega tegelevad teoreetikud peaksid terminist “rea-lism” täielikult loobuma. Loodan, et juhtinud tähelepanu selle ter-mini ähmasusele, õnnestus mul selle uurimusega luua pind eda-siseks konstruktiivseks tegelemiseks küsimusega, milline võiks välja näha üks õige realistlik sisserände-eetika. Üks ilmne viis sellega algust teha on küsida, kuivõrd aitaks uusrealistlik raamis-tik ühes eristusega realistlike ja *ideoloogiliste* ideaalide vahel val-gustada läbi olulisimaid praktilisi erinevusi olemasolevate sisse-rändenormide vahel. See ülesanne ei kuulu aga siinsesse artiklis-se, mille tagasihoidlikuks sihiks oli üksnes näidata, et sisserände-eetikas valitsev realismimõiste oma praegusel kujul ei toimi.

Kirjandus

- A b i z a d e h, Arash 2008. Democratic theory and border coercion: No right to unilaterally control your own borders. — *Political Theory*, Vol. 36, No. 1, pp. 137–165
- A x e l s e n, David V. 2018. Against institutional conservatism. — *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. DOI: 10.1080/13698230.2018.1426816
- B a d e r i n, Alice 2014. Two forms of realism in political theory. — *European Journal of Political Theory*, Vol. 13, No. 2, pp. 132–153
- B a u b ö c k, Rainer 2016. Public culture in societies of immigration. — *Identity and Integration: Migrants in Western Europe*. Ed. by R. Sackmann, B. Peters, T. Faist. London: Routledge
- B a u b ö c k, Rainer 2018. Democratic inclusion: A pluralist theory of citizenship. — *Democratic Inclusion: Rainer Bauböck in Dialogue*. Ed. by R. Bauböck. Manchester: Manchester University Press
- B a u b ö c k, Rainer 2020. The democratic case for immigration. — *Politische Vierteljahresschrift*, Bd. 61, S. 357–375
- B e l l, Duncan 2017. Political realism and international relations. — *Philosophy Compass*, Vol. 12, No. 2, pp. 1–12

- B e n h a b i b, Seyla 2002. *The Claims of Culture*. Princeton: Princeton University Press
- B e n h a b i b, Seyla 2004. *The Rights of Others: Aliens, Residents, and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press
- B l a k e, Michael 2003. Immigration. — *A Companion to Applied Ethics*. Ed. by R. G. Frey, C. H. Wellman. Oxford: Blackwell, pp. 224–237
- B l a k e, Michael 2013a. Immigration, jurisdiction, and exclusion. — *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 41, No. 2, pp. 103–130
- B l a k e, Michael 2013b. *Justice and Foreign Policy*. Oxford: Oxford University Press
- B l i n d e r, Scott, Lindsay R i c h a r d s 2020. UK public opinion toward immigration: Overall attitudes and level of concern. Vaadatud 5. jaanuaril 2021.
<https://migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/uk-public-opinion-toward-immigration-overall-attitudes-and-level-of-concern/>
- C a r e n s, Joseph H. 1987. Aliens and citizens: The case for open borders. — *The Review of Politics*, Vol. 49, No. 2, pp. 251–273
- C a r e n s, Joseph H. 1996. Realistic and idealistic approaches to the ethics of migration. — *The International Migration Review*, Vol. 30, No. 1, pp. 156–170
- C a r e n s, Joseph H. 2013. *The Ethics of Immigration*. Oxford: Oxford University Press
- F i n e, Sarah 2013. The ethics of immigration: Self-determination and the right to exclude. — *Philosophy Compass*, Vol. 8, No. 3, pp. 254–268
- F i n e, Sarah 2016. Migration, political philosophy, and the real world. — *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13698230.2016.1231793>
- F i n l a y s o n, Lorna 2017. With radicals like these, who needs conservatives?: Doom, gloom, and realism in political theory. — *European Journal of Political Theory*, Vol. 16, No. 1, pp. 264–282
- G a l s t o n, William 2010. Realism in political theory. — *European Journal of Political Theory*, Vol. 9, No. 4, pp. 385–411
- G e u s s, Raymond 2008. *Philosophy and Real Politics*. Princeton: Princeton University Press
- G e u s s, Raymond 2017. Realism, wishful thinking, utopia. — *Political Uses of Utopia*. Ed. by D. Chrostowska, J. D. Ingram. New York: Columbia University Press, pp. 233–247
- G i b n e y, Matthew 2004. *The Ethics and Politics of Asylum*. Cambridge: Cambridge University Press

- Gledhill, James 2012. Rawls and realism. — *Social Theory and Practice*, Vol. 38, No. 1, pp. 55–82
- Goodwin-Gill, Guy S., Jane McAdam 2007. *The Refugee in International Law*. 3rd edn. Oxford: Oxford University Press
- Hendrickson, David C. 1992. Migration in law and ethics: A realist perspective. — B. Barry, R. Goodin (eds.). *Free Movement: Ethical Issues in the Transnational Migration of People and Money*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press
- Honig, Bonnie, Marc Stears 2011. The new realism: From *modus vivendi* to justice. — *Political Philosophy Versus History?* Ed. by J. Floyd, M. Stears. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 177–205
- Humeir, Michael 2010. Is there a right to emigrate? — *Social Theory and Practice*, Vol. 36, No. 3, pp. 429–461
- Kneebone, Susan 2010. Introduction. — *Refugees, Asylum Seekers and the Rule of Law*. Ed. by S. Kneebone. Oxford: Oxford University Press
- Kukathas, Chandran 2004. The case for open immigration. — *Contemporary Debates in Applied Ethics*. Ed. by A. Cohen, C. H. Wellman. Oxford: Blackwell, pp. 376–390
- Lægaard, Sune 2016. Misplaced idealism and incoherent realism in the philosophy of the refugee crisis. — *Journal of Global Ethics*, Vol. 12, No. 3, pp. 269–278
- Little, Adrian, Terry Macdonald 2015. Introduction to special issue: Real-world justice and international migration. — *European Journal of Political Theory*, Vol. 14, No. 4, pp. 381–390
- Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro (eds.) 2009. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Miller, David 1995. *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press
- Miller, David 2005a. Immigration: The case for limits. — *Contemporary Debates in Applied Ethics*. Ed. by A. Cohen, C. Wellman. 2nd edn. Malden, MA: John Wiley & Sons, pp. 363–375
- Miller, David 2005b. Reasonable partiality toward compatriots. — *Ethical Theory and Moral Practice*, Vol. 8, No. 1, pp. 63–81
- Miller, David 2013. *Justice for Earthlings*. Oxford: Oxford University Press
- Miller, David 2016a. How ‘realistic’ should global political theory be? — *Journal of International Political Theory*, Vol. 12, No. 2, pp. 217–233

- Miller, David 2016b. Is there a human right to immigrate. — *Migration in Political Theory*. Ed. by S. Fine, L. Ypi. Oxford: Oxford University Press, pp. 11–31
- Miller, David 2016c. *Strangers in Our Midst: The Political Philosophy of Immigration*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Newey, Glen 2001. *After Politics*. Basingstoke: Palgrave
- Owen, David 2010. Die verlorene und die wiedergefundene Wirklichkeit: Ethik, Politik und Imagination bei Raymond Geuss. — *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, Bd. 58, Nr. 3, S. 431–443
- Owen, David 2012. In loco civitas. — *Migration in Political Theory*. Ed. by S. Fine, L. Ypi. Oxford: Oxford University Press, pp. 269–290
- Parvin, Phil 2017. Idealism, realism, and immigration: David Miller's *Strangers in Our Midst*. — *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 20, No. 6, pp. 697–706
- Pevnick, Ryan 2011. *Immigration and the Constraints of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press
- Rawls, John 1999. *The Law of Peoples*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Rossi, Enzo 2019. Being realistic and demanding the impossible. — *Constellations*, Vol. 26, No. 4, pp. 638–652
- Rossi, Enzo, Matt Sleat 2014. Realism in normative political theory. — *Philosophy Compass*, Vol. 9, No. 10, pp. 689–701
- Scheffler, Samuel 2007. Immigration and the significance of culture. — *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 35, No. 2, pp. 93–125
- Song, Sarah 2018. *Immigration and Democracy*. New York: Oxford University Press
- Spinoza, Baruch 2016. *Political Treatise*. (The collected works of Spinoza; Vol. 2.) Ed. and tr. by E. Curley. Princeton: Princeton University Press
- Tamir, Yael 1993. *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press
- Tan, Kok-Chor 2005. Cosmopolitan impartiality and patriotic partiality. — *Global Institutions*. Ed. by D. Weinstock. Calgary: University of Calgary Press, pp. 165–191
- Valentini, Laura 2007. Ideal vs. non-ideal theory: A conceptual map. — *Philosophy Compass*, Vol. 7, No. 9, pp. 654–664
- Waldron, Jeremy 1992. Minority cultures and the cosmopolitan alternative. — *University of Michigan Journal of Law Reform*, Vol. 25, No. 1, pp. 751–793

- Walz, Kenneth 1979. *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison Wesley
- Walzer, Michael 1983. *Spheres of Justice*. New York: Basic Books
- Walzer, Michael 2013. Should we reclaim political utopianism? — *European Journal of Political Theory*, Vol. 12, No. 1, pp. 24–30
- Wellman, Christopher Heath 2008. Immigration and freedom of association. — *Ethics*, Vol. 119, No. 1, pp. 109–141
- Wellman, Christopher Heath 2020. Immigration. — *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Ed. by E. N. Zalta. Vaadatud 5. jaanuaril 2021.
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/immigration/>
- Wellman, Christopher Heath, Phillip Cole 2011. *Debating the Ethics of Immigration*. Oxford: Oxford University Press
- Williams, Bernard 2005. *In the Beginning was the Deed*. Ed. by G. Hawthorn. Princeton: Princeton University Press

JAMES STEPHEN PEARSON (1986) on Briti filosoof. Magistrikraad Warwicki Ülikoolist (2011), doktorikraad Leideni Ülikoolist (2016). 2017–2019 oli Leideni Ülikooli filosoofiaektor, 2019–2022 Tartu Ülikooli praktilise filosoofia teadur, aastast 2022 Lissaboni Ülikooli järeldoktorant. Avaldanud teose *Nietzsche on Conflict, Struggle and War* (2022) ja toimetanud kogumiku *Conflict and Contest in Nietzsche's Philosophy* (2018, koos Herman Siemensiga).

ARVUSTUS

KAS HULKADE SÕGEDUS HAKKAB TAANDUMA?

Douglas Murray. *Hulkade sõgedus: Sugu, rass ja identiteet.* Inglise keelest tõlkinud Maarja Maasikas, toimetanud Hille Saluäär. Tallinn: Postimees Kirjastus, 2022. 280 lk.

Douglas Murray (sünd 1959) eeldas identiteedipoliitikatest rääkivat raamatut avaldades, et see viib tema väljaviskamiseni kõikidest viisakatest seltskondadest, nagu on juhtunud paljudega, kes on julgenud olla kriitilised valitseva narratiivi suhtes nn vähemuste teemal (naised, värvilised, LGBT+). Piisab ju kellegi “tühistamiseks”, vallandamiseks, paariaks kuulutamiseks kas või sellest, kui ta julgeb öelda, et meestel ja naistel on ikka teatud erinevusi, või üldse mainida, et tegelikult on olemas mees- ja naissugu. Aga jääda ellu väites, et homoabelude teema ei ole üldse homode endi, vaid homoaktivistide agenda, ja öelda, et transsoolisuse aktivistide valdav narratiiv on üsna vastupidine naisõiguslaste omale, ehk siis kokkuvõtlikult ei ole olemas mingit LGBT+ agendat, mis kõiki neid grupe ühendaks, on ikka tõeline julgustükk. Selleks peab kõigepealt olema ise gei, teiseks aga väga tunnustatud publitsist, kes oma mõtteid rahulikult ja argumenteeritult esitab. Nendele tunnustele Douglas Murray vastab ja saab endiselt avalikult ringi käia ja paljudes meediakanalites esineda. Võimalik ka, et raamatus kirjeldatud hulluste kõrgeaeg hakkab mööda saama ja iga mõistuse häält esindav sõnumitooja ei kuulugi enam alati hukkamisele. Vähemalt nii võime loota.

Douglas Murray nimi pole Eestis tundmatu. Tema 2017. aastal ilmunud raamat *Euroopa kummaline surm: Immigratsioonist, identiteedist, islamist* (The Strange Death of Europe: Immigration, Identity, Islam) on eesti keeles avaldatud (tlk Maarja Maasikas; Tallinn: Post Factum, 2018) ja selle tõlget on niihästi põhjalikult tutvustatud (Jõerüüt 2019) kui ka pealiskaudselt halvustatud (Õnnepalu 2019). 2022. aasta alul eesti keeles ilmunud *Hulkade sõgeduse* halvustamisega on veel samm edasi astunud (vt Lobjakas 2022): kirjutise autor on tema kasutada olnud tähelepanekid ära täitnud nii, et teosest me midagi teada ei saagi.

2019. aastal ilmunud *Hulkade sõgeduse* (The Madness of Crowds: Gender, Race and Identity; London *etc.*: Bloomsbury Continuum) ala-

pealkirjaks on “sugu, rass ja identiteet”. Teoses käsitletakse identiteedi- poliitika ajalugu ja hetkeseisu. Raamatus on neli suurt peatükki: “Gei”, “Naised” “Rass” ja “Trans”, ning kolm vahepala, mis räägivad selle võitluse marksistlikest juurtest, võitlusele enneolematut hoogu andvast tehnoloogiast ja andestamisest, mis näib olevat kaduv nähtus.

Kõik teoses kirjeldatud liikumised on kunagi alguse saanud kui võitlus inimõiguste eest. Aga just siis, kui võit on juba käes, ei taha võitlejad saavutatuga rahule jääda ja hakkavad käituma nii, nagu varem käitusid nende kõige äärmuslikumad vastased: ahistades ja vaenates neid, kes nendest erinevalt mõtlevad, kirjutades ette seda, millised on õiged seisukohad, õige kõnepruuk ja õiged uurimistulemused, ning kiusates jõhkralt taga neid, kes julgevad ametlikus narratiivis kõhelda või seda koguni kritiseerida. Murray arvates on võitlejate ja nende eestkõnelejate jaoks see võitlus nende elu ja olemasolu mõte, mistõttu ei tohi seda võita, võitluse mõte on selle kestmises.

Geid. Geiliikumist kirjeldava peatüki juhatab sisse kirjeldus juhtumist tänapäeva Londonis, kus geiaktivistid püüdsid ära keelata ühe dokumentaalfilmi esilinastust. Filmis väidetakse, et homoseksuaalsus sõltub inimese enda valikust ning sellest on võimalik jumala ja nõustajate toel vabaneda. Filmis saavad sõna endised homoseksuaalid, kellest on nüüd saanud heterod, ja neid aidanud nõustajad. Esilinastuseks broneeritud kino ütles rendiürituse viimasel hetkel üles, kutsutud külalised pidid filmi vaatamiseks poolsalaja uude kohta hiilima. Murray ei ole filmist just vaimustuses, aga ei sea ka sellega seotud inimeste siirust kahtluse alla ega näe sellises filmis kellelegi ohtu. Veel vähem meeldivad talle aga geiaktivistid, kes sõna- ja mõttevabadust piiravad ja teisitimõtlejaid taga kiusavad. Peale endale võetud õiguse “geikogukonna” nimel kõiki ja kõike tsenseerida lähevad aktivistid koguni nii kaugele, et otsustavad, kes on “õige gei”. Nagu selgub, võib sellest austavast tiitlist ilma jääda näiteks konservatiivsete vaadete väljendamise eest. Ja nagu on üks geieestkõnelejatest öelnud: “Võitlus geiõiguste eest on meile jätanud võimsa pärandi ja see pärand sunnib meid mõistma, et termin “gei” on midagi hoopis enam kui intiimsuhted samasooliste vahel.”

Autor on kriitiline geiteemade ebaproportsionaalse ülekaalu suhtes ajakirjanduses, nii nende esilehtedel kui ka seltskonna-, äri- ja kultuurikülgedel. Praegu paljudes riikides legaalsete geiabiellude suhtes oli tema sõnutsi alles hiljuti kriitiline kogu ühiskond, sh geiorganisatsioonid. Autor julgeb nüüdki kahelda selles, kas põhiliselt lastetu ja enamasti pigem “avatud” geiabiellu on ikka seesama asi mis traditsiooniline perekond. Aga see on küll mõttekäik, mis on nüüdisajal lubatud vaid gei- autorile, igal juhul mitte teistele avaliku elu tegelastele või poliitikutele.

Avalikes ametites võib saatuslikuks saada kellegi aastatetagune seisukohavõtt, mis toona langes kokku enamuse seisukohtadega, aga nüüd on niisamahästi kui ära keelatud. Geistaatus näib praegu andvat koguni teatud kõrgema moraalse autoriteedi. Enda homoseksuaalsuse avastamine väärrib lugupidamist, vastupidine on häbenemist väärt. Eelkirjelatud filmis esinesid paljud endised geid oma isikut ja nagu varjates just nii, nagu parkümmend aastat tagasi oleksid toiminud geid. Vähemuste teemal tohiksid tänapäeval justkui sõna võtta ainult vähemuste esindajad ise, aga sedagi ainult siis, kui nad ei kaldu kõrvale justkui “ametlikust” narratiivist ega sea kahtluse alla seisukohti, milles kõik alles hiljuti kahtlesid. Muutunud on küll seadused ja põhilised hoiakud, aga suuremat teaduslikku selgust pole põhiküsimustes endiselt.

Üheks niisuguseks küsimuseks on see, kas tegemist on inimese isikliku valikuga (n-ö elustiilihomoseksuaalsus) või sünnipärase nähtusega, “raudvara-teemaga”, nagu autor väljendab. Teatavasti on autoriteetised ühingud kunagi vaimsete häirete hulka liigitatud homoseksuaalsuse sealt ammu välja arvanud. 2014. aastal avaldas Suurbritannia mõjukas Royal College of Psychiatrists seisukoha, millest selgub, et homoseksuaalsus kujuneb bioloogiliste tegurite ja sünnijärgse keskkonna koosmõjul ning *enamasti* ei ole inimestel oma orientatsiooni osas valikuvõimalust. Sümpatiseerides nn valikuvõimaluse puudumise seisukohta, möönab autor siiski, et teatud juhtudel on isiklik valikuvõimalus olemas. Seda ka siis, kui esmane valik on juba tehtud. Selliseid inimesi on, kes oma orientatsiooniga rahul ei ole, mõned neist soovivad ja saavad seda muuta. Homoseksuaalsuse geneetilist päritolu pole seni tõestatud ja arvestades teema politiseeritust — ebasoovitavad tulemused võivad akadeemilise karjääri tõsiselt ohtu seada —, pole see uurimisteema ka kuigi populaarne. Samal ajal kui teaduslikku selgust homoseksuaalsuse päritolu kohta pole aastate jooksul kuigi palju lisandunud, on radikaalselt muutunud inimeste meelsus. Praegustest teismelistest usub vaid kaks kolmandikku end olevat ainult heteroseksuaalsed.

Homoseksuaalsuse esinemissagedus jääb eri autorite arvates 1–13% vahele, tõepäraneim näib olevat Google'i endise andmeteadlase Seth Stephens-Davidowitzi suurandmete (internetiotsingud) analüüsi põhjal antud hinnang, mille järgi homoseksuaale võiks olla kõigist inimestest umbes viis protsenti. Pooled ameeriklased usuvad, et homoseksuaalsus on sünnipärane ja 63% peab samasooliste suhteid kõlbeliselt vastu võetavaks.

Naised. Siinsed lugejad pole võib-olla näinud üht tuntud muusikavideot,¹ mille sõnad on Murray teose motoks: “Jeerum, vahi milline tagumik / Jeerum, vahi milline tagumik” jne. Video näitab tagumikku hõõritavat ja muul viisil seksuaalselt provokatiivselt käituvat napis riietuses naislauljat. Lõpupoole toimub see tegevus ühe piinatud olekuga noormehe näo ees, kes lõpuks sooritabki saatusliku kuriteo: ta sirutab käe ja puudutab tema näo ees hõõritanud tagumikku. Kohe saab ta vastu kõrvu ja tõmbub masendunult tooli peal kokku, andes kogu oma olekuga märku, et just tema ongi kogu asjas süüdi.

See video on hea võrdkuju naisaktivistide narratiivist, mida Murray vaimukalt ja elavalt kirjeldab. Naised võivad olla provokatiivsed ja seksikad, aga häda mehele, kes julgeb näha naises seksiobjekti. Naised kasutavad väliseid sootunnuseid esile tõstvat pesu ja aksessuaare, mis nende müüjate sõnul “meestel ila jooksmata panevad”. Sündsustunne takistab mind neid asjakesi siinkohal lähemalt kirjeldamast ja muidugi “ei tohigi” ma selliseid asju märgata, kui ei taha saada külge meesšovinisti silti.

Naised on samasugused nagu mehed, nad on niisama võimekad, niisama targad ja niisama edukad, kui mehed neid ei takista, nagu nad aastasadu on teinud. Tegelikult kalduvad naisõiguslased üha enam siit sammu edasi astuma, väites, et naised on hoopis paremad. Mehed, kes keerasid tuksi majanduse ja peavad sõdu, on kohustatud nüüd naiste esiletõusule kaasa aitama, olema neile partneriteks, neid toetama ja julgustama. Ka end feministideks nimetavad mehed olevat sisimas tegelikult naistevihkajad ja -ahistajad, isegi kui nad seda ei tea. Seda saab kavalate küsimustikega kindlaks teha ja spetsiaalsete teadlikkust tõstvate kursustega välja juurida. Sellised meetodid on paljudes firmades juba kohustuslikud, aga mitte kõikides — pikk tee on veel minna.

Tegelikult on mehed ikka sead ka, nad tuleks ära hävitada, ära tappa, eriti kui nad on valged ja heterod. Ja kui mõni naine midagi naisugust ütleb, siis ei tohiks teda sõnasabast haarata, sest ta tahab öelda ainult seda, et naistel võiks olla siin maailmas veidike parem olla. Naised, kes on ühismeedias postitanud loosungeid “tapke kõik mehed” või “kõik mehed on rämps”, on just selliste selgitustega pääsenud. Pole vaja kuigi elavat kujutlusvõimet, et mõista, mis juhtuks midagi sellist naiste kohta väitnud mehega.

Ühes Suurbritannias tehtud uuringus selgus, et kuigi enamik inimesi pooldab meeste ja naiste võrdseid võimalusi, on siiski vaid vähe-

¹Vt Nicki Minaji videot www.youtube.com/watch?v=LDZX4ooRsWs.

sed (üheksa protsenti naistest ja neli protsenti meestest) valmis end feministiks tunnistama. Esimene pähetulev sõna, mis seostus sõnaga “feminist”, oli aga *bitchy* ‘õel’.

Rass. Martin Luther King pidas oma kuulsa rassiteemalise kõne 1963. aastal, kui USAs kehtisid veel paljud rassistlikud seadused, mis näiteks keelasid mustanahaliste ja valgete abielu, kui koolides, ühistranspordis ja muudes avalikes kohtades olid seadusega kehtestatud eraldusalad mustade ja valgete jaoks. Endiste orjade järeltulijad olid ikka veel teisejärgulised kodanikud. Kõik need seadused tühistati seaduse tasemel viis aastat pärast seda kuulsat kõnet ja kõikide objektiiivsete näitajate poolest on mustanahaliste olukord sellest möödunud viiekümne aasta jooksul ainult paranenud. Aga aktivistide soovil ei kehti enam Kingi ideaaliks olnud nn värvipimeduse reegel, mille järgi rass pidanuks olema midagi nii vähetahtsat, et seda ei arvestata mitte mingites inimese saatust puudutavates otsustes. Viiskümmend aastat pärast rassilise segregatsiooni likvideerimist seadustes on otsustanud suur hulk aktiviste, et just nahavärv on see, mis loeb kõikidest asjadest kõige enam. Just siis, kui Ameerika Ühendriikide etteotsa asus mustanahaline president ja rassiküsimuse oleks võinud lõpetatuks lugeda, said rassiaktivistid alles õige hoo sisse ja tegid nahavärvist maailma kõige tähtsama küsimuse.

Alates 1960. aastatest said kõikides Ameerika ülikoolides alguse mitmesugused “mustanahaliste uuringud”. Algne eesmärk oli rõhutada endiste rõhutute osa ajaloos, näiteks rääkida mustanahalistest kirjanikest. Ja neist hakatigi rääkima, mustanahaliste kirjanike käsitlus on ju ba ammu saanud Ameerika kirjandusloos loomulikuks osaks, aga koos sellega said “rassiuuringud” hoopis uut jõudu. Häbimärgistatute rehabiliteerimiseks mõeldud distsipliin hakkas ise häbimärgistama, “mustanahaliste uuringute”, mis algselt pidid mustade võrdsust tõestama, on nüüdseks pungenud “valge rassi uuringute kursused”, milles selgitatakse, et “valgete ülemvõimust tulenev süü” on sünnipäraselt omane kõikidele valgetele ja selle mittemärkamine, sealhulgas arvamus, et rass pole üldse oluline, on rassismiavaldus. Kursused, mis selgitavad valgete ülemvõimuga seotud hoiakuid, on saanud kohustuslikuks paljudes Ameerika ja Austraalia ülikoolides.

Sellisel akadeemilisel taustal kerkivad muidugi esile mitmesugused aktivistid, kes saavad ülikoolilinnakutes palju lõbutseva soliidseid õppejõude alandades ja neid ametist lahti kangutades. Neid juhtumeid on palju, osa on jõudnud ka Murray raamatusse, näiteks bioloogiaprofessor Bret Weinsteini lugu, kes keeldus osalemast ühel aktsioonil, mida tema kolledžis korraldati (Evergreen State College Washingtoni osarii-

gis). Aastaid olid ühel päeval kõik mittevalged ülikoolilinnakust lahkunud, protestides sellisel kunagise ülekohtu vastu. 2017. aastal aga otsustasid aktivistid, et sel päeval peavad linnakud lahkuma hoopis kõik valgenahalised. Professor Weinstein ei pidanud oma töökohalt lahkumist vajalikuks. See asjaolu vallandas vägivallatsemise tema enda ja tema perekonna suhtes, mille tulemusena tema ja ta abikaasa lõpuks ülikoolist lahkusid.² On märkimisväärne, et mitte keegi Weinsteini kolleegidest ei astunud tema kaitseks välja.

Trans. Teose viimases peatükis käsitleb autor trans-liikumise teemat, mis on kirjeldatud hullustest kõige hämmastavam ja kohutavam.

Belgia neiu Nancy kasvas üles vendade hulgas ja otsustas teismelas, et parem oleks olla mees. Kolmekümnendates eluaastates sai temast Nathan: ta sai hormoonravi, ta rinnad eemaldati kirurgiliselt ja teise operatsiooni käigus ehitati talle peenis. Ta ei olnud tulemusena rahul, sest talle ei meeldinud tema uus keha rohkem kui varasem. 44-aastaselt lahkus ta elust eutanaasia teel, mida Belgia riiklik meditsiinisüsteem talle võimaldas, pärast seda kui oli püüdnud temast ebaõnnestunult meest teha. Raske võib tulevastel põlvedel olla mõista, et see tapmine nagu ka varasemad operatsioonid Nancy soo muutmiseks olid sooritatud parimate kavatsustega.

Kas *trans* on tegelikult eksisteeriv kategooria? Mis teeb kellegi transsooliseks? Kas kellegi füüsilist sugu on ikka tõepoolest võimalik muuta? Ja kas see on ikka tõesti parim viis paljude komplekssete probleemide lahendamiseks? Tänapäeva keerulistest teemadest on trans-liikumine radikaalseim oma nõudmistes ja segaseim eeldustes. See teema nõuab ja saabki avalikkuses pidevat tähelepanu, nõudes keele ja arusaamade ümberkorraldamist. Ühtlasi on sellest lühikese ajaga saanud dogma, mille küsitavusele osutamine võib tähendada poliitilist enesetappu ja avaliku karjääri lõppu. Nii näeme Suurbritannias ka konservatiivseid ministreid kaitsmas bioloogilise soo muutmise lihtsustamist, leiame hariduslikke juhtnööre, mis soovivad algkoolilastele selletada, et kõikidel inimestel, olenemata soost, esineb kuupuhastus, ja jõuame USA föderaalasutusse, mille järgi sugu ei ole enam bioloogiline nähtus, vaid identiteedikategooria. *Trans* on nagu müürimurdja, mis peab purustama viimase patriarhaalse kantsi.

Transseksuaalsus ei ole moodsa aja leiutus, teadmine soolisest ambivalentisust on olemas peaaegu kõigis kultuurides, ulatudes transvestii-

²Nüüdseks on Weinsteinist saanud tuntud *podcaster*, kahel õppeaastal on ta olnud ka Princetoni Ülikooli külaliseduur.

tidest (inimesed, kes soovivad kanda vastassoo riietust) transseksuaalideni (inimesed, kes on teinud läbi hulga meditsiinilisi protseduure, et varustada oma keha vastassoo tunnustega). Enamikus kultuurides on mingil kujul aktsepteeritud arusaam, et leidub inimesi, kes on sündinud ühes kehas, aga soovivad elada teistsuguses.

On olemas ka väike hulk inimesi, kes on sündinud kehas, millel on mõlema soo tunnuseid või muid füüsilisi tunnuseid, mille põhjal võib väita, et nende sugu ei ole selgelt määratletav. Selliseid tunnuseid on ühel kahest tuhandest lapsest, kellest omakorda iga kolmesajast vajab meditsiinilist abi. Pikka aega arvati, et õige on varakult otsustada, milline on sellise lapse jaoks sobivaim sugu, ja teda selliseks kujundada. Ühismeedia ajastul hakkasid aga sellised inimesed üksteist leidma ja identiteediliikumisenä organiseerima.

Üks esimesi katseid kirjeldada seda, mida enamik trans-inimesi peab kirjeldamatuks, oli Jan (varem James) Morrise (1926–2020) autobiograafiline teos *Conundrum* (1974). James Morris oli endine sõjaväelane, hiljem mitme ajalehe väliskorrespondent, abielus ja viie lapse isa. 1960. aastatel alustas ta hormoonravi ja mõnisteist aastat hiljem sai oma soovahetusest rääkiva raamatu tõttu maailmakuulsaks. Ta jutustab sellest, kuidas oli lapsepõlvest peale teadnud, et ta ei ole poiss, ja kuidas ta täiskasvanuna tundis end järjest halvemini mehe kehas. Ta kirjeldab, kuidas tema mehelikkus hormoonravi mõjul taanduma hakkas. Toona ei olnud veel kerge leida kirurgi, kes nõustuks soovahetuse operatsiooni ette võtma. Valitsev arusaam liigitas sellise soovi pigem vaimuhaiguse ilminguks, sama moodi nagu kellegi väite, et ta on admiral Nelson ja tal tuleks üks käsi ära lõigata. Operatsioon tehti Casablancas ja pärast taastumist jätkuva hormoonravi mõjul hakkas ta tundma end järjest paremini, tajudes maailma nii nagu naised, hakates kuulma asju, mida öeldakse naistele, aga mitte meestele, ja hakkas end ka naiselikumalt väljendama.

Niiis, on olemas interseksuaalsed inimesed, kes on bioloogiliselt mehed või naised, aga kellel on ka teiseseid vastassoo tunnuseid, aga on ka neid, kes tunnevad seksuaalset erutust, kujutades end riietumas vastassoole omaselt või koguni kujutledes end vastassoo kehas elavana. Seda nähtust tuntakse autogünefilia nime all ja praeguses transnarratiivis on see peaaegu vihakõnena sildistatav tabuteema. Teadlasi, kes nähtust sellisest vaatepunktist käsitlevad, jälitatakse ja vaenatakse, sest üldine soov on kogu teema desekstualiseerida. Seetõttu on transseksuaalsuse asemel soovitatav kasutada ka uut sõna *transsoolisus*. Nii nagu homoseksuaalsust, mida näidatakse täielikult raudvaraprobleemina, kus inimese individuaalsetel eelistustel, valikutel ja ihadel pole min-

git osa, tuleb ka trans-liikumisest kõneldes hoiduda osutamast transseksuaalsuse võimalikule erootilisele motiveeritusele. Mõne teadlase arvates see aga just nii on. Näiteks Ameerika psühholoog ja käitumisgeneetik Michael J. Bailey on aastatepikkustele uuringutele tuginedes väitnud, et enamik transseksuaalsetest meestest on naiselikud geimehed, kes paljude teiste geimeeste jaoks on liiga naiselikud. Naiseks muutumine avardab selliste meeste jaoks oluliselt võimalike seksuaalpartnerite amplituud.

Kahe transsooliste rühma olemasolu tunnistamine on vastuolus valdava transpoliitikaga. Nimelt, kui tegemist on kellegi seksuaalsete eelistustega, võib liberaalne ühiskond seda küll sallida, aga sellest ei tulene kuidagi vajadust kogu ühiskonna keelekasutuse muutmiseks või meeste ja naistele mõeldud tualettruumide kaotamiseks. Ammugi aga ei ole see küllaldane põhjus kooliprogrammides soolise kohta käivate teadmiste asendamiseks arusaamaga, et sugu on sotsiaalne konstrukt. Sallides inimeste õigust arvata endast mida tahes, ei tulene sellest kuidagi kogu ühiskonna kohustust neid arvamusi omaks võtta.

See mõttekäik vaatab aga mööda tähtsaimast erinevusest. Gei on tõesti gei just siis, kui ta nii otsustab. Sellest ei tulene, et ta ei võiks ühel päeval teisiti otsustada. Geimees võib armuda naisesse ja leida, et ta on siiski bi- või heteroseksuaalne. Transsoolistel seda võimalust ei ole. Viimase kümne aastaga on USAs rajatud viiskümmend soovahe-tuskliinikut, teismelised tüdrukud vahetavad sugu massiliselt, vanemate teadmata. Paljudes riikides on vanemate informeerimine või nende arvamuse küsimine lausa seadusega keelatud ja soovahetuse algatamine tehtud teismelistele väga lihtsaks. Hormoonravimite saamiseks võib koolitundidest puududa, mõnel pool on aga transnõustamine ja hormoonid lausa kooli territooriumil kättesaadavad. Enamik teismelisi tüdrukuid, kes otsustavad, et nad on tegelikult poisid, pole kogenud lähedust vastassooga, on aga juba tundnud murdeea ebamugavust. Enamikul läheb sooline düsfooria mõne aasta jooksul üle, eriti siis, kui see kohtab teistsugust reaktsiooni ja valikus oleks peale hormoonide ka toetatavaid teraapiaid. Siiski on just soovahetusesoovi aktsepteerimine juba praegu arstide ja muude spetsialistide hulgas valdav ja paljudes riikides lausa ainulubatav lähenemine. Teismeline neiu, nagu on enamik soovahe-tajaid, tuleb terapeudi juurde ja teatab, et ta on tegelikult poiss. Kuigi tal pole olnud seni mingeid poisilikkuse tunnuseid, ei taha, sageli aga koguni ei tohi arst või muu nõustaja tema otsust kahtluse alla seada. Puberteedi peatavat ravi alustatakse tihti juba esimese kohtumise järel ja järgmised sammud — hormoonravi ja kirurgiline sekkumine — järgnevad hiljem peaaegu automaatselt. Sageli on soovahetuse teele asumine seotud sõpradega (poisteks hakatakse grupikaupa), tihti on soo-

vahetust soovival teismelisel muidki kohanemisprobleeme või suhtlemisraskusi, peaaegu alati aga eelneb sellele sammule põhjalik süvenemine ühismeediasse, kus on palju mõjukaid transautoriteete ja sellele pühendunud lehekülgi. Värske transsooline saab endale uue kogukonna, peaaegu nagu uue perekonna, kes teda kui vaprat pöördunud kangelasena tervitab. Jääb veel märkida, et transpõhimõtted on juba leidnud tee kooliprogrammidesse, kus juba algkoolilastele selgitatakse, et kromosoomid ei määra sugu. Oleks vale arvata, nagu toimuks see kõik meist kaugel. Näiteks Rootsisis kasvas soovahetuse operatsioonide arv viimase kümne aastaga varasemaga võrreldes 14 korda ja ka Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumis oli hiljuti töös määruse projekt, mille eesmärk oli soovahetuseotsuste muutmine oluliselt lihtsamaks.³

Teose vahepalades arutleb autor kirjeldatud nähtuste tagamaade ja põhjuste üle. Lühidalt on filosoofiliseks tagamaaks (neo)marksism ja võimendajaks-kontrollijaks tehnoloogiaettevõtete kontrollitud ühismeedia. Ühismeedia mõjus pole muidugi põhjust kahelda, aga filosoofiliste juurte kirjeldamisel on mõnevõrra üllatav, et Murray ei maini mõjukaima neomarksisti ja -freudisti Herbert Marcuse üldteada mõju nii gei- kui ka feministlikule liikumisele. Marcuse oli teatavasti mõjukas nii ideoloogina kui ka konkreetsete soovitustega võitlusmeetodite osas, soovitades selliseid "abinõusid" nagu esinemiste ja koosolekute nurjamine, oponentide trükisõna hävitamine jms. Marcuse soovitatud nn repressiivne tolerants ehk teisitimõtlejalt sõnaõiguse äravõtmine näib olevat praeguse tühistamiskultuuri lähtepunkt.

Üks vahepaladest räägib andestamisest. See näib olevat tänapäeva maailmast kadunud. Kellegi "elu halvim nali" või mõtlematult pillatud Twitteri-säuts võib tema karjääri purustada ka aastate tagant, kui ta juhtumisi peaks osutama valituks vähegi avalikku tähelepanu pälvivale kohale. Kas nii tõesti jääbki? Isegi päris kurjategijad saavad andeks, kantud karistus aegub ühel päeval ega tohiks nende elu enam mõjutada. Aga ühismeedias poetatud lause, mis võis olla selle lausumise ajal pealegi enamuse arvamus, jälitab inimest igavesti. Keegi võib selle üles leida ja esitada nii, nagu oleks see öeldud eile. Verejanuline rahvamass on ootel ja valmis avalikku hukkamist ühismeedias toimetama aegade lõpuni — ei mingit halastust, andestust ega nende asjade eelduseks olevat unustust. Halastus ja suuremeelsus sõltub üldiselt sellest, kellest on jutt: "omade" osas ollakse sallivad isegi äärmuslike seisukohtade pu-

³Vt www.err.ee/1135138/uue-maarusega-voib-soo-muutmine-minna-lihtsamaks. Soovahetuse lihtsustamist toona siiski ei seadustatud.

hul, vastaspool aga saab hävitava kriitika osaliseks ka väikese valestimõistmise eest. Nii kasvabki nõrdimus ja vaen, mis ongi olemuslik küte ühismeediaärile.

Douglas Murray kirjeldab kõiki neid hullusi siiski lootusega paremale tulevikule, leppimisele, andestamisele, mõistmisele. Tema sooviks on “suuremeelsuse vaimu laiendamine”: “Kui inimesed oleksid võimelised tundma teiste, sealhulgas vastasleeri märkuste tõlgendamisel pisutki suuremeelsust, siis võiks kaevikusõda ehk mõnevõrra vähemaks jääda. Probleem on selles, et ühismeedia seda ei soodusta. See soodustab risti vastupidist” (lk 268). Tema teose kõige üldisem järeldus on, et mingit LGBT+ kogukonda pole olemas, on vaid isehakanud aktivistide poolt üsna meelevaldselt võitlusse ühendatud inimrühmad, keda “esindades” aetakse iseenda asja, mis aga võib neutraalseid või ükskõikseid kaaskodanikke pigem nende vähemuste vastu häälestada.

Eestikeelne tõlge on tehtud 2019. aastal ilmunud esmatrüki järgi. Teises, 2020. aastal ilmunud täiendatud trükis on autori põhjalik järeldus, milles ta käsitleb mõnda raamatu ilmumise järel identiteedipoliitika vallas toimunud arengut. BLM-liikumise toel jõudu juurde saanud rassipoliitika on muutnud peavooluks arusaama valge rassi kollektiivsest süüst ja tekitanud üleilmse vabandamisvõistluse. Paljud äriettevõtted leiavad, et toodete ja teenuste pakkumisest olulisem on anda oma panus rassismi väljajuurimisse, lõhutakse ausambaid ja sildistatakse endisaegseid kunstiteoseid. Tihti vägivaldseks kipuv võitlus ei käi enam rõhumise, vaid valge kultuuri vastu ja “elanikkonna enamus peab nüüd tundma et peaaegu kõik nende kultuuris ja ajaloos on mitte lihtsalt kriitika, vaid rünnaku objekt”. Selline areng teeb autori väga murelikuks: “Üleskutsed õiglusele on moondunud ajaloolise käte- maksu nõudmiseks, [---] üleskutsed rassi kadumiseks oluliste küsimuste hulgas on moondunud üleskutseks muuta rass hoopis peamiseks asjaks, mille kaudu ühiskonda mõtestatakse [---] ja kellegi sõnumite sisu on muutunud [---] täiesti tähtsusetuks võrreldes rääkija identiteediga” (täiendatud trüki lk 266). Positiivse arenguna märgib ta üha suurema hulga vaprate naiste lülitumist transi-teemalisse dialoogi. Sel puhul oli märkimisväärne sündmus J. K. Rowlingu sõnavõtt selle kohta, et päris naised on ikka ka tegelikult olemas. Sellele tervemõistuslikule tõdemusele järgnes tema süüdistamine transifoobias ja enneolematu rünnak tema vastu, milles osalesid nii Rowlingu loomingulise abil miljonäriks saanud näitlejad kui ka suur osa tema kodukirjastuse töötajatest. Teisalt aga tõmbas Rowlingu eeskujuga paljusid ja järjest rohkem organiseeruvaid naisi, kes ei ole nõus bioloogilise soo eiramisega ning kes soovivad jääda naiseks ja kasutada sellest tulenevaid õigusi — näiteks ainult bioloogilistele naistele mõeldud ruume.

Kokkuvõttes tundub kõik selles teoses kirjeldatu nii uskumatult hull, et tahaks kergendunult hingates öelda: taevale tänu, et meil siin midagi niisugust ei toimu. Aga siis meenuvad haritud, viisakate ja kultuursete inimeste väljaütlemised ühismeedias, mis kutsuvad kelleltki nende vaadete pärast sõnaõigust ära võtma. Osa meiegi haritlasi on ilma ja inimesi näinud ning tahavad ka kodumaal progressiivseid suundumusi juurutada. Loodame, et meie kliima pole selleks vastav ja meil juhindutakse endistviisi rohkem tervest talupojatarkusest. Murray suurepäraselt tõlgitud ja toimetatud raamat on kahtlemata väga vajalik ja ajakohane. See peaks kuuluma kõikide (välismaa) ülikoolidesse õppima siirduvate noorte kohustusliku lugemise hulka kaitsepookimisena neid ees ootava ulatusliku ajupesu vastu.

Tõnis Arro

Kirjandus

Jõerüüt, Jaak 2019. Enesetapjalik Euroopa. — *Akadeemia*, nr 6, lk 975–984

Loobjaks, Ahto 2022. Jeesus, Maarja ja Joosep. — *Sirp*, 28. X

Õnnepalu, Tõnu 2019. Meeleparandusjutlus surevale Euroopale. — *Sirp*, 14. VI

TÕNIS ARRO (1960) on lõpetanud Tartu Ülikooli psühholoogia erialal 1984. Ta on olnud konsultatsioonifirma Fontes PMP kaasasutaja 1990 ja juht 1992–2005, konverentsifirma OÜ Balti Juhtimiskonverentsid kaasasutaja ja juhatuse liige 1999–2010, Fontese Kirjastuse kaasasutaja ja juhatuse liige (nüüd Kirjastus Hermes), Teatri NO99 loome- nõukogu liige ja nõukogu esimees 2005–2017, Eesti Arengufondi juhatuse esimees 2012–2014; praegu partner kahes tema osalusel asutatud ettevõttes: personaliotsingu firmas Executive Lab Search ja tehnoloogiaettevõttes Teamscope. *Akadeemias* on temalt ilmunud artikkel “Koroonast emotsioonideta” (koos Annar Alase ja Nick Hudsoniga; 2021, nr 9, lk 1537–1556), arvustus Jüri Alliku teose *Valdi igavaid inimesi ja olukordi* kohta (2019, nr 1, lk 159–165) ning väitlus Irja Lutsariga koroonaviiruse üle (koos Annar Alasega; 2021, nr 10, lk 1875–1878).

ABSTRACTS

ANU REALO. Why do we trust?

The article concentrates on general trust which can be defined as a belief that most people — including complete strangers — can usually be trusted. Experts assess that general trust is at a global low at present. One of the reasons for the decline of general trust could be the loss of perceived security, which the COVID-19 pandemic, the war in Ukraine and the economic crisis have constantly aggravated.

The article provides an overview of what general trust is, why it is essential, how it arises, and how it can be measured. The author also attempts to answer the question which factors influence general trust and how general trust changes in time, concerning both people's course of life and broader social processes. In conclusion, it can be said that the sources of general trust should be sought in both environmental (including social) and individual properties and their interaction. It is quite probable that there is no universal formula that would help to explain and understand the formation of general trust everywhere. Still, it is certain that, without the norm of general trust, the successful functioning of present-day democratic societies is difficult if not impossible. The fairly universal rule is that people in the whole world trust those whom they know and with whom they feel certain togetherness more than complete strangers. Still, such clanish trust is not sufficient for keeping the modern social machinery working smoothly. In addition, general trust is necessary for the functioning of the "good society", or people's trust radius should be broader than their family or neighbourhood. (Auth.)

ARTUR ALLIKSAAR. Inspiration

In 1958, the Tartu newspaper Edasi and the Tartu department of the Estonian SSR Writers' Union arranged a story competition. One of the entries was Inspiration by Artur Alliksaar who later enriched the Estonian poetic language and whose centenary is celebrated in April this year. The commentary

to his story reveals that although the prose piece attracted attention, it was mentioned only in the text by the chairman of the jury who faithfully followed the Soviet literary canon and disapproved of the future idol's "snobbery which was out of touch with everyday life". The canon prescribed sterile socialist realism in both content and form, which disguisedly had to support the communist regime — the regime that had sent Alliksaar to prison camp for eight years because of his mentality. (Edit.)

LEO METSAR. Afterword to Artur Alliksaar's poetry collection *Olematus võiks ju ka olemata olla* (Non-existence Could as Well Remain Non-existent)

In the afterword to the poetry collection published in 1968, Leo Metsar explains in a relatively subdued manner how Alliksaar's poetic world largely took shape as a response to the collapse of humanist ideals. He is supposed to have said in 1944 that if we do not protect ourselves against captivation by death by creating a poetic reality, we will perish. "Although grown from a sombre ground, Artur Alliksaar's poetic world is bright and optimistic," the author of the afterword sums up. Despite the optimistic conclusion meant for the authorities, although it was partly true, the afterword remained unpublished because, in the publisher's opinion, such an "emotional" text could irritate the censor so much that the publishing of the poetry collection could be banned at the last moment.

In 1987, Metsar as the poet's contemporary already speaks openly about the background to the afterword. The generation who had been brought up in the spirit of democracy first had to endure the loss of independence of their country, but the birth of the Estonian SSR did not crush their ideals yet: the calls for creating a culture socialist in content and national in form were understandable and close to them. The reality, however, turned out to be absolutely different — arrests, deportations, forced conscription into the Red Army. The following German occupation continued with new arrests in 1941 and general conscription into the German army in 1944. In 1944, the Soviet army returned to perpetuate the occupation of Estonia by means of arrests, prison camps, deportations. Metsar says: "The worst, however, was that

our generation had fully lost all the ideals, all the prospects; it had become entirely rootless, living only for the present moment. [---] Just these were the reasons that made Artur create his poetic world. This had to counterbalance the whole black desperation, had to be something positive to believe in. And this way he could be of at least some benefit for Estonian culture the advancement of which had been instilled into us in our school days. Particularly, it should be taken into consideration that, because of all kinds of restrictions and persecutions, our generation could not realise itself at the level that our education would have enabled us.” (Edit.)

GILI HAIMOVICH. Poetry

ARVO TERING. Carl Espenberg as ship’s doctor on Krusenstern’s circumnavigation of the world. Part I

Carl Espenberg (1761–1822), the first Doctor of Medicine of Estonian descent, participated as the ship’s doctor on the circumnavigation of the world led by Adam Johann von Krusenstern in 1803–1806. The article investigates how Espenberg accommodated to the changeable circumstances during the voyage, which were his relations with travelling companions, how he coped as the mentor of teenagers Moritz and Otto von Kotzebue, what he considered important in describing local natural conditions and people’s lifestyles, and what his methods were for treatment and prevention of diseases.

When starting the voyage, Espenberg was in his forties already and not physically fit for the long and exhausting three-year expedition. He accepted the invitation to be the ship’s doctor because of his friendship with Krusenstern and curiosity for everything unknown. Espenberg was appreciated as an efficient and responsible doctor. However, he did not get entirely used to the conditions on the ship, and one of the consequences was the emergence of compulsive eating disorder during the voyage.

The diary of the ship’s officer Hermann Ludwig von Löwenstern is an excellent source for observing the spare time activities of the officers, scientists and the company of diplomats sent to establish relations with Japan in the dense environment of the shared cabin, which created psychological

tensions. As the mentor of the teenagers Moritz and Otto von Kotzebue, Espenberg had a central role in their development into wise and aspiring personalities. Navigation and mathematical subjects were taught to the Kotzebues mainly by Fabian von Bellingshausen and Hermann Ludwig von Löwenstern.

Officers and scientists kept diaries and sent messages to the press. Espenberg's writings appeared in the journal *Russland unter Alexander dem Ersten* published by Heinrich Friedrich Storch, in August von Kotzebue and Garlieb Merkel's weekly *Der Freimüthige* and in Alexander Tilloch's *The Philosophical Magazine*. In them, he describes the nature and peoples of Brazil, the natives of Nuku Hiva and Hawaii islands, life in the port towns of Kamchatka and China.

The scientists and officers brought along local peoples' artifacts and natural specimens from the voyage. Espenberg donated several of them to Johann Burchard's private museum. Now, they are stored in the Estonian History Museum.

Valuable observations can be found in Espenberg's article on health and sanitary conditions during the voyage in the third volume of Adam Johann von Krusenstern's travel book published in 1812. Espenberg's medical treatment methods were typical of his time, but he differed from American ship doctors staying in China as he avoided bloodletting and had a critical attitude to excessive use of opium. (Edit.)

JAMES S. PEARSON. **Realism in the ethics of immigration**

The ethics of immigration is currently marked by a division between idealists and realists. Idealists generally focus on formulating morally ideal immigration policies. Realists, however, tend to dismiss these ideals as far-fetched and infeasible. In contrast to the idealists, the realists seek to resolve pressing practical issues relating to immigration, principally by advancing what they consider to be actionable policy recommendations. My claim in this article is that this conception of realism is incoherent and therefore unsustainable.

I begin by outlining the three key types of realism in political theory (Section 1). I give special attention to one of these, namely, the problem-solving type. Problem-solving realists devote themselves to finding feasible solutions to current political issues. Drawing on recent work in political theory, I ex-

plain why problem-solving realism is conceptually flawed and ought to be abandoned. The principal issue is that the notion of 'feasible' that informs problem-solving realism is inadmissibly vague. In the political sphere, it is usually impossible to establish whether a given policy proposal is 'feasible' in advance of concretely trying to implement it. Section 2 then demonstrates that the conception of realism that prevails in immigration ethics is of precisely this problem-solving sort. This suggests that the flaws we uncovered in our general analysis of problem-solving realism (Section 1) are going to be replicated in realist theories of immigration. In Section 3, I establish that this is indeed the case. I bring this out by analysing two core claims that typically characterise realist theories of immigration. First, I take issue with the claim that open-border policies are infeasible because they ignore the force of compatriot partiality. Against this, I argue that there are reasonable grounds for thinking that compatriot partiality could be sufficiently attenuated to enable open borders, and that open-border policies can only be judged infeasible after a sincere attempt has been made to implement them. The second claim I scrutinize is that open borders are incompatible with liberal democracy, and that political attempts to realize both are therefore infeasible. Realists defend this claim by arguing that liberal democracy demands a thriving public culture, and that open border policies undermine such culture. I contend that this group of claims is highly speculative and that we have good reason to suppose that open border policies would not jeopardise a nation's public culture.

Given the dubious elements baked into the realist view, I conclude that we should revise our conception of what constitutes a genuinely realist approach to the problem of immigration, and I gesture towards some ways in which we might go about this. (Auth.)

Review

TÖNIS ARRO. Will the madness of crowds subside?

Douglas Murray. Hulkade sõgedus: Sugu, rass ja identiteet. [The Madness of Crowds: Gender, Race and Identity.]

Transl. from English Maarja Maasikas, ed. Hille Saluäär. Tallinn: Postimees Publishers, 2022. 280 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part LV**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

ARTUR ALLIKSAAR (Ainek; 1923–1966), Estonian writer and translator

TÕNIS ARRO (1960), partner at Executive Lab Search personnel search company and Teamscope technology company

GILI HAIMOVICH (1974), Israeli poet

LEO METSAR (Mollok; 1924–2010), Estonian writer and translator

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

JAMES STEPHEN PEARSON PhD (1986), British philosopher, post-doctoral student at the University of Lisbon

ANU REALO PhD (1971), professor at the Department of Psychology of the University of Warwick (UK), visiting professor at the University of Tartu

ARVO TERING PhD (1949), Estonian historian and librarian

RAUL MEEL (1941), Estonian artist

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

LV

Algus 2018. aasta 6. numbris.

25. aprill [1950]. Esimene surmajuht sisehaiguste propedeutika kliinilises osakonnas. Suri lootuseta keskealine naishaige ägeda maksadüstroofiaga, kes mõned päevad juba agoonias viibis kliinikus. Raviv arst dr. Grozdov.²⁴²²

Õhtul algas TRÜ parteiorganisatsiooni kinnine koosolek, mis pühendatud Eestimaa K(b)P Keskkomitee VIII pleenumi otsuste läbiarutamisele ja tulevikuülesannete kindlaksmääramisele. Üks koosolek toimus juba 20. aprillil 1950. On oodata rea õppejõudude vallandamist ülikooli teenistusest.²⁴²³

²⁴²²S.t Natalie Grozdova.

²⁴²³Päevikusse on lisatud ajalehelõige järgmise tekstiga:

“MEILE KIRJUTATAKSE

Kui kaua püsib monument klassivõõra ideoloogia loojale?

Ausate nõukogude töötajate käed korrastavad tartlaste armastatumat kohta — Toomemäge. Samal Toomemäel aga, mitte kaugel kuulsa teadlase Baeri monumentist on kodanlik-natsionalistliku ideoloogi V. Reimani monument.

See on püstitatud samale V. Reimanile, kes kirjutas “Seitsesada aastat kultuuritööd” ja püüdis selles väita, et saksa penirüütlid on pannud aluse eesti rahva kultuurile. Me teame aga, millise vihkamisega eesti töötav rahvas vastu võttis neid nn. “kulturträgereid” ja millise innuga ta neid koos võiduka Punaarmeeaga purustas. Asjata ei tõstetud V. Reimani esile fašistliku okupatsiooni perioodil — tema teosed aitasid ju kinni katta seda vaenu, mida eesti rahvas tegelikult saksa fašistide vastu tundis.

V. Reiman püüdis igati rõhutada luteri kiriku tähtsust, kasutades kirikut kodanluse huvide kaitsmiseks ja oma reaktioonilise ideoloogia süvendamiseks.

Ei tohi unustada seda, et V. Reiman tõsteti eesti kodanluse poolt aukohale siis, kui kodanlikus Eestis hakkas teravnema klassivõitlus. Kodanlik natsionalism otsis oma ideoloogi ja V. Reiman oligi kodanlusele selliseks ideoloogiks, keda ta vajas. Kodanlik natsionalistlik ideoloogia on mürgitanud meie rahvast kodanliku kliki võimutsemise perioodil. Kodanlik natsionalistlik ideoloogia on omane tänapäeval meie vaenlastele, klassivaenlastele, kes võitlevad kõigi võimalike vahenditega töölis-klassi võidu vastu.

Kas on siis loomulik, et meie hoiame aukohal kodanlik-natsionalistliku ideoloogi V. Reimani, säilitades linna kaunimas kohas

26. aprill. Keelustatud kirjanduse üleandmine TRÜ pearaamatukogule kateedrite poolt, kus see seni viibinud, peab rektori nõudel teostatud olema kolme päeva vältel. Kirjanduse hilisemal leidmisel kateedrites ähvardavad kateedrijuhatajaid pahanõudused.

Kateedrite raamatukogudest kuuluvad kõrvaldamisele:²⁴²⁴

J u h i s e d

raamatukogu kontrolli teostamiseks.

Raamatukogudest tuleb kõrvaldada:

I. Kodanliku Eesti ajastu kirjandusest:

- 1) kõik ajakirjad ja ajalehed
- 2) kõik alg-, kesk- ja ülikooli õpikud
- 3) usulise sisuga raamatud
- 4) Kodanlikku Eestit ülistavad teosed
- 5) Kõik õppekavad, prospektid, raamatute nimestikud, trükitud kataloogid väljaarvatud TRÜ raamatukogu ajakirjade nimestikud.
- 6) Kõik Eesti ajalugu käsitavad raamatud.

II. Kõik kirjandus, mis on ilmunud ENSV territooriumil saksafasistliku okupatsiooni ajal.

III. NSVL territooriumil ilmunud kirjandusest kõrvaldamisele tulevad:

- 1) kõik vananenud õpikud, õppekavad, väljaarvatud viimane maksev õppekava.
- 2) Kõik NSVL territooriumil ilmunud ajalehed ja ajakirjad mis on ilmunud ajavahemikus 1917–1938. a. kaasaarvatud.

kodanlike terroristide ja kurnajate poolt tema auks püstitatud monumendi?

Meie arvame, et ei!

Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilased: V. Kaarna, A. Künnap, S. Uustalu, H. Tigane, H. Tolga.”

Vt *Edasi*, nr 98, 25. IV 1950, lk 3. Samal lõikel on ka artikkel: J. Feldbach, “Ajaleht “Tartu Riiklik Ülikool” parandab oma tööd”.

²⁴²⁴Päevikusse on kirjutatud ümber alljärgnev dokument ning lisatud ka selle masinakirjas eksemplar, mille järgi on dokument siin esitatud.

3) Kõik teosed, milledes on rahvavaenlaste eessõnad ja kommentaarid.

4) Raamatud, mis on ideoloogiliselt tunnistatud mittesoo- vitavateks.

IV. Välismaa kirjandusest s.t. kirjandusest, mis on ilmu- nud väljaspool NSVL ja kodanliku Eesti territooriumi peale 1917. a. kõrvaldada kõik ideoloogiliselt mittekõlblik kir- jandus.

See osa välismaa kirjandusest, mis jääb alles kateedrite ra- amatukogudesse, tuleb eraldada muust kirjandusest eri lu- kustatavaisse kappidesse, mille võtmed on raamatukogu vastutava isiku hooldamisel.

V. Kirjandusest, mis on ilmunud enne 1917. a. kõrvalda- misele tuleb kõik monarhistliku ja usulise sisuga raamatud. Samuti kõik kirjandus milles käsitatakse valesti töölislikku- misse [*sic!*] puutuvaid küsimusi.

VI. Kõrvaldada tuleb kõik kirjandus, mis senini ei ole ka- teedrite raamatukogudes inventeeritud.

VII. Kõrvaldada tuleb kõik NSVL (praeguste riigi piirides), Uus Demokraatlikkude maade ja Soome kaardid, mille mõõdud on suuremad kui 1:500.000 viimane suurus kaasa- arvatud.

Raamatukogude kontrolli kergendamiseks, eriküsimuste lahendamiseks võib pöörduda TRÜ Raamatukogu alljärg- nevate töötajate poole igal tööpäeval kella 8–10 telef. 34–03.

1) eestikeelse kirjanduse osas sm. L. L a s s²⁴²⁵

²⁴²⁵Linda Lass (Leier; 1912 – 13. II 2008 Tartu) lõpetas Tartu Tütar- laste Gümnaasiumi humanitaarharu 1933. Juhan Lille kohviku müüja Tartus 1933–1936, kodukooliõpetaja doktor Paul Gutmanni juures Tar- tus 1936–1937, Tartu depoo kantsleil arveametnik 1937–1941, kodu- ne 1941–1947; TRÜ raamatukogu raamatukoguhoidja abi 1947–1949, raamatukoguhoidja 1949, vanemraamatukoguhoidja 1949–1952, bib- liograaf 1952–1965, vanemraamatukoguhoidja 1965–1967, mil läks pensionile, seejärel eri aastatel lühemat aega vanemraamatukoguhoid- ja, vanemredaktor, redaktor, raamatukoguhoidja, taas pikemalt restau-

- 2) muukeelse kirjanduse osas sm. M. P r i v o i²⁴²⁶
- 3) eestikeelse ja muukeelse kirjanduse osas sm. M. Sõstikov.

Sisehaiguste propedeutika kateedri keelustatud teosed ja ajakirjade köited toimetas pearaamatukokku dr. H. Vadi oma "Moskvitšil". Raamatud vinnati liftil raamatukogu 4-le korrusele, kus teostati nimestiku järgi nende kontroll. Vastuvõtuaktile kirjutas alla osakonna juhataja M. Sõštšikov. Üleandmise teostasin isiklikult. 4. korruse platvormil oli keegi vanem naine ametis eestiaegsete ajakirjade [...] ²⁴²⁷ ja suurtesse kastidesse viskamisega. Pilk tabas ajakirjad "Agu" ja "Eesti Statistika". Raamatukogu ette saabus veoauto neuroloogia kateedri raamatutega.

Sisehaiguste propedeutika kateedri poolt üle antud kirjanduse hulgas olid kõige väärtuslikumad "Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin, der Naturwissenschaften und der Technik", vist ainukesed Eesti territooriumil.

*

TRÜ algorganisatsiooni koosolek jätkub... ²⁴²⁸

raator-köitja 1977–1979, desinfektor 1979–1982, operaator 1982–1990; TRÜ kirjastus- ja trükiosakonna toimetaja 1977.

²⁴²⁶Maija Raudsepp (Maia R.; Maja R.; Maya R.; Privoi; 1927 – 10. VI 2005 Tallinn) õppis Tallinna Polütehnilise Instituudi ehitusmehaanikateaduskonna ehitusosakonnas 1945–1946 ning TRÜ ajalookeeleteaduskonna romaani ja germaani keelte ja kirjanduse osakonna prantsuse keele ja kirjanduse eriala päevases osakonnas 1946–1949 ning kaugõppes 1949–1955, mil lõpetas ülikooli. TRÜ raamatukogu erihoiuosakonna raamatukoguhoidja ajutine kt 1949 ja vanemraamatukoguhoidja (vanembibliograaf) 1949–1950, TRÜ poliitilise ökonomia kateedri vanemlaborant ja õppekabineti juhataja 1950–1952; viidi üle tööle ENSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Tallinnas (1953–1954 ENSV Siseministeerium, a-st 1954 ENSV Ministrite Nõukogu j.a Riikliku Julgeoleku Komitee), kus töötas tõlgina 1952–1963; *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetiste* vanemtoimetaja 1963–1964 ja peatoimetaja a-st 1964.

²⁴²⁷Päeviku teksti on jäetud tühi ruum.

²⁴²⁸Päevikusse on lisatud ajalehelõige järgmise tekstiga:

28. aprill. Täna lammutati Kalevipoja mälestussammas Emajõe äärsel puiesteel. Hommiku varastel tundidel tõsteti aluselt kuju ja keskpäevaks oli ka alus kõrvaldatud. Lammutustöö teostati kalmistute töötajate poolt.

*

Vill on teatanud dekaanile, et parteialgorganisatsiooni koosolekul on otsustatud vabastada ülikooli teenistusest prof. R. Bernakoff ja tema kateeder üleliiduliselt vakantseks kuulutada. Prof. V. Vadi jääb ülikooli edasi, kuid tema kateedri juurde luuakse kateedriprofessori koht, mis kuulutatakse üleliiduliselt vakantseks.

Imelik unenägu peletas varasel hommikutunnil väsimuse. Kusagil suures puumajas, selle teisel korrusel, toimus mingi-

“Tartu Linna TSN Täitevkomitee

OTSUS NR. 259

Tartus 21. aprillil 1950

Tartu linna tänavate osalise ümbernimetamise kohta

Eeloleva rahvusvahelise töölipüha 1. mai tähistamiseks Tartu Linna TSN Täitevkomitee

o t s u s t a b:

1. Ümber nimetada allpool nimetatud Tartu linna tänavad järgmiselt:

1. Narva tn. ja Narva maantee — Leningradi tänavaks
2. Aleksandri tn. — Nõukogude tänavaks
3. Lai tn. — Ivan Mitšurini tänavaks
4. Raekoja tn. — 1. Mai tänavaks
5. Kroonuaia tn. — Komsomoli tänavaks
6. Piiskopi tn. — Tehase tänavaks
7. Meltsiveski tn. — Ujula tänavaks
8. V.-Maarjamõisa tn. — Tervishoiu tänavaks
9. Kloostri tn. — Väike tänavaks
10. Katoliku tn. — Oru tänavaks
11. Fortuuna tn. — Kalda tänavaks
12. K. A. Hermannini tn. — Johannes Lauristini tänavaks
13. Jakob Hurda tn. — Eduard Vilde tänavaks.

E. Schmidt, Tartu Linna TSN Täitevkomitee esimees

M. Sõssojev, Tartu Linna TSN Täitevkomitee sekretär.”

Vt *Edasi*, nr 100, 27. IV 1950, lk 4.

sugune rahvakoosolek. Äkki hakkas maja varisema ja langesid üksteise otsa kusagile sügavusse...

29. aprill. Paljaspäi, hanesulg rinnale asetatud paremas käes, vasemas — poollahtine ürikrull, keisermantel õlgadel, seisab võitlejailmega näol pronksne Villem Reiman²⁴²⁹ Toomel oma graniitsel neljatahukalisel lõigatud piramiidalusel, parem jalg kolme üksteisele asetatud raamatu kõrval, ja ootab äraviimist. Samba lammutajad pole veel ilmunud...

Kalevipoja endise mälestussamba kohal nokitseb labidaga keegi naistööline, valmistades lilleklumbi...

*

1. mai aktus TR Ülikoolis. Aula on pidupäevaks remondi lõppemisega rõivastunud beežvalgesse värskesse kattesse. Värvimata on jäänud vaid rõdubarjeer — värvi puudumisel. Uued jämedad küünlad kroonlühtrites säravad pimestavalt...

Nišš sm. Stalini büsti taga, mis beeži asemel värvitud valgeks, on kõrvaldatud. Tausta moodustab valgete kangastega palistatud punane tagasein...

Valguse säras ja roheline ehtes on aula äärmiselt pidulik.

Presiidiumilaua taha asub rektor A. Koort, vaatamata tunnistamisele kodanlikuks natsionalistiks, ja kuulutab aktuse avatuks. Igate toolile on asetatud hüdni tekst.

Presiidiumi valitakse kaadrite osakonna ülema H. Kurg'i ettepanekul rektor A. Koort, prorektorid R. Antons ja A. Marland, ülikooli parteialgorganisatsiooni sekretär A. Vill, TRÜ komisoomlikomitee sekretär H. Tiido, dekaanid Talvik, Karu, Va-

²⁴²⁹Villem Reiman (1861 – 25. V 1917 Kolga-Jaani) lõpetas Tartu Ülikooli usuteaduskonna 1887, *cand. theol.*, EÜSi liige. Vaimuliku proovi-aastal Jakob Hurda juures Peterburis 1887, Peterburi Jaani koguduse abiõpetaja 1888–1889, abiõpetaja Kolga-Jaanis 1889–1990, Valga-Luke asetäitja-õpetaja 1890, Kolga-Jaani koguduse õpetaja 1890–1917; Eesti Kirjanduse Seltsi üks asutajaid ja esimees 1907–1914, Viljandi Haridusseltsi asutaja ja esimees 1908–1913. Tema kuju (skulptor Amandus Adamson) avati Toomemäel 27. septembril 1931. aastal; Mati Variku loodud koopia avati 29. juunil 2004.

ga, Reiman, Eenlaid, Peebsen, õpetatud nõukogu sekretär Irene Maaros, J. Feldbach, Elfr. Ridala ja töötajate ning üliõpilaste esindajad. Aupresiidiumi valitakse Tiido sellekohase ettepaneku põhjal poliitbüroo eesotsas sm. Staliniga. Puhkeb tormiline aplaus.

Tuuakse sisse üliõpilasesinduse poolt Liidu vapiga punasest sametist kollaste narmastega rändlipp, mille saab sm. Stalini 70. sünnipäeva ja ENSV 10. aastapäeva puhuks väljakuulutatud sotsialistlikus võitluses esikohale tulnud teaduskond.

Peokõne 1. mai — kogu maailma töötajate võitlusjõudude ülevaatuspäeva — tähtsusest ja nõukogude saavutisist kommunismi ülesehitamisel peab prorektor A. Marland.

Järgnevalt avab rektor ümbrikud auhinnatud teaduslike tööde üliõpilasist autorite nimedega. Auhinnatud on 30 tööd, neist on seitse arstiteaduslikel teemadel.

Arstiteaduskonna üliõpilane H. Kanter²⁴³⁰ osutub kolme auhinnatud töö autoriks, neist on üks töö temal kirjutatud koos

²⁴³⁰Harry Kanter (Harri K.; a-ni 1948 Alavina; 1924 – 21. II 1983 Tartu) õppis TRÜ arstiteaduskonna raviosakonnas 1945–1951, mil selle lõpetas. Teise maailmasõja ajal evakueerus 1941. a juulis koos vanematega Nõukogude tagalasse, kolhoosi “Punane Künnimees” (Krasnõi Pahhar) põllutööline Tšeljabinski (Kurgani) oblasti Dalmatovi rajoonis 1941, sama rajooni Tamakuli masina-traktorijaama ehitustööline 1942; mobiliseeriti 1942. a oktoobris Punaarmee, 1. Eesti Üksiku Tagavara Laskurpolgu reamees Sverdlovski oblastis 1942–1943 (oli vahepeal kaks kuud ravil Jaroslavi oblasti Tutajevo rajooni Krasnõi Pori küla puhkekodus), Eesti Üksiku Eriülesannetega Üksuse reamees Ivanovos 1943, komandeeriti Eesti Partisaniliikumise Staabi käsutusse 1943. a detsembris, selle koosseisus samast ajast ühtlasi EK(b)P KK erisektori töötaja Moskvaa, Leningradis ja 1944. a septembrist Tallinnas, demobiliseeriti 1945. a jaanuaris, jätkas tööd EK(b)P KK erisektoris kuni 1945. novembrini; Nõukogude armee väeosa nr 30586 meditsiinipunkti ülem ja arst Kaliningradi oblasti Gussevi linnas 1951–1952 ja 1953, Balti sõjaväeringkonna hospitali nr 286 täienduskursuste kuulaja Riias 1953, väeosa nr 63065 meditsiinipunkti ülem ja arst Kaunases 1953–1956; Tartu Vabariikliku Kliinilise Haigla ordinaator 1956–1958, reumatoloogiaosakonna arst 1975–1983, peaarsti asetäitja ravialal 1958–1964, peaarst 1964–1975; EKP Tartu Linnakomitee liige 1958–1964,

oma abikaasa [...] Kanteriga,²⁴³¹ teise koos üliõpilase [...].²⁴³² Puhkeb kauakestev aplaus.

Autahvile asetatakse rektori käskkirjaga 29. aprillist 1950 professoritest F. Lepp, J. Kaarde, assistentidest D. Judeikin ja rida teisi.

Sotsialistliku võistluse tulemused teeb teatavaks ametiühingu esimees I. Paul. Rändlipp on otsustatud anda — vastava hindamiskomisjoni otsusel eesotsas prorektor A. Marlandiga — arstiteaduskonnale. Lipu võtab I. Paulilt vastu dekaan E. Karu koos prodekaani E. Siirde ja prof. F. Lepp'aga ja töötab teadus-

Tartu Vabariikliku Kliinilise Haigla kommunistliku partei algorganisatsiooni sekretär 1958–1962 ja 1963–1967.

²⁴³¹Eesnime kohale on päevikus jäetud tühi ruum. — Marta Kanter (1924 – 2. III 2008 Tartu) immatrikuleeriti Tallinna Polütehnilise Instituudi keemia- ja mäeteaduskonda 1945, õppis TRÜ matemaatika-loodusteaduskonna keemia osakonnas 1947–1952, mil selle lõpetas. Teise maailmasõja ajal evakueerus koos vanematega NSVLi tagalasse, Thälmanni-nimelise kolhoosi lihttööline Tšuvaši ANSV Sovetski rajooni Toigildino külanõukogus 1941–1943, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu õppekombinaadi komsomoliaktiivi ettevalmistamise kursuste kuulaja Moskva oblastis Jegorjevskis 1943–1944, EK(b)P Keskkomitee korraldatud propagandistide kursuse kuulaja samas 1944, EK(b)P KK erisektori masinakirjutaja Leningradis ja Tallinnas 1944–1945, põllumajandusosakonna tehniline sekretär 1945–1947; TRÜ analüütilise keemia kateedri assistent 1952–1975, lepinguline preparaator 1977–1989 ja noorenteadur 1990–1991.

²⁴³²Päevikusse on jäetud tühi ruum. — Arstiteaduskonna V kursuse üliõpilane Harry Kanter sai koos oma kursusekaaslase Jüri Keeriga esimese auhinna tööga “Tartus müügiloleva leiva tervishoiuline uuring”; Harry Kanter ainuautorina pälvis teise auhinna töö eest “Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine kui ainus tee meie talurahva jõukale elule” ning samuti teise auhinna koos matemaatika-loodusteaduskonna III kursuse üliõpilase Marta Kanteriga kirjutatud töö eest teemal “Kommunistlik noorsooühing — partei abiline kommunismi ülesehitamisel meie maal”. Vt I. Maaros, “Avaldati TR Ülikooli üliõpilaste teaduslike võistlustööde tulemused”. — *Noorte Hääl*, nr 119, 20. V 1950, lk 2; O. Kask, “1. mai tähistamise pidulik koosolek TR Ülikoolis”. — *Edasi*, nr 104, 1. V 1950, lk 1. Artiklites on kasutatud nimekuju Jüri Keering.

konna nimel teha kõik mis võimalik, et säilitada teaduskonna käes rändlipp.²⁴³³

Aktus lõpeb Liidu ja Eesti hümniga.

Ehk aitab võidetud rändlipp osaliseltki teaduskonnalt uhta saasta, mis A. V[aldes] dekaanina nagu kapaga pildus kateedrijuhatajatele ja üliõpilastele.

30. aprill. Telefon heliseb järelejätmatult. On veel pime. Kell näitab 25 minutit neljale.

Telefoni juures on prodekaan V. Hiie. Prof. Alma Tomingas on mõne tunni eest võtnud mürki ja viibib V[abariiklikus] T[artu] II Sisehaiguste Kliinikus teadvuseta olekus. Sanitaarvõimud on teinud prof. V. Hiiele kui teaduskonna esindajale ülesandeks tutvuda seisundiga, võttes kaasa mõni teaduskonna liikmeist internist.

Kliinikus on vahepeal valvearsti K. Lusti²⁴³⁴ poolt kõik päästeabinõud tarvitusele võetud: uhetud magu, süstitud lobe-liini, tehtud *cardiazol*-šokk (8 ccm intravenoosselt).

Prof. A. Tomingas on unetaolises seisundis, tunneb meid siiski ära. Hingamine on sügav, aeglane, silmaavad väikesed, reageerivad valgusele loiult. Käed-jalad soojad. Pulss 112. Kopsude kohal mõned bronhiitilised viled. Teel kliiniku tugevasti oksendanud.

Tõenäoliselt on ta võtnud morfiini. Kodus on leitud vaid anti-püriini²⁴³⁵ pakendi riba.

²⁴³³Vt "Arstiteaduskond — sotsialistliku võistluse võitja". — *Edasi*, nr 15, 28. IV 1950, lk 1.

²⁴³⁴Karl Lust (Karl Johannes L.; Karl Johann L.; 1913 – 9. V 1970 Tartu) õppis Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas 1934–1942, mil selle lõpetas, ja diplomi saamiseks uuesti TRÜ arstiteaduskonnas 1949–1950, korp! Fraternitas Estica liige. Halinga valla (hiljem Halinga külanõukogu) jaoskonnaarst 1942–1944 ja 1944–1947; mobiliseerituna arst Saksa sõjaväes 1944. a veebruarist; Libatse Kopsutuberkuloosi Haigla peaarst 1944–1947, Vabariikliku Tartu II Sisehaiguste Kliiniku (Tartu Kliinilise Haigla) sisehaiguste osakonna ordinaator 1947–1948 ja sisehaiguste osakonna juhataja 1948–1970.

²⁴³⁵Palavikku alandav ning valuvaigistav ravim.

Mürgistamise põhjuseks näib olevat hellus ja kartus kriitika [ees], kuna prof. A. Tomingas oli mainitud ka Tartu linna parteiaktiivi koosolekul 13.–17. aprillini²⁴³⁶ 1950 (“Rahva Häääl” XI, nr. 96 (2214), lk. 2, (1950) — 21. aprilli numbris) kui õppejõud, kes pole ilmutanud vähimatki taht loobuda vanadest kodanlikest seisukohtadest.²⁴³⁷ Viimaseil päevil ilmestus tundemärke, et närvid hakkavad ütlema üles.

Kella 6 ajal hommikul magas prof. A. T. rahulikult. Pulss oli mõõdukalt täidetud, löökide arv 104. On lootust seisundist üles saamisele.

1. mai. Väike-Munamägi mõnuleb vaikselt oma kõrgete kuuskede tumedas roheluses, mida kohati katkestavad päikesesäras kollakatenä tunduvate puhkevate lehtpuude kroonid. Mäe harja viib niiske looklev ja järsk teerada. Siin-seal kuuskede vahel mõni mänd, lepp, haab ja pihl. Palju murdunud puid, kuivanud oksi, mis oma raskumisega jala all häirivad sügavat metsavaikust. Kusagil kukub kägu... Valged ja kollased ülased ning lopsakad leplikilled katavad tihedate saarekestena niisket pinda, kohati sinetavad veel hilised sinililled... Mäe lahtisel harjal hõõguvad ja suitsevad mõned puutukid, äsjase maiõhtu kaduv tunnus. All orus vahelduvad kirjus panoraamis äsja küntud pruunid põllulapid ja värskest rohelised niidud kuuskede tukkade ja lehtpuude saludega, millede kroonid tõmbunud kollakasroheliseks, kuna alumised ja tüvede lähedad oksad paistavad veel olevat raagus. Metsade vahel läigivad sinakashõbedastena kahe järve pinnad.

Vasemal lookleb kollakaspruuni lindina tee Otepää suunas, mille majade katused hästi nähtavad. Paremal sinakashallis kauguses kõrguvad kahe kühmana Välla- ja Suur-Munamägi...

²⁴³⁶Tegelikult 15.–17. aprillini.

²⁴³⁷Vrd ka: “TR Ülikooli õppejõud sm. Feldmann juhtis tähelepanu sellele, et professorid Koort, Moora, Ilus, Vaga, Poska-Teiss, Linkberg, Valdes, Vadi, Karu, Hiie, Bernakoff, Toomingas jt. saavad suurt palka, kuid vastutasuks selle eest ei ole nad nõukogude ühiskonnale rea aastate jooksul andnud midagi teaduslikul alal. Küll aga tegid nad seda kunagi heameelega kodanlusele.” Vt “Kõik jõud EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi otsuste täitmiseks: Tartu linna parteiaktiivi koosolekult”. — *Edasi*, nr 95, 21. IV 1950, lk 2.

Juhtelaud näitab teed Emajõe alguse²⁴³⁸ juurde. Mäenõlvakul metsavahelisel lagendikul vireleb väike kividega palistatud sogane veekogu, milles pehkivad paar pakuotsa ja muud saasta. Kunagi plekile maalitud selgitav Eesti kaart vedeleb läheduses maas. Värv on kohati irdunud, seletused kulunud...

Vaevalt märgatava nirena voolab vesi nõlvakut mööda alla, kaob aga pea silmist, nähtavasti maapinnasesse. Kogu nõlvak püsib vesisena, minnes mäe jalal üle soisesse niitu, mida katavad kollaste laikudena õitsvad konnakapsad. Niidul paistavad veel kaks põõsastikust ümbritsetud väikest veekogu, arvatavasti allikat, mis suunduvad väikesesse ojasse...

Metsast kostab taas kägu kukkumist. Väle linavästrikk jookseb kiirsammul, saba kõigutades, üle tee... Lähedas talus hakkab haukuma koer... Põllul sammub adra taga habetanud vanamees...

*

Otepää kiriku esiseinalt tunnistavad Eesti minevikku kaks kujur V. Melniku loodud, halli kivisse raiutud bareljeefi-mälestustahvliit. Ühel neist²⁴³⁹

Tuleb imestada, et tahvlid on senini veel püsinud...²⁴⁴⁰

²⁴³⁸S.t Väike-Emajõe allikas Väike-Munamäe kirdenõlval, üks Pühajärve toitvaid allikaid.

²⁴³⁹Päevikusse on jäetud tühi koht ja seejärel kirjutatud "Dr. H. Rosenthal", "Teisel", "on bareljeefil selgesti tuntavad".

²⁴⁴⁰Valga pastor Rudolf Kallas pühitses Otepää pastoraadihoones 4. juunil 1884. aastal Eesti Üliõpilaste Seltsi sinimustvalge lipu. EÜSi algatusel avati seda sündmust mälestavad bareljeefid Otepää kiriku seinal 3. juunil 1934. aastal; need purustati 1950. aastal ja taasavati 15. juulil 1989 (modelleerijad Mati Varik ja Renaldo Veeber). Kiriku peasissekäigust vasakul olev bareljeef kujutab lipule vande andmist 1884. aastal ja selle all tahvilil on tekst: "Siin Otepääl 1884. aasta jaanikuu neljandal päeval pühitses Eesti Üliõpilaste Selts oma sini-must-valget lippu töötades: Isamaa, sa helde püha, kuule meie palve iha, meid su hoidjaks pühitse." Uksest paremal asuval bareljeefil kujutatakse lippu juba rahvuslippuna, seda kannavad talupoeg ja tööline ning nende taga on ema ja lapse kujutis; tahvilil on Gustav Suitsu luuletuse "Tõsta lipp" värssi-

Kirikueelsel künkal, millele viib lai lõhutud trepp, seisab la-medal liistakukujulisel alusel roosakast graniidist püsttahukas. Samasugune liistakatab tahukat ülapealisena... See on oma-aegne sõjamälestussammas. Sõjarist ja nimed sambal on enamikus hävitatud...²⁴⁴¹

*

Metsastunud künka jalal asetsevale Otepää vanale kalmistule viib maanteelt hästi nähtav, valgeks lubjatud massiivne võlvkaar. Tagapool valendab väike kivist õnnistusmaja.

Vanimatel von Rothide²⁴⁴² ja Kümmeelite²⁴⁴³ kett-taraga piiratud matusepaikadel on säilinud vaid kiviristid. Plaadid kalmudel on aegade vältel muutunud ebaloetavaks, mitmed purustatud. Ühtegi nime ega daatumit kindlaks teha enam ei õnnestu. Ümberringi laotuvad vaid lihtsad ristid, hooletusse jäetud kalmud. Künkanõlval võitlevad ahastusega vaba väljavaate eest alla

read "Tõsta lipp! See vestku, vestku töotusest, mis kestku, kestku, sinisega viiratud. Musta mulla põimuline, lehvi, valge võimuline, tormatud ja piiratud!"

²⁴⁴¹Vabadussõjas langenute mälestussamba Otepääl kavandas Volde-mar Mellik ja valmistas kiviraidur Peeter Veeber. Sammas avati 10. juunil 1928. aastal, see lõhuti 17. juunil 1950 ja selle osad maeti sanna-samasse (obelisk leiti üles 3. augustil 1988). Endise samba koopia (algu-pärase obeliskiga) projekteeris R. Unt ja see taasavati 15. juulil 1989. Obeliski esikülje ülaosas on pronksist Vabadusristi kujutis, selle all tekst: AU / LANGENUILE / VABADUSVÕITLUSE / KANGELASI / MÄ-LESTAB / OTEPÄÄ KIHELKOND, sokli esiküljel on pronksreljeefis tammepärg ja mõök, külgedel Otepää kihelkonnast pärit ja Vabadus-sõjas langenute nimed.

²⁴⁴²Otepää vanale kalmistule on maetud näiteks Rothide Pilku-se mõisa sugupuu esindajate hulka kuulunud *Georg Philipp August von Roth* (1783 – 27. (15.) II 1817 Pilkuse), Tartu Ülikooli eesti (ja ametlikult ka soome) keele lektor 1810–1817; *Carl Philipp Hermann von Roth* (1816 – 24. (12.) VIII 1883 Tartu); *Georg Arved Adolf von Roth* (1846 – 8. V (26. IV) 1882 Riia); *Hermann Carl Moritz von Roth* (1872 – 5. I 1924 Pilkuse). Praegu kalmistute andmebaas Haudi Rothide haudu Otepää vanal kalmistul ei näita.

²⁴⁴³Praegu kalmistute andmebaas Haudi Kümmeelite haudu Otepää vanal kalmistul ei näita.

kalmistule neist üle kasvada ähvardava padristikuga paar kunagi valget värvust olnud puuristi... Eemal rehitseb põõsaste vahel küürus vanaeit...

Uus kalmistu, vana läheduses, on end iseteadvalt sulgenud madalasse maakividest tarasse. Lai värv viib sirgele, liivatud ja rehitsetud peateele. Sellelt hargnevad kõrvalteed on samuti liivatud ja rehitsetud. Kalmudel õitsevad esimesed kevadlilled...

Keset kalmistut seisab kellegi Karl Vellneri²⁴⁴⁴ Saaremaa domüüdist hall steel urni ja pärjast ümbritsetud ristikujutusega esiküljel. Servi palistab ornament viinapuu lehtedest ja kobaraist...

*

Pühajärv on rahutu. Lõpututes ridades randuvad kaldal kärsitult hüplevad lained, nagu otsiks nad puhkust ja kosutust veeäärsele pehmel liival, kuid samas hajuvad saavutamata igatsetud eesmärgi. Kadunud laineid aga asendavad uued ja ikka jälle uued...

Veepinnalt puhub karge, värske tuul, mis kevadise uljusega uitab kaldaäärsete kaldoksaliste kuuskede ja neile seltsinud väheste lehtpuude vahel, sasides hooletult peeneid latvu ja puhkevais pungades hapraid kiiklevaid oksid. Enesekindlalt liikumatu na seisab tuules vaid üksik, veel täiesti raagus tamm.

Põõsaste alt kaldanõlvadel paistavad juba esimesed nurmenukud. Nende alles puhkevad kollased õisikud on kartlikult ühekülgseks longus...

Kevadroheliste metsastunud küngaskühmadena tembistuvad eemal veest kõrgekaldalised ühte kasvanud Sõsarsaared... Nende taga lahtisel järvel paistab tumeda kaarja metsatukana Kloostri Saar. Veel kaugemal laatudes metsadega vaatepiiril võib aimata Lepasaari...

Sõjapäevil raskesti kannatanud, punasest telliskivist mitmenurkse torniga endine Pühajärve härrastemaja — eestiaegne tu-

²⁴⁴⁴Isikuandmed teadmata. Andmebaasi Haudi järgi olid Otepää uue kalmistu vanasse ossa 1950. aastaks maetud nt Andres Vellner (1863–1930) ja Anna Vellner (1873–1941); Otepää vanale kalmistule on maetud lapsena surnud Gustav/Karl Aleksander Vellner (20. XI 1880 – 14. V 1881) ja Karl Vellner (4. IV 1882 – 6. II 1886).

ristide kodu — on taastamisel.²⁴⁴⁵ Sellele osutavad hoonet ümbritsevad hõredad tellingid...

Teispool maanteed virvendab pidevalt Neitsi- ehk Mudajärv, nagu kisuks ta tuseselt otsmiku kipra, jälgides mureliku pilguga oma järjest vähenevat, kinnikasvavat veepinda...

3. mai. Prof. A. Tomingas'e seisund on hea. Võtnud oma sõnade järgi kõha vaigistamiseks kodeiini (temal on krooniline bronhiit) ja uinumiseks luminaali ja seejuures minestunud. Ärganud kliinikus...

Täitevkomitee otsusega vabastatakse polikliiniku hoone 3. ja 4. korrus stomatoloogia ambulatooriumi tarvis, mis asub Burdenko 6.²⁴⁴⁶ 3-dale korrusele asub kirurgilise ja terapeutilise stomatoloogia osakond ja kateeder, 4. korrusele prot[eesiosakond]. 20. maist peavad kuuldavasti osakonnad asuma juba uutes ruumides tööle.

5. mai. Kuuldavasti peab sisehaiguste propedeutika kateeder vabastama selle käes olevad ruumid polikliiniku 4-dal korrusel. Mingit nõudmist pole veel tulnud.

Õppeprorektori otsusega 5. maist 1950 lubatud arstiteaduskonnas pidada loenguid 45 min.

7. mai. Ahja jõe orus on soe ja vaikne. Sileda, kohati vaevalt virvendava lindina lookleb oma kõrgete kallaste vahel jõgi. Päikesekiirte võlumängus tunduvad vood helepruunidena, varjulistes

²⁴⁴⁵Pühajärve mõisnik August von Sievers ehitas 1887. a mõisa uue härrastemaja (Pühajärve loss); Eesti Vabariigi algul 1919. aastal mõis võõrandati, see anti põllutöoministeeriumi hoolekandevalitsuse ja seejärel 1926. a haridus- ja sotsiaalministeeriumi alluvusse; 1930. või 1931. aastal rentis ministeerium mõisasüdame kümneks aastaks Eesti Turistide Ühingule, kes rajas sinna Turistide Kodu. Loss hävis kuni müürideni 1944. aastal, sõja järel tegutses kõrvalhoonetes puhkekodu, mis 1949. a korraldati ümber tuberkuloosisanatooriumiks. Muudetud kujul taastati loss 1951. aastal, 1956. a ehitati sellele tiibhoone, 1967. aastast tegutseb hoones taas puhkekodu.

²⁴⁴⁶Elamu Veski t 6, kus ENSV ajal tegutsesid väikelastekodu, stomatoloogiakliinik, tuberkuloosidispenser ja Eesti Põllumajanduse Akadeemia üliõpilasklubi.

kohtades sügavpruunidena. Kuid vesi on selge. Pruunikal põhjal mänglevad murdjoones väledad hörnased. Maimude parv ujub uljalt vastuvoolu...

Jõge palistavad põlised, kaldaäärseile küngastele tõusvad sammalhabetanud kuused, millede vahele loodus jäljendama ta kunstnikupintsliga puistanud nooruslikus kollakasrohelistes kevadehtes kaski. Haabade lehed on veel lõhepunakad. Noorte mändide värsked kasvud on alles pruunikas kattes, hakkavad aga juba altpoolt muutuma roheliseks. Kuuskede kasvud seevastu on veel üsna pisikesed. Vee ligidal kollendavad lopsakad õitsvad konnakapsapuhmad. Jõe pinnal aga virvendab tasa värviküllases peegelpildis kogu kaldaäärne ilu.

Suur tormist murtud mänd on langenud risti üle jõe. Teda leiab kaldal kõver ja jändrik ühekiulsete okstega vana seltsiline. Eemal on inimkäed kahest tugeva traadiga üksteise külge pikendamiseks seotud palgist loonud nõgusa jõge ületava purde, mida küll vaevalt saab keegi kasutada vette kukkumata...

Metsaserval nukrutseb ja hävib kadunud vanameistri Jaan Vahtra²⁴⁴⁷ akendeta ja uksteta suvila.²⁴⁴⁸ Sisustus on palksein-

²⁴⁴⁷ Jaan Vahtra (1883 – 27. I 1947 Võru) õppis Riia kunsti-
koolis 1911–1913, Peterburi Keiserliku Kunstide Edendamise Selt-
si kunstikoolis 1913–1916 ja Kunstiakadeemias 1917–1918, Peterbu-
ri Eesti Üliõpilaste Seltsi liige. Kooliõpetaja Parapalus 1901–1902
ja Metstes 1902–1909, *Viljandi Teataja* toimetuse liige 1909–1911,
Pealinna Teataja toimetuse liige ja Jaani kiriku eesti kooli õpetaja
Peterburis; joonistusõpetaja Võru Eesti Hariduse Seltsi tütarlastegüm-
naasiumis 1918–1921, Võru Õpetajate Seminaris 1921–1924, Kom-
mertsgümnaasiumis Tartus 1924–1925 ja Tartu tütarlastegümnaasiumis
1925–1926; Tartu rahvapäevikooli kunstiajaloo lektor 1924–1926, Pallase
kunstikooli joonistusõpetaja 1926–1933 ja 1935, OÜ Noor-Eesti kirjas-
tuse kunstiline nõuandja Tartus 1936–1940, Võrumaa Keskkultuurimaja
direktor 1940, ajalehe *Tööraha Elu* toimetaja Võrus 1944–1945.

²⁴⁴⁸ Vt nt K. Eerme, “Taevaskoja võludes: Romantiliselt vaikne suvi-
tuskoht, kus taevas tuleb maa peale ja kus maa pealt tõuseb inimhing
taevasse... Lugusid Jaan Vahtrast ja teistest forelliküttidest”. — *Uus
Eesti*, nr 239, 3. IX 1939, lk 7. Selle järgi suvitas Jaan Vahtra alates
1937. aastast Tartu Õngespordi Seltsi majas Suure Taevaskoja vastas
otse üle jõe.

tega tubadest ammu kadunud. Põrandail vedeleb kõdunev risu. Suvila taga on varisemas lahtine katusealune kuur. . .

Kusagil kukub kägu.

Metsaalune on kattunud jänesekapsa valgete õitega. Sini-
lilled on juba kadunud: õitepuhmaid asendavad noored kollaka-
rohelistes hõlmalised lehed. Veel õitseb mõni üksik ülane. Kohati haljendavad karukollade tihedalt lehistunud ruljad värs-
ked varreharud. Häbelikult naeratavad üksteise poole madalad
kahvatulillad kannikesed. . . Siin-seal paisutavad oma korrapära-
tult hõlmalise kortsulise pruuni kübara varased kogritsad. . .

Õhus sumisevad nähtamatud putukad. Suure kivi kohal ke-
set jõge peatub hetkeks liikumatult pruunides toonides sillerdav
kiil, kaob siis murdjoonelisel lennul. Kalda varjus tiirlevad vee-
pinnal liikuvais parvedes loendamatud läikivmustad kukrikud.
Mööda heljuvad valged, kollased, kirjud liblikad. Väike sinilibli-
kas laskub tagasihoidlikule kannikesele, laotab laiali oma ilusad
tiivad. Hetkeks näitab oma valgete tiibade ruugeid tippe väle
koiduliblikas. Pehkinud kännul ronib roheline põrnikas. . . Loo-
dus rõõmutseb. . . .

Raugalise ükskõiksusega vaatab kõigele vaid tihedate män-
dide ja kuuskede varjustatud Suur-Taevaskoda, mille loodis kõr-
ge punapaasne paljand ilutseb päikese käes oma värvuse roh-
keis varjundeis. Paljandilt langevast rusust on tekkinud jalale ot-
se vee kõrvale kühmane rusukuhik, millest sirgunud mitu kähä-
rat kuuske. . . Vähe allpool üle jõe viiv kõikuv purre on kaldunud
küljele. Vankuv käsipuu pakub julgele ületajale vaid ebakindla
kaitse. Purde all aga vulisevad lõbusalt kivide vahel kiired vood,
valmis iga hetk vettelangejat rõõmuga embama. . .

8. mai. Küllastasin V. Vadi loengut. Käsitles huvitavalt ja ülevaata-
likult nefriitide ja nefrooside²⁴⁴⁹ küsimust ja suhkurhaigust, de-
monstreerides ka üht vastavat juhtu. Oli viimane loeng. Üliõpi-
lased andsid üle kimbu valgeid roose.

9. mai. Pöördusin prof. A. Linkbergi juurde järelepärimisega, kas
kuulujutud õiged, et sisehaiguste propedeutika kateeder peab

²⁴⁴⁹S.t neerupõletike ning neerupäsmakeste ja -torukeste kahjustuste.

polikliinikust lahkuma. Vastas jaatavalt, kuid sellega polevat kiire.

10. mai. Viimane loeng propedeutikas Vanas Anatoomikumis. Rääkis in ma- ja soolekartsinoomist.²⁴⁵⁰ Külalisena viibis loengul V. Vadi. Kursuse vanem Lembit Tähepõld²⁴⁵¹ tänas mind antud põhialuste eest sisehaigustes, mis moodustab aluse edaspidiseks kliiniliseks tööks. Ühtlasi andis kursuse asevanem Maie Raudsepp²⁴⁵² üle kimbu haruldaselt ilusaid punaseid roose. Tugeva aplausi saatel lahkusin auditooriumist.

– Tulipunased roosid, — tähendas Vadi.

– Sügava armastuse tunnus, — naeratasin vastu.

²⁴⁵⁰S.t ma- ja soolevähist.

²⁴⁵¹Lembit Tähepõld (Sternfeld; 1929 – 30. IV 1995 Tartu) õppis TRÜ arstiteaduskonna raviosakonnas 1947–1953, mil selle lõpetas, meditsiinikandidaat 1958 (kinnitati 1959), meditsiinidoktor 1975 (kinnitati 1977). TRÜ bioloogilise keemia kateedri (biokeemia kateedri, a-st 1992 biokeemia instituut) assistent 1953–1962, dotsent 1962–1977, professor 1977–1994, seejärel emeriitprofessor, kateedri juhataja 1963–1992, biokeemia instituudi juhataja 1993–1994, arstiteaduskonna teadusprodekaan 1965–1969, arstiteaduskonna nõukogu teaduslik sekretär 1971–1975.

²⁴⁵²Maie Kalev (Raudsepp; 1929) õppis TRÜ arstiteaduskonnas 1947–1953, mil selle ravi erialal lõpetas. Tallinna Vabariikliku Haigla (Tallinna Keskaigla) kardioloogiaosakonna arst-ordinaator 1953–1971, kardioloogiaosakonna juhataja 1971–1984, kardioloog a-ni 2000; Vabariikliku Kardioloogilise Arstliku Tööekspertiisi Komisjoni (ATEK) kardioloog-ekspert 1984–1985, Vabariikliku Arstliku Tööekspertiisi Komisjoni nr 1 kardioloog-ekspert a-st 1986; Eesti Kardioloogia Instituudi uurija-ehhokardiografist a-st 2000; ENSV Tervishoiu Ministeeriumi Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi kardioloogia osakonna teadur; Eesti Vabariigi Sotsiaalhooldusministeeriumi I arstliku tööekspertiisikomisjoni arst-ekspert sisehaiguste alal; ENSV Ülemnõukogu VII koosseisu saadik ja tervishoiukomisjoni esimehe asetäitja 1967–1971.

10.–11. mai. Nõupidamine rektoraadis meditsiiniinstituudi asjus. Kohale sõitnud sm. Ansberg²⁴⁵³ koos kahe teise seltsimehega keskkomiteest. Otsustatud 4 teaduskonda: ravi, farmaatsia, stomatoloogia ja pediaatria. Ettepanek ehitada uus administratsioonihoone. Vill²⁴⁵⁴ pretendeerib akadeemia või Eesti Rahva Muuseumi hoonele.²⁴⁵⁵

Kaalutud ka üleviimist Tallinna. — Kus jäävad aga professorite villad, — tähendanud Kalju.²⁴⁵⁶ Rektor rõõmsam, kõigegea nõus. Varem ei pooldanud eraldamist ülikoolist.

11. mai. Veerma²⁴⁵⁷ helistas ja palus kohe ruumid vabastada. Vastasin, et enne uute ruumide saamist ei saa seda teha. Linkberg

²⁴⁵³ Aleksander Ansberg (1909 – 20. II 1975 Tallinn) õppis Leningradi I Juriidilises Instituudis 1934–1938, mil lõpetas selle juristina. Karjane 1919–1923, kingsepa õpilane Rakveres 1923–1926; läks 1926. aasta veebruaris Narva juures kolmeliikmelises rühmas illegaalselt Nõukogude Liitu, põhjendades seda raske majandusliku olukorra ja õppimissooviga (vanemad oli surnud), kingsepa abiline Orenburgis 1926–1927 ja kingsepp Vologdas 1927–1928; Leningradis ühingu “Laste sõber” habemeajamispintslite müügiagent 1928–1931, keemiatööstuse liidu keskbaasi juhataja 1931–1933, kaubasadamavalitsuse ekspordkauba ekspeditsiooni eest vastutaja 1933–1934, artelli “Kuibõševi jalatsivalmistaja” ja Kuibõševi rajooni 2. elamutevalitsuse juriskonsult 1938–1940, Leningradi TSN Täitevkomitee j.a Riikliku Arbitraaži arbiiter 1940–1943, Mikojani-nimelise kondiitrivabriku juriskonsult 1943–1944; ENSV töö rahvakomissari asetäitja 1944. aasta märtsist kuni oktoobrini Leningradis ja Tallinnas, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu alaline esindaja NSVLi Rahvakomissaride Nõukogu juures Moskvas 1944–1949, Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja 1949–1952, Tallinna Oblasti TSN Täitevkomitee esimees 1952–1953, ENSV kultuuriminister 1953–1963, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja 1963–1970, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe kt 1970; heideti 1938. aastal sidemete pärast “rahvavaenlastega” välja ÜK(b)P ridadest, liikmelisus taastati 1940, EKP Keskkomitee liige ja ENSV Ülemnõukogu saadik a-st 1951.

²⁴⁵⁴S.t TRÜ sõjameditsiinilise ettevalmistuse kateedri juhataja Andrei Vill.

²⁴⁵⁵S.t hoonetele vastavalt Riia tn 12 ja Veski tn 32.

²⁴⁵⁶S.t tollane ENSV tervishoiuminister Pavel Kalju.

²⁴⁵⁷S.t Tartu Stomatoloogia Polikliiniku peaarst Georgi Veerma.

tähendas, et lahkub 15-dal Kliinikute Valitsuse juhataja kohalt ja mingisuguseid korraldusi ruumide andmise asjus enam ei tee. Palus siiski II Sisekliiniku peaarsti lubada seal üks tuba.

Kuni toa saamiseni paigutati asjad Muraševi²⁴⁵⁸ korraldusel ühte tühja ruumi. Seega lõpetas sisehaiguste propedeutika kateeder oma tegevuse polikliinikus.

Roosid kipuvad närbuma, lastes longu oma suurepärased õied. Kosuvad aga üleni vette kastetuna jälle ajuti. Kas pole see minu viimane õppeaasta? Kas ei tähenda longumine lahkumist akadeemiliselt töölt?

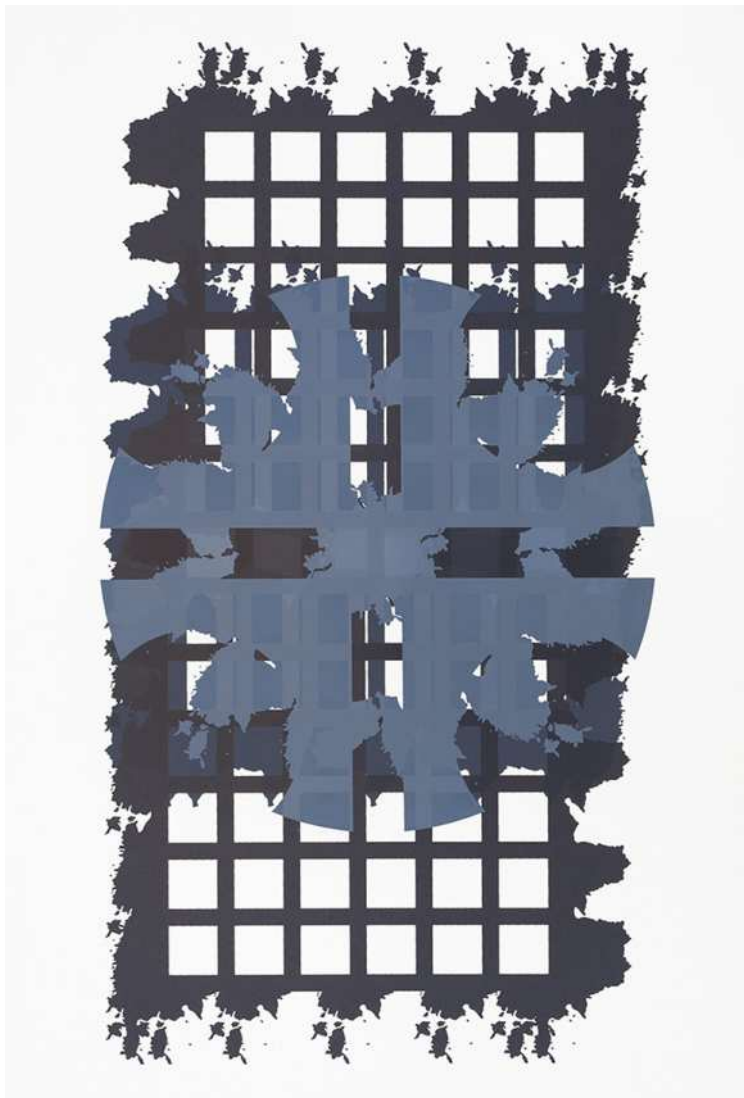
Naisele täna üles öeldud.²⁴⁵⁹

Reiman võeti maha. Tööd algasid varahommikul.

(Järgneb)

²⁴⁵⁸ S.t Tartu polikliiniku juhataja Eugen Murašev.

²⁴⁵⁹ Erna Normann oli ENSV Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna juhataja ja vanem teaduslik töötaja 1945–1950.

RAUL MEEL. Aknad ja maastikud 123-1 (1991)